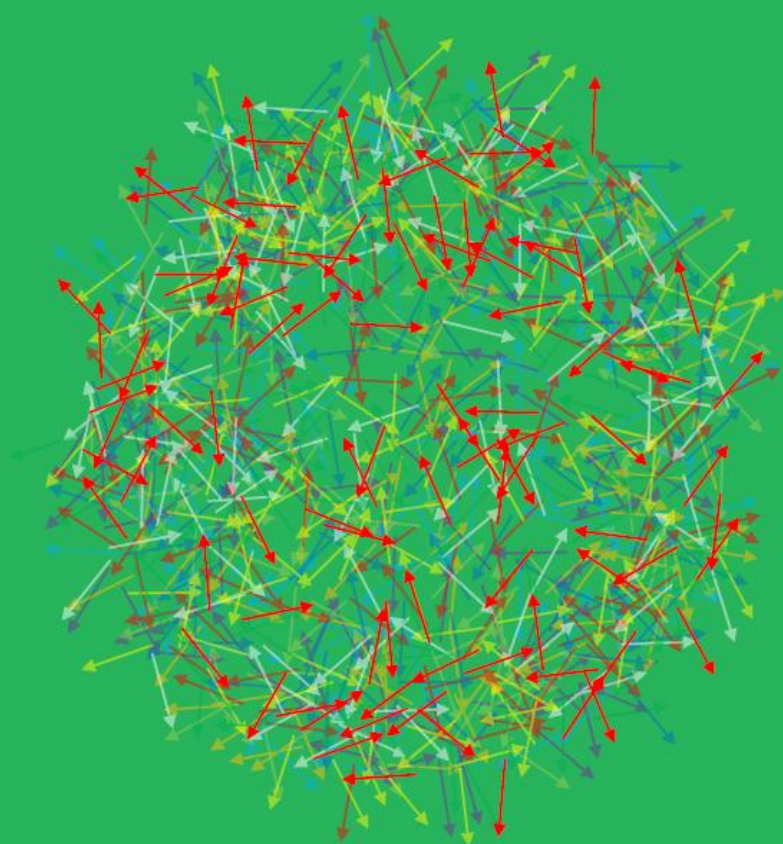

Infostat - Výskumné demografické centrum
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
Univerzita Komenského v Bratislave

Storočie populačného vývoja Slovenska II.: populačné štruktúry

Branislav Šprocha, Juraj Majo

Univerzita Komenského v Bratislave
INFOSTAT Ľ Výskumné demografické centrum
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Storočie populačného vývoja Slovenska II.: populačné štruktúry

Publikácia je výstupom projektu APVV-0018-12 *ĽHumánnogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v ľasopriestorovej sietiň a VEGA ľ. 1/0026/14ĽTransformácia plodnosti ģien Slovenska v 20. a na zaľiatku 21. storoľia a jej prognóza do roku 2050ň*

Autori: Juraj Majo
Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta
Katedra humánej geografie a demografie

Branislav Ģprocha
INFOSTAT ģ Výskumné demografické centrum
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Recenzenti: Peter Podolák
Slovenská akadémia vied, Geografický ústav

Boris Vařo
INFOSTAT ģ Výskumné demografické centrum

© Univerzita Komenského v Bratislave, INFOSTAT ģ Výskumné demografické centrum,
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Práca nepreģla jazykovou úpravou

ISBN 978-80-89398-31-7

EAN 9788089398317

OBSAH

Zoznam obrázkov a tabuliek	4
Úvod	6
Metodologická poznámka	8
1 Vybrané súvislosti rozmiestnenia obyvateľstva (Majo)	9
2 Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku (Čprocha, Majo)	18
2.1 Štruktúra podľa pohlavia	18
2.2 Štruktúra podľa veku	24
3 Štruktúra obyvateľstva podľa rodinného stavu(Čprocha, Majo)	35
3.1 Vývoj zloženia obyvateľstva podľa rodinného stavu	36
3.2 Slobodné obyvateľstvo	39
3.3 Ľadené a vydaté osoby	43
3.4 Ovdovené osoby	45
3.5 Rozvedené osoby	47
4 Štruktúra obyvateľstva podľa národnosti (Majo)	50
4.1 Slováci	52
4.2 Maďari	54
4.3 Nemci	56
4.4 Rusíni (Ukrajinci)	59
4.5 Ľudia	60
4.6 Ostatné národnosti	62
5 Štruktúra obyvateľstva podľa náboženského vyznania (Majo)	65
5.1 Rímskokatolícka cirkev	66
5.2 Gréckokatolícka cirkev	68
5.3 Evanjelická cirkev augsburského vyznania	70
5.4 Reformovaná kresťanská cirkev	71
5.5 Židovské náboženstvo (izraeliti)	72
5.6 Ostatné vyznania a osoby bez náboženského vyznania	74
6 Štruktúra obyvateľstva podľa najvyššie dosiahnutého vzdelania (Čprocha, Majo)	77
6.1 Gramotnosť obyvateľstva Slovenska	77
6.2 Vzdelanostná štruktúra v rokoch 1950 i 1991	79
6.3 Niektoré faktory vzdelanostnej štruktúry v rokoch 1950 i 1991	84
6.4 Vzdelanostná štruktúra vo svetle výsledkov SODB 2001 a 2011	85
6.5 Faktory transformácie vzdelanostnej štruktúry po roku 1989	88
6.6 Medzinárodné porovnanie a priestorové rozdiely vo vzdelanostnej štruktúre	95
7 Štruktúra obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity a a odvetvia zamestnania (príslušnosti) (Majo, Čprocha)	97
7.1 Ekonomická aktivita obyvateľstva	97
7.2 Odvetvová štruktúra	103
Záver	116
Zoznam použitej literatúry	119

Zoznam obrázkov a tabuliek

Obr. 1: Ľruktúra obcí Slovenska a zvyšného územia Uhorska podľa vekových kategórii, Sô 1900	10
Obr. 2: Hustota zaľdnenia v Ľupách Slovenska v roku 1900 (poľ et obyvateľov na km ²)	11
Obr. 3: Mestá na Slovensku v roku 1910 a poľ et obyvateľov v nich	11
Obr. 4: Ľruktúra populácie Slovenska podľa vekových skupín obcí, Sô 1921	12
Obr. 5 a 6: Ľruktúra populácie Slovenska podľa vekových skupín obcí v roku 1950 (vľavo) a 2011 (vpravo)	15
Obr. 7: Index rastu obcí Slovenska medzi rokmi 1900 Ľ 1950	16
Obr. 8: Index rastu obyvateľstva obcí Slovenska medzi rokmi 1950 Ľ 1991	17
Obr. 9: Index rastu obyvateľstva obcí Slovenska medzi rokmi 1991 Ľ 2011	17
Obr. 10: Vývoj indexu femininity na Slovensku podľa výsledkov sľ ítaní obyvateľov 1900 Ľ 2011	20
Obr. 11: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1900 a 1910	20
Obr. 12: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1921 a 1930	22
Obr. 13: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1950 a 1961	22
Obr. 14: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1970 a 1980	23
Obr. 15: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1991 a 2011	23
Obr. 16: Podiel osôb vo veku 60 a viac rokov v okresoch Slovenska v roku 1900	27
Obr. 17 Ľ 22: Veková Ľruktúra Slovenska v rokoch 1900, 1921, 1950, 1970, 1991 a 2011	30
Obr. 23: Vývoj zastúpenia vybraných vekových skupín v populácii Slovenska, 1900 Ľ 2011	31
Obr. 24: Vývoj priemerného veku a vekového mediánu populácie Slovenska, 1900 Ľ 2011	31
Obr. 25: Syntetické indikátory vekovej Ľruktúry Slovenska 1900 Ľ 2011	33
Obr. 26: Podiel obyvateľov vo veku 65 a viac v okresoch SR v roku 2011 (%) (podľa SODB 2011)	34
Obr. 27 a 28: Vývoj podielu slobodných mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 Ľ 2011	40
Obr. 29 a 30: Vývoj podielu slobodných Ľien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 Ľ 2011	42
Obr. 31 a 32: Vývoj podielu Ľenatých mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 Ľ 2011	44
Obr. 33 a 34: Vývoj podielu vydatých Ľien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 Ľ 2011	45
Obr. 35 a 36: Vývoj podielu ovdovených mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 Ľ 2011	46
Obr. 37 a 38: Vývoj podielu ovdovených Ľien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 Ľ 2011	47
Obr. 39 a 40: Vývoj podielu rozvedených mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 Ľ 2011	48
Obr. 41 a 42: Vývoj podielu rozvedených Ľien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 Ľ 2011	49
Obr. 43: Vývoj podielu etnických skupín na Slovensku v rokoch 1880-2011	50
Obr. 44, 45 a 46: Diverzifikácia národnostnej Ľruktúry v okresoch Slovenska v rokoch 1900, 1950 a 2011 (zjednotenie Ľruktúry k roku 2011).	64
Obr. 47: Vývoj náboženskej Ľruktúry obyvateľstva Slovenska 1857 Ľ 2011	66
Obr. 48, 49, 50: Diverzifikácia konfesionalnej Ľruktúry v okresoch Slovenska v rokoch 1900, 1950 a 2011 (zjednotenie Ľruktúry k roku 2011).	76
Obr. 51: Podiel gramotných z populácie staršej ako 6 rokov v roku 1900 (%), Sô 1900	78

Obr. 52 a 53: Podiel mužov a žien bez vzdelania a so základným vzdelaním na Slovensku v rokoch 1950 i 2011	81
Obr. 54 a 55: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity na Slovensku v rokoch 1950 i 2011	82
Obr. 56 a 57: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou na Slovensku v rokoch 1950 i 2011	82
Obr. 58 a 59: Podiel mužov a žien s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku v rokoch 1950 i 2011	83
Obr. 60 a 61: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním s maturitou vo veku 16 i 52 rokov na Slovensku, ŠoDB 1991, ŠODB 2001 a 2011	86
Obr. 62 a 63: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity vo veku 16 i 52 rokov na Slovensku, ŠoDB 1991, ŠODB 2001 a 2011	87
Obr. 64 a 65: Muži a ženy s vysokoškolským vzdelaním vo veku 20 i 60 rokov na Slovensku, ŠoDB 1991, ŠODB 2001 a 2011	88
Obr. 66 a 67: Miera úľasti na vzdelávaní mužov a žien vo veku 16 i 30 rokov na Slovensku, ŠoDB 1970 i 1991, ŠODB 2001 a 2011	89
Obr. 68: Štruktúra stredoškôľakov podľa typu navštevovanej strednej školy na Slovensku v rokoch 1989 i 2015	91
Obr. 69: Niektoré charakteristiky terciárneho vzdelávania na Slovensku v rokoch 1945 i 2015	92
Obr. 70 a 71: Muži a ženy narodení v rokoch 1950 i 1986 s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku podľa výsledkov sľúťania 1991, 2001 a 2011	93
Obr. 72: Osoby zo Slovenska zapísané na štúdium na univerzite v zahraničí a ich štruktúra podľa krajiny štúdia, 1999 i 2014	94
Obr. 73 a 74: Podiel mužov a žien so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním v EÚ 28	96
Obr. 75 a 76: Podiel ekonomicky aktívnych z celej populácie Slovenska (vľavo) a podiel ekonomicky aktívnych z populácie osôb vo veku 15 i 64 rokov (vpravo)	100
Obr. 77 a 78: Vekovo-špecifické miery ekonomickej aktivity mužov (vľavo) a žien (vpravo) na Slovensku, vybrané sľúťania	101
Obr. 79: Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva v poľnohospodárstve v okresoch Slovenska v roku 1900 (%)	105
Obr. 80: Ekonomicky aktívni (zarábajúci) podľa odvetvia v mestách Slovenska v roku 1900	106
Obr. 81: Dominantný sektor ekonomicky aktívneho obyvateľstva v okresoch Slovenska v roku 1950	111
Obr. 82: Vývoj podielu obyvateľstva prislúchajúcich k odvetviam hospodárstva v rokoch 1921-1980	113
Tab. 1: Okresy Slovenska s úbytkom poľtu obyvateľov medzi rokmi 1900 a 1930	13
Tab. 2: Obyvateľstvo Slovenska vo veku 16 a viac rokov podľa pohlavia a rodinného stavu, sľúťanie obyvateľov 1900 i 2011 (v %)	37
Tab. 3: Oblasti Slovenska s najvyššou etnickou diverzitou na začiatku 20. storočia	51

Úvod

Obyvateľstvo nie je len súbor jednotlivcov, ale systém viac či menej stabilných kolektív. Tie sú vyčleňované v spoločnosti rôznym spôsobom, stavané sú na rôznych základoch. Niektoré predstavuje početne malé jednotky (napr. rodiny a domácnosti) a iné sú naopak svojou početnosťou veľmi rozsiahle (napr. národnosti, náboženské skupiny a pod.). Demografické štruktúry tvoria systém rôzne veľkých kolektív definovaných na základe rôznych identifikačných kritérií. Ich výpovedná hodnota vo veľkej miere presahuje pole pôsobnosti demografie, sociológie či populárnej geografie. Vyberajúce údaje o spoločnosti tak vo veľkej miere slúžia rovnako už ine vedeckej, odbornej, ale aj laickej verejnosti. Kľúčovými sú však štruktúry obyvateľstva tiež pre poznanie základných východísk demografickej dynamiky. Niektoré viac, iné menej slúžia ako zásadná optika, ktorá vysvetľuje najmä intenzitu, smerovanie a mnohé viac alebo menej skryté vlastnosti, ktoré pohyb obyvateľstva prináša. Esenciálnymi štruktúrami sú v univerzálnom pohľade vek a pohlavie. Tieto biologické štruktúry sú najviac determinujúcimi premennými, ktoré nám pomáhajú vysvetľovať javy populárnej dynamiky. Postavenie jednotlivca z hľadiska veku a biologických vlastností pohlavia sú exaktné. Presne ohraničujú napríklad reprodukčné obdobie ženy, vek možného vstupu do manželstva či prekročenia rôznych prahov staroby. Obe štruktúry jasne ukazujú, ako v určitom smere a v priestore dokážu ovplyvniť demografický pohyb, aj keď ich pôsobenie nie je deterministické. Do rovnice totiž vstupuje viacero známych i neznámych faktorov vyplývajúcich z špecifického predvídacieho správania jednotlivca a spoločnosti podliehajúcim rôznym rozhodnutiam a vonkajším vplyvom. Sila výpovednej hodnoty týchto ukazovateľov je však najmä v tom, že sú najpresnejšie štatisticky evidované a vyhodnocované.

Druhou významnou skupinou štruktúr, ktorá však môže určovať intenzitu a charakter populárnej dynamiky, sú štruktúry obyvateľstva, ktoré sa vzťahujú k sociálno-ekonomickému a vzdelanostnému postaveniu. Tieto akoby *statusové* štruktúry, tak ako aj iné, nemôžu pôsobiť samostatne. Z demografickej histórie máme naznačené, že niektoré prvky majú aspoň v náznakoch univerzálny charakter či napríklad zamestnanie, vzdelanosť, prípadne miera gramotnosti či výška príjmu. Tieto charakteristiky sú vyslovene bytostné, vo veľkej miere racionálne a sú pomerne dobre ovplyvniteľné.

Poslednú skupinu štruktúr môžeme označiť ako jemné štruktúry, hoci tie aj mimo demografie pútajú asi najviac pozornosti. Ide o štruktúru obyvateľstva podľa konfesie a národnosti. V minulosti bola týmto *kultúrnym štruktúram* neraz pripisovaná kľúčová úloha. Najmä konfesia v minulosti tvorila akýsi ideologický východiskový bod, ktorý pomáhal

vysvetľovaš niektoré javy najmä v oblasti reprodukcie. Na tento aspekt sa často priväzoval aj etnický prvok. V súľasnosti sa tieto štruktúry akoby roztápali v spleti iných faktorov, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie jednotlivca a komunity. Etnicita vo vzšahu k demografii je zaujímavým vyhodnocovacím znakom v prípade imigraľných populácií, kde tvorí v urľitom ľasovom rozmedzí viac alebo menej uzavreté komunity so špecifickými spoločenskými premennými. V našich podmienkach zostáva etnicita tieľ lákavým vyhodnocovacím prvkom. Jej zdanlivo deterministická povaha sa vľak dá vo vľäej miere vysvetliť inými, Ťhgie merateľnými jednotkami (forma šivobytia, osídlenie, vzdelanie, prípadne konfesiónálne súvislosti a podobne). Aj napriek slabnúcim väzbám k demografickým procesom, zostávajú tieto dve štruktúry stále zaujímavými nielen pre vedeckú ale aj pre laickú verejnosť. V beľnom, akoby šurnalistickom pohľade sa niekedy javí, ťe tieto dve štruktúry akoby pokrývali vľetky témy a okruhy, ktorým sa demografia vo svojej podstate venuje.

Je zrejmé, ťe Ťľdská spoločnosť aj napriek rozvoju poznania o sebe samej nikdy nedosiahne stav, kedy by dokonale dokázala vysvetliť vľetky javy, ktoré v nej v súvislosti s demografickými procesmi prebiehajú. Aj pri tej najdokonalejšej štruktúre údajov zostáva mnoho javov nevysvetlených. Veríme, ťe predložená monografia pomôľe aspoľ ľ iastoľ ne priniesť niektoré zaujímavé a podnetné informácie, ktoré prispejú Ťľľgiemu prehľdeniu našich poznatkov o formovaní slovenskej spoločnosti a budú predstavovať urľité východisko na Ťľľgie skúmanie vývoja populaľných štruktúr na Slovensku. Cieľom monografie urľite nie je a nikdy nebolo komplexné syntetické uchopenie vľetkých demografických štruktúr, ale snaľíme sa poukázať na niektoré základné aspekty ich formovania v dlhľom ľasovom horizonte. Cesta k uspokoľivému poznaniu tak komplikovaných systémov akými sú populaľné štruktúry je nesmierne dlhá a nároľná. Monografia, ktorú práve drľí ľ itateľ je vľak len jej zaľiatkom. Prostredníctvom nej sa nám podarilo urobiť síce len prvé drobné krôľiky, no veríme, ťe tie predstavujú dobrý a stabilný základ pre budúci výskum.

v Bratislave a Malackách

autori

31.10.2016

Metodologická poznámka

Pri analyzovaní rozsiahleho ľasového radu zasadeného do kontextu premien administratívneho usporiadania Slovenska (do roku 1918 severnej ľasti Uhorska) je potrebné uviesť na úvod niekoľko metodických poznámok. Prvým problematickým javom je exaktné určenie územia Slovenska pomocou ģupného zriadenia Uhorska do roku 1918. Predovšetkým vymedzenie juģnej hranice (medzi SR a MR) je z tohto hľadiska komplikované. Preto ak hovoríme o Slovensku, zahrňujeme do tohto ponímania údaje za celé územie 18 ģúp (Bratislava, Nitra, Komárno, Ostrihom, Tekov, Hont, Trenľín, Turiec, Orava, Liptov, Spiš, Zvolen, Novohrad, Gemer - Malohont, Abov - Turňa, Ģarig, Zemplín, Uh). Z hľadiska jednoduchosti sme nepouģili koeficienty na výpoľet približného poľtu obyvateľov ģúp, ktoré prešala hranica ľ SR (na juhu, severe a východe SR) a zostali na území SR a ako to pouģili iní autori (Svetoř 1958). Pri porovnávaní údajov s územím Uhorska sa tieģ môžu vyskytnúť nezrovnalosti v ukazovateľoch v závislosti od zdrojov vydaných pred obdobím pravidelných sľítaní. Prľinou je, ģe v tomto období totiž nie je vģdy možné zistiť, ľi ide o údaje za Uhorsko vrátane Chorvátska, vojenskej hranice a Sedmohradska. Niektoré zdroje tieto spresnenia uvádzajú, niektoré nie.

Porovnávanie údajov medzi sľítaniami v období mimo socializmu je vģdy v rámci územného zriadenia prísluģného sľítania. V období rokov 1900 ģ 1910 a 1960 ģ 1991 je porovnanie možné vzhľadom na jednotné zriadenie, podobne aj porovnanie údajov medzi rokmi 2001 ģ 2011. V niektorých prípadoch (rozmiestnenie obyvateľstva, prípadne národnostná a náboģenská ģruktúra obyvateľov) je k dispozícii aj súbor údajov rekonštruovaných k roku 2011, ľo umožňuje presnejšie analýzy zmien v danom území.

Kartografické reprezentácie empirických údajov boli vľģinou vytvorené pouģitím maximálne troch intervalov. Stredný interval bol vytvorený vzhľadom na referenľnú hodnotu celého územia Slovenska v danej téme. Dva intervaly tak predstavujú hodnoty približne pod priemerom Slovenska a nad priemerom Slovenska.

Pri interpretácii hodnôt diverzifikácie ģruktúry obyvateľstva podľa národnosti a podľa náboģenského vyznania sme pouģili jednoduchý a ľasto pouģívaný Piaseckého index diverzifikácie (napr. Häufler 1977, Siwek 1996). Je uvedený ako podiel sumy ģtvorcov poľtu jednotlivých národnostných (náboģenských) skupín v ģtatistickej jednotke a ģvorca poľtu vģetkého obyvateľstva. Vynásobením hodnotou 100 získame ukazovateľ ktorý blľzkosľou k hodnote 100 indikuje úplnú homogenitu (vģetci obyvatelia patria do jednej skupiny) a hodnota 0 indikuje úplnú heterogenitu (kaģdý jednotlivec patľí práve do jednej skupiny).

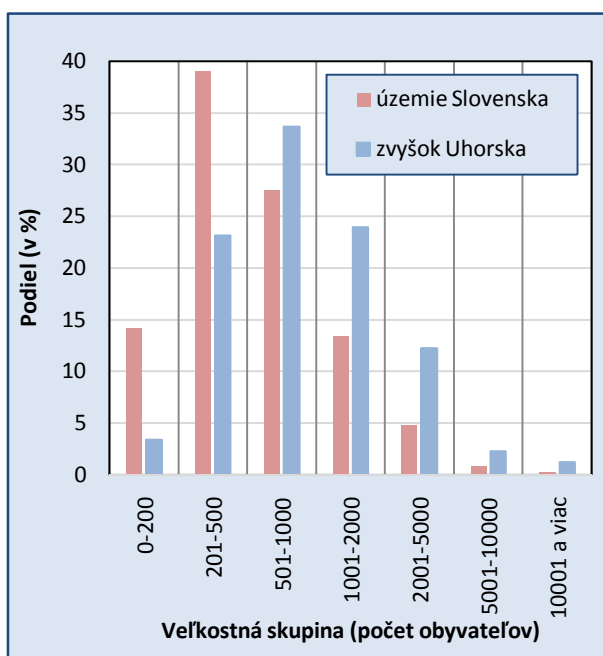
1. Vybrané súvislosti rozmiestnenia obyvateľstva

Otázka základných parametrov osídlenia od dávnych čias bola neoddeliteľnou súčasťou každej geografickej analytickej práce. Preto obsah aj použité údaje sú zväčša rovnaké a informálna hodnota iasto spoľíva v replikovaní známych poznatkov s doplnením niektorých aktuálnejších údajov. Táto kapitola v mnohom nadviaže na tradičný, popisný prístup a niektoré východiskové údaje zopakuje. V niektorých aspektoch sa však pokúsime priniesť nové pohľady, a to najmä z hľadiska analýzy veľkostnej štruktúry obcí na našom území.

Málokto môže spochybniť dávny historický predpoklad osídlenia územia Slovenska smerujúceho od nížin, cez kotliny až do vrchovín. Na začiatku 20. storočia sa tak v zrkadle ukazovateľov zobrazujú známe súvislosti, a to, že historicky boli najhustejšie osídlené prevažne nížinaté oblasti, najmä západného Slovenska. Demografická sila tohto obyvateľstva sa v tomto období prejavila pomerne vysokými ukazovateľmi pôrodnosti, v porovnaní s inými, z pohľadu dnešnej populačnej geografie, progresívnejšími regiónmi. Do týchto oblastí na juhu západného Slovenska rýchlejšie prenikali inovácie, najmä vďaka relatívnej blízkosti stredoeurópskych metropol i Viedne a Budapešti. Podľa poznatkov autorov Etnografického atlasu (Kováčevičová et al. 1990, 104) sa v tejto oblasti v ľudovej kultúre rýchlejšie transformovala poľnohospodárska činnosť, odlišné boli staviteľské materiály, odevy a obuv, kým horská kultúra sa menila pomalšie. Z demografického pohľadu je dôležité tiež podotknúť, že tieto oblasti nezasiahlo vysťahovalectvo do zámoria tak výrazne ako iné čupy, najmä na severe a severovýchode Slovenska. Úrodná poľnohospodárska pôda, dobré napojenie na dopravnú sieť, blízkosť veľkých miest a lepšie možnosti obživy postavili tento región do výhodnejšej pozície v porovnaní s inými, horskými regiónmi. Výnimku tvorila oblasť Záhoria. Hanzlík (1961, 16) uvádza na prelome storočí zvýšenú mobilitu tohto obyvateľstva nielen smerom do Bratislavy, ale aj do Viedne, kde sa živili predovšetkým ako zeleninári. Migračný úbytok zaznamenali aj čupy na juhu západného Slovenska. Podľa Tajtáka (1980, 498 a 501) išlo skôr o vysťahovalectvo do veľkých uhorských miest a Viedne a v porovnaní s niektorými východoslovenskými čupami bol úbytok nižší aj o 20 percentuálnych bodov. Nie je preto neobvyklé, že v týchto oblastiach bola aj najvyššia hustota zaľudnenia. A tak trojicu najhustejšie zaľudnených čup tvorili v roku 1900 Bratislavská (87 obyv./km²), Nitrianska (87 obyv./km²) a Komárňanská čupa (69 obyv./km²). Tieto stolice v období rokov 1900 i 1910 vykazovali aj najvyšší nárast hustoty zaľudnenia. V Ľavínskej a Hontianskej čupe úroveň zaľudnenia stagnovala. Oravská dokonca zaznamenala pokles hustoty zaľudnenia (zo 41 obyv./km² na 38 obyv./km²).

V sledovanom období sa špecificky sa vyvíjala aj veľkostná štruktúra obcí. Lígila sa od hodnôt, ktoré nachádzame na zvyšnom území Uhorska. Najviac obcí bolo vo veľkostnej kategórii 200 i 500 osôb. Kým väčšina obyvateľstva Slovenska žila v roku 1900 v obciach do 500 osôb, v rámci Uhorska žila väčšina v obciach s 500 i 1000 obyvateľmi. Okrem toho na Slovensku len malá časť populácie žila v mestách nad 10 000 obyvateľov. Vo zvyšku Uhorska však v tejto veľkostnej skupine bolo v súčasnosti prítomná takmer štvrtina obyvateľov. V prípade Slovenska boli naopak dôležitým sídelným prvkom najmenej obce. Z celkového počtu sídel do 200 obyvateľov v Uhorsku sa ich na území dnešného Slovenska nachádzalo približne 62 %.

Obr. 1: Štruktúra obcí Slovenska a zvyšného územia Uhorska podľa veľkostných kategórií, Št 1900

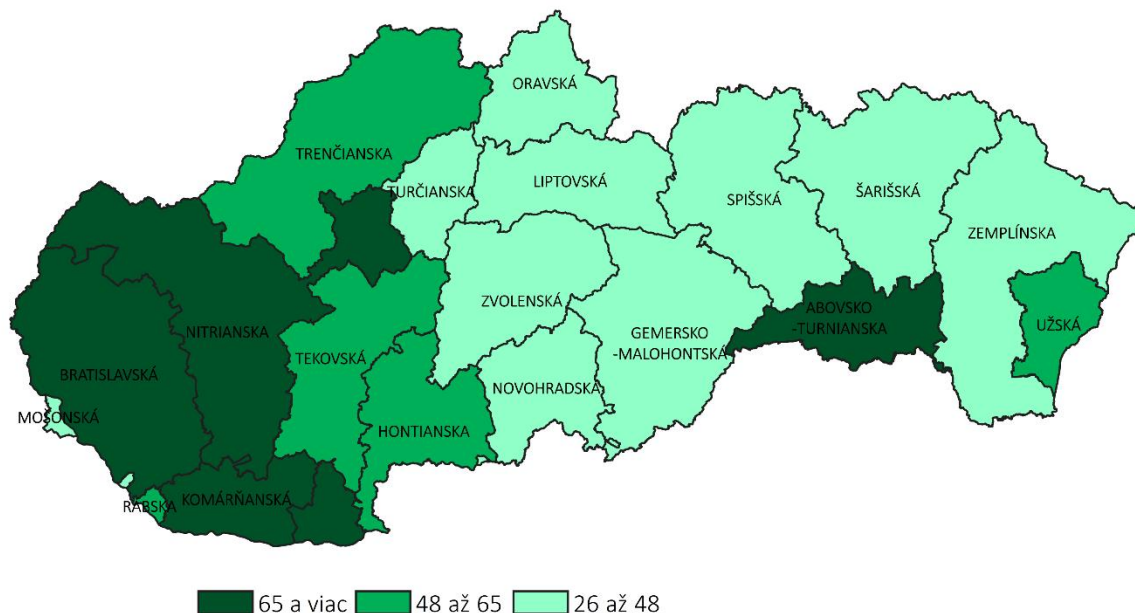
Zdroj: Magyar statisztikai évkönyv 1902, Majo 2012, vlastné prepočty

Z hľadiska miery urbanizácie žilo na našom území na začiatku storočia iba necelých 12 % (1900) resp. nieľo viac ako 13 % (1910) obyvateľov v mestách (Korec et al. 1998, 20). Podiel mestského obyvateľstva pritom prekročil hranicu jednej štvrtiny až v roku 1950. Počas posledných rokov existencie Uhorska boli na Slovensku pritom dva typy miest: municipálne mestá so šupnými právomocami (Komárno, Bratislava, súmestie Banská Ľiavnica a Banská Belá a Košice) a mestá so zriadeným magistrátom. Najväčšie mesto na našom území - Bratislava (v roku 1900 mala vyše 65 tisíc obyvateľov) sa v hierarchii uhorských miest radila až na 5. miesto po Budapešti, Segedíne, Subotici a Debrecíne.

Medzi väčšie uhorské mestá možno zaradiš na začiatku storočia aj Košice (40 000 obyvateľov v roku 1900). Ostatné slovenské mestá mali až do konca existencie Rakúsko-Uhorska menej ako 30 tisíc obyvateľov. Bratislava patrila v rokoch 1900 i 1910 pritom medzi najrýchlejšie rastúce mestá na našom území (prírastok obyvateľov takmer 19 %), kým naopak Banská Ľiavnica medzi rokmi 1900 a 1910 stratila viac ako 7 % zo svojej populácie. Z celkového pohľadu na mestá na Slovensku je nutné konštatovaš, že najrýchlejši rast zaznamenali mestá, ktoré boli napojené na rozvíjajúce sa železničné trate. Najviac sa počet obyvateľov zvýšil v meste Ľilina (63 %), Poprad (49 %), Rušomberok (36 %) alebo Zvolen (23 %), pričom Ľilina a Rušomberok získali status mesta so zriadeným magistrátom až v prvom desaťročí 20. storočia. Matloviš (2005, 56) uvádza viacero príkladov miest ležiacich

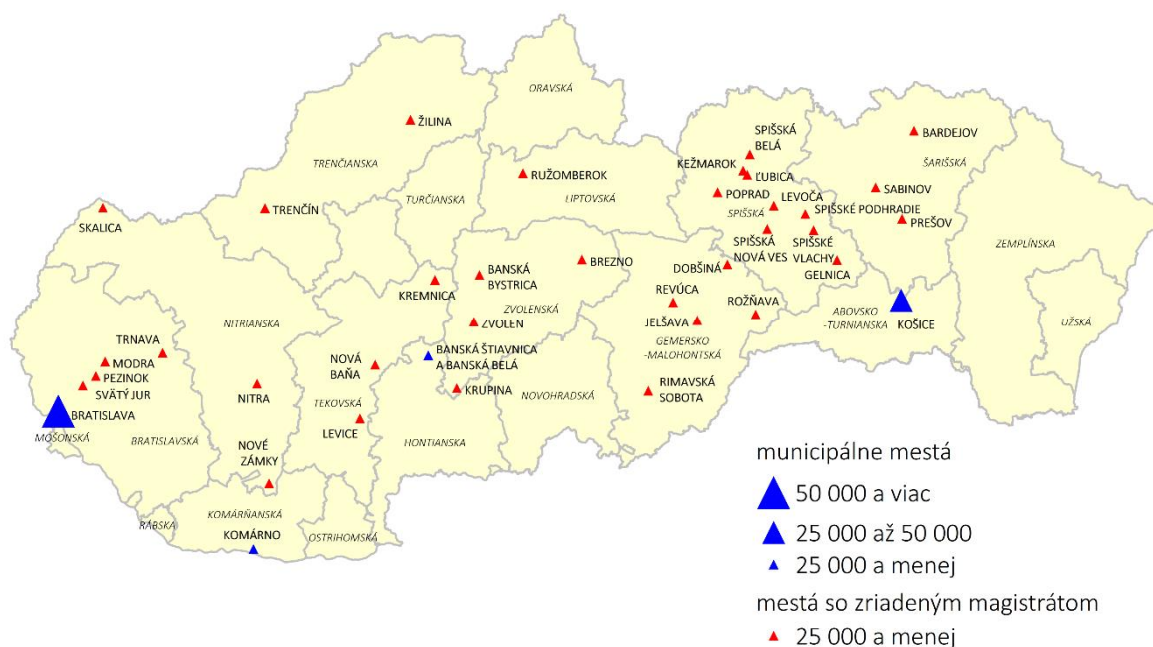
blízko seba, ktoré smerovanie a rozvoj dopravných sietí poznali ili rozliľ nou intenzitou rastu (napr. Čilina i Rajec, Poprad i Kežmarok, Spišská Nová Ves i Levoča a pod.)

Obr. 2: Hustota zaľudnenia v ģupách Slovenska v roku 1900 (poľ et obyvateľov na km²)

Zdroj: Majo 2012, vlastné výpoľ ty

Obr. 3: Mestá na Slovensku v roku 1910 a poľ et obyvateľov v nich

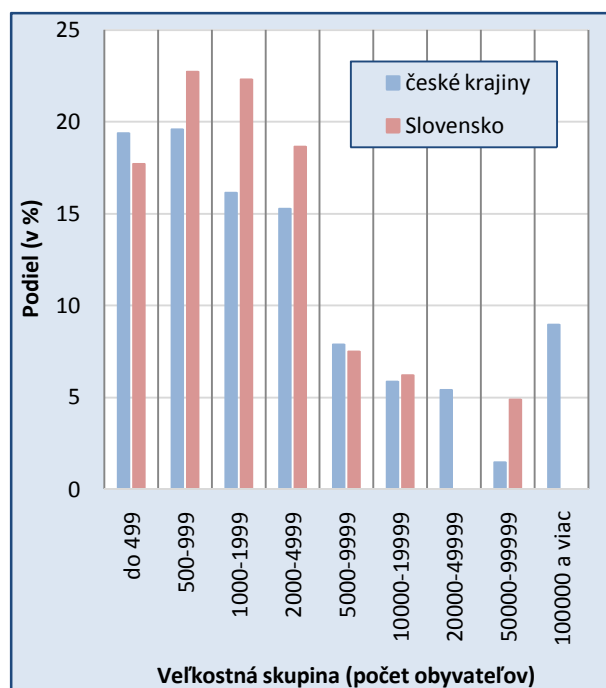

Zdroj: Majo 2012, vlastné výpoľ ty

Politicko-geografické zmeny a vytýčenie územia Slovenska po skončení I. svetovej vojny priniesli určité posuny aj vo vývoji zaťaženia nášho územia. Odlišnosti v predchádzajúcom vývoji sídelnej štruktúry medzi východnou a západnou časťou samostatného Československa dobre ilustruje porovnanie veľkostnej štruktúry obcí Slovenska a českých krajín. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1921 na území Slovenska bol mierne vyšší podiel obcí, ktoré mali počet obyvateľov od 500 i 2 000, kým české krajiny boli typické menšími obcami (podiel obcí do 500 obyvateľov bol v tomto roku takmer 60 %). Na našom území pritom v obciach od 500 i 2 000 obyvateľov žilo viac ako 40 % obyvateľov, kým v českých krajinách len 31 %.

Veľká časť obyvateľstva Slovenska po zmene hraníc zažila dovtedy nevídané premeny. To je však zaujímavé, počet obyvateľov v mestskom prostredí rástol nevýrazne. Podľa Korca et al. (1998, 21) sa na tomto jave podieľal predovšetkým nepriaznivý ekonomický rozvoj, likvidácia priemyslu v určitých oblastiach či masové vysťahovalectvo. Počet obyvateľov sa v mestách medzi rokmi 1910 a 1921 zvýšil len o 8 %. Výrazne rástli mestá ako Trenčín (33 %), Žilina (31 %), Košice a Bratislava (19 %). Iné mestá však vykazovali úbytok obyvateľov: Komárno (- 20 %), Revúca (- 14 %) a Banská Ľupčica (- 13 %).

Obr. 4: Štruktúra populácie Slovenska podľa veľkostných skupín obcí, Š 1921

Zdroj: Sčítání lidu... 1924

Z celkového pohľadu sa medzi rokmi 1900 a 1930 počet obyvateľov na území Slovenska zvýšil o viac ako 19 %. Výrazne rastúcimi oblasťami z hľadiska súhrnného územno-správneho členenia boli najmä priestory dnešných mestských okresov Bratislavy a Košíc (napr. na území súhrnného okresu Bratislava V. sa počet obyvateľov v sledovanom období viac ako stonásobil). Z ostatných, menej urbanizovaných okresov, sa počet obyvateľov výraznejšie zvýšil ešte v Žiline (45 %), Senci (38 %), Trenčíne (37 %) a Topoľanoch (36 %). Úbytkové okresy (v celkovom počte 6) boli nielen na východných, skôr periférnych, územiach, ale aj na západnom Slovensku či juhu stredného Slovenska (pozri Tab. 1.).

Ako špecifický sa javí výrazný úbytok v okrese Banská Ľupčica, spôsobený najmä úbytkom počtu obyvateľov v samotnom okresnom meste (úbytok až 18 %). Jednou z príčin môže byť odchod časti maďarského obyvateľstva z mesta, nakoľko podľa sčítania obyvateľov v roku 1921 tu žilo viac ako 6,3 tisíce Maďarov a v roku 1921 iba 660.

V 40. rokoch publikoval geograf Ján Hromádka (1943) údaje o rozmiestnení obcí Slovenska podľa nadmorskej výšky. Dve tretiny obcí (osád) v pohoriach a vrchovinách malo 200 a menej obyvateľov, takmer 60 % obcí v kotlinách malo poľet obyvateľov od 200 i 1 000 a v nížinatých lastiach Slovenska boli najľastejšie zastúpenou veľkostnou skupinou obce s poľtom obyvateľov od 200 i 500. Hromádka(1943) tiež konštatuje, že osady v pohoriach sú lokalizované prevažne v podhoroch a samostatných vrchovinách. Vďaka si tiež svoju koncentráciu veľkých obcí v priestore medzi Čamorínom a Ľúrovom. Viac ako polovica sledovaných osád mala poľet obyvateľov vyšš ako 1 000 (Hromádka 1943, 134).

Tab. 1: Okresy Slovenska s úbytkom poľtu obyvateľov medzi rokmi 1900 a 1930

okres (rok 2011)	úbytok poľtu obyvateľov (1900-1930, v %)
Banská Ľiavnica	-14,7
Tvrdošín	-11,3
Myjava	-6,9
Stará Ľubovňa	-6,3
Sobrance	-5,2
Námestovo	-1,2

Zdroj: Majo 2012, Ľatistický lexikón...1936, vlastné prepoľty

Rok 1950 predstavuje z hľadiska spoločenského vývoja a sľítaní obyvateľstva okamih začiatku výraznej transformácie. V mnohom toto sľítanie poskytuje posledný obraz tradiľnej slovenskej spoločnosti založenej na poľnohospodárstve, jednote miesta bývania a práce a nízkej miery priemyselňovania. Už krátko po II. svetovej vojne začína program socialistickej industrializácie Slovenska presunom niektorých zariadení a závodov z Ľeska na Slovensko, rozvojom strojárskej výroby a snahou o vyrovnanie rozdielov medzi oboma ľasšami republiky (Hanzlík 1974, 367 i 368). Výrazné diferencie v štruktúre osídlenia sú evidentné aj v tomto roku: vysoká dominancia malých obcí v Ľesku a naopak, vyššie zastúpenie veľkých vidieckych sídiel. Avšak na rozdiel od ľeských krajín, poľet obyvateľov na Slovensku v období rokov 1930 i 1950 mierne narástol o 4 % (poľet obyvateľov sa v Ľesku v tomto období znížil o viac ako 16 %). Najvýraznejšie prírastky pritom zaznamenali okresy (v administratívnom ľlenení 2011) s výrazným postupom industrializácie (Poprad 53 %, Partizánske 37 %, nad 20 % prírastku obyvateľstva mali aj územia dnešných okresov Ilava, Trenlín a Povašská Bystrica).Nadpriemernou bola tiež Bratislava, kde medzi sľítaniami 1930 a 1950 pribudlo 22 % obyvateľov. Úbytkových území na Slovensku, na rozdiel od predchádzajúceho hodnoteného obdobia, nebolo veľa. Viac ako 10 % obyvateľstva ubudlo iba v okresoch Turľianske Teplice (-24 %), Ľiar nad Hronom (-17 %) a Ľarnovica (-16 %).

Od 60. rokov sa podľa Korca (2005) stáva kľúčovým faktorom rozvoja priemyslu jeho štruktúrna reforma a snaha o rovnomerný priestorový rozvoj. Vznikajú tak nové, ľasto mohutné priemyselné závody a kombináty (Korec 2005, 42). Vzťah urbanizácie a industrializácie je vo vývoji modernej spoločnosti kľúčový, avšak oba procesy majú

výraznú časovú aj priestorovú diferencovanosť. To sa odrazilo aj na odlišnej miere koncentrácie obyvateľstva v jednotlivých štatistických jednotkách na Slovensku. V súvislosti s nerovnomernou koncentráciou obyvateľstva v mestách a ich regiónoch Bezák (1990, 68 i 70) naznačuje, že v mnohých periférnych regiónoch severného, východného a južného Slovenska ich jadrá koncentrovali menej ako 40 % obyvateľov regiónu (napr. Stará Ľubovňa, Kráľovský Chlmec - Ľierna nad Tisou, Námestovo), kým v mnohých výrazne industrializovaných a urbanizovaných bol podiel oveľa vyšší (napr. Hnúšťa, Púchov, Dubnica nad Váhom). Špecifickou bola situácia napríklad v Banskej Bystrici a Bratislave, ktoré koncentrovali až tri štvrtiny obyvateľstva funkčného mestského regiónu. Intercenzové obdobie 1950 i 1960 je navyše časovým úsekom najdynamickejšieho rastu obyvateľstva (za 10 rokov pribudlo 21 % obyvateľov a hustota zaobľudnenia sa zvýšila o 15 obyv./km² na hodnotu 85 obyv./km²) (Mládek a kol. 2006, 19).

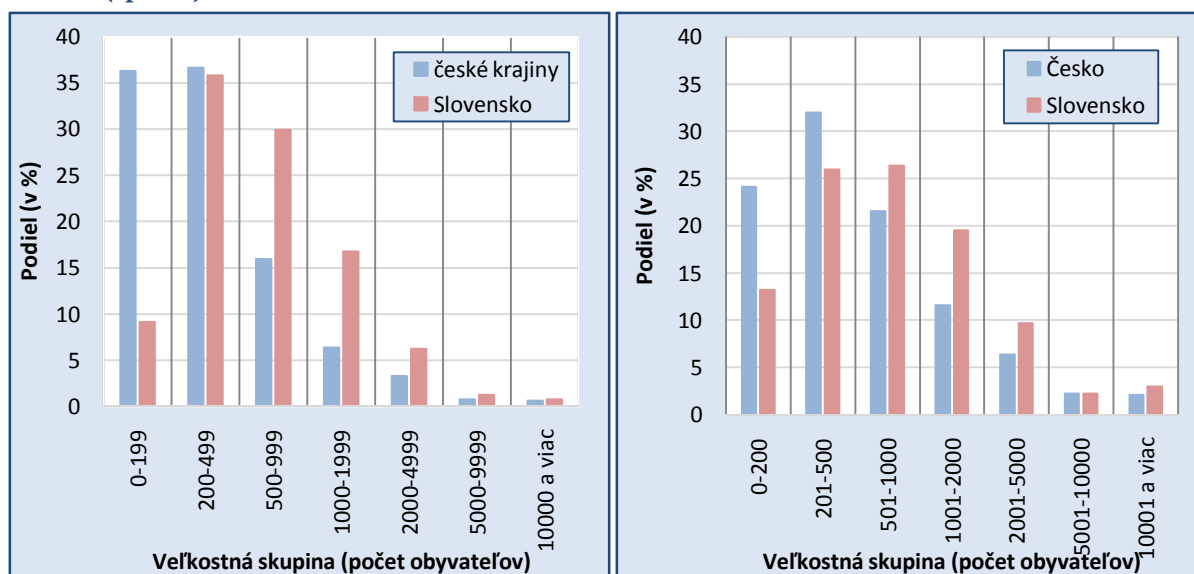
Kľúčovým spoločenským fenoménom s výraznou dynamikou sa v období socializmu stáva urbanizácia. Korec (2005) ju označuje ako extenzívnu, pričom rozhodujúcou bázou pre rast obyvateľstva v mestách bol rozvoj priemyslu, iasto však obmedzený iba na jediný závod. Obdobím najvýraznejšieho rastu podielu osôb žijúceho v mestskom prostredí bolo obdobie 60. a 70. rokov (Korec 2005, 50 i 51). Zdrojom tohto rastu bola riadená rurálna - urbánna migrácia, pričom sa kladol dôraz na podriadenie dediny mestu, čo v konečnom dôsledku mnohé dediny demograficky vyčerpalo a zväčšilo civilizačné a kultúrne rozdiely medzi mestom a vidiekom (Gajdoš a Paňák 1995, 67). V období socializmu vznikli na slovenskom vidieku dve skupiny obyvateľstva. Prvá dedinsko - mestská, ktorej príslušníci bývali na vidieku a pracovali v meste, prispievala k zmene sociálnej štruktúry vidieckych obcí. Druhá mestsko - vidiecka, predstavujúca mladšiu generáciu, ktorá bola prostredníctvom rodičov, rodičovských záhrad a záhumienkov spojená s vidiekom, ale žila v meste (Gajdoš a Paňák 1995, 78). Podiel mestského obyvateľstva sa viac ako stonásobil, kým počet všetkého obyvateľstva narástol iba 1,5 násobne. V roku 1989 žilo v mestách 57 % obyvateľstva Slovenska (Korec 2005, 49).

Z hľadiska ľúsiel, v období socializmu (ohraničenom cenzovými rokmi 1950 a 1991) sa populácia Slovenska zväčšila o 53 %. Takmer všetky územia okresov súčasného Slovenska zaznamenali prírastok obyvateľov (pri rekonštrukcii a zjednotení administratívnej štruktúry k roku 2011). Výnimku tvoria okresy Banská Ľiavnica (-15 %), Poltár (-12 %), Medzilaborce (-4 %) a Sobrance (-2 %). Najvýraznejšie narástol počet obyvateľov v dvoch metropolách i v Košiciach sa počet obyvateľov stonásobil a v Bratislave zdvojnásobil. Výrazne rástol počet obyvateľov aj v okresoch Banská Bystrica (prírastok 120 %), Ilava, Prievidza a Humenné (prírastok okolo 100 %). V rámci súboru miest najviac narástol počet obyvateľov v meste Veľký Krtíš (792 obyvateľov v roku 1950 a 14212 obyvateľov v roku 1991), v Novej Dubnici (počet obyvateľov narástol 15 násobne), Tlmače a Svidník (10 násobný nárast) a v Prievidzi (8 násobne).

Rozsiahlosť zmien v štruktúre osídlenia nabrala po roku 1990 nové impulzy a ďalej pretvárala priestor Slovenska. Podľa P. Gajdoša (2013, 138-139) sa na jednej strane v 90. rokoch dokončil urbanizačný proces prírastkom obyvateľstva prevažne na základe migračného pohybu, v mnohých vidieckych oblastiach pokračoval proces vyľudňovania. Veľkostné pomery obcí a miest ovplyvnil proces dezintegrácie obcí v nových slobodných pomeroch, takisto pokles atraktivity mestského priestoru (presun obyvateľstva do blížších a vzdialenejších prímestských zón). Dôsledkom týchto premien je, že na konci tisícročia sa na našom území vytvorili prakticky iba 3 regióny s prírastkom obyvateľstva i zázemie Bratislavy, oblasti Oravy, Kysúc a Gily a oblasti na východnom Slovensku i východne od okresov Poprad a Rožňava s výnimkou 4 prihraničných okresov (Bleha et al. 2014, 14).

V súvislosti s redistribúciou obyvateľstva v druhej polovici 20. storočia dochádza aj k zmenám počtu a podielu obcí podľa veľkostných kategórií. Na rozdiel od Česka, napríklad podiel najmenších obcí aj počet obyvateľov v nich za obdobie 60 rokov narástol (o 26 % počet obcí a o 8 % počet obyvateľov v nich). V Česku, naopak, počet obcí a zároveň aj počet obyvateľov v tejto kategórii poklesol o 66 %. Stagnujúce až úbytkové sa v oboch republikách javia obce od 200 do 1 000 obyvateľov a progresívne sú následne všetky ostatné kategórie obcí aj početnosť obyvateľstva v nich, pričom platí jednoduchá zásada rastu intenzity prírastku s veľkostnou kategóriou. Na Slovensku sme však v oveľa väčšej miere ako v Česku zaznamenali prírastok v najväčšej kategórii obcí nad 10 000 obyvateľov, ktorých počet sa v období 1950 i 2011 viac ako stonásobil a počet obyvateľov v nich narástol dvonásobne (v Česku iba 1,8 násobne).

Obr. 5 a 6: Štruktúra populácie Slovenska podľa veľkostných skupín obcí v roku 1950 (vľavo) a 2011 (vpravo)

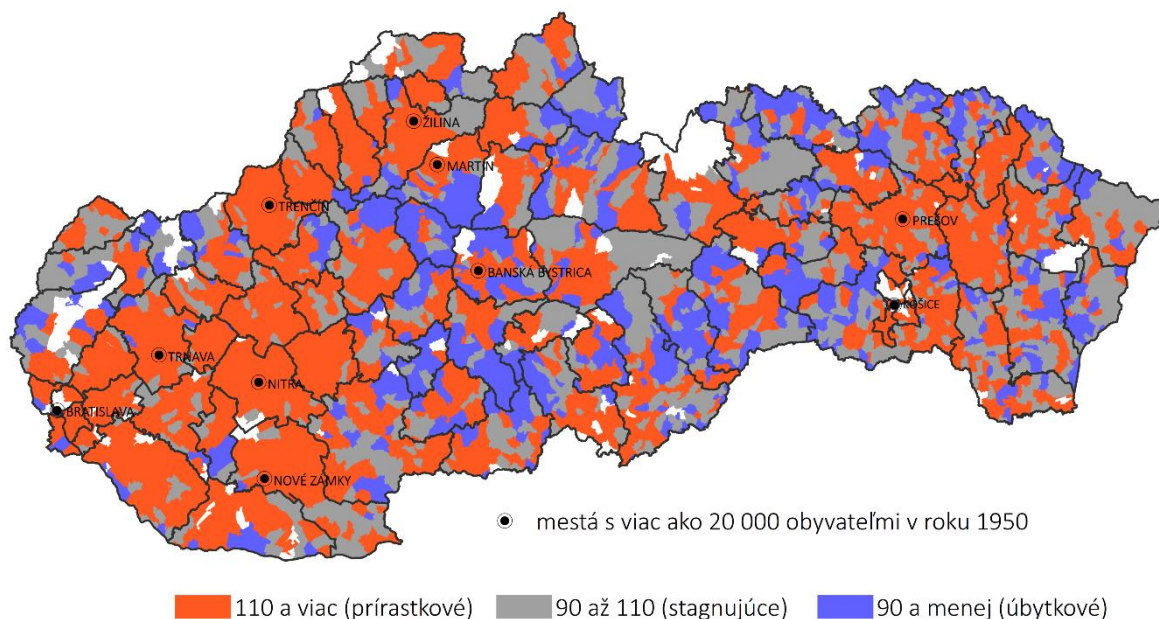

Zdroj: Sčítání lidu a sčítání domů a obyvatel 1957, Počet obyvatel...2011, SODB 2011

Celkové zhodnotenie dynamiky rastu počtu obyvateľov môžeme vidieť na nasledujúcich kartografických vizualizáciách z troch kľúčových období. Medzi rokmi 1900

a 1950 môžeme identifikovať koncentráciu prírastkových regiónov v juhozápadnej (obr. 7), relatívne poľnohospodársky najvyspelejšej oblasti Slovenska s dosahom na začínajúcu industrializáciu v povážskej oblasti. Východné Slovensko v určitých oblastiach aj napriek výraznej emigrácii preukázalo dostatočne silný populačný potenciál, ktorý bol intenzívnejší ako migračný odliv.

Obr. 7: Index rastu obcí Slovenska medzi rokmi 1900 a 1950

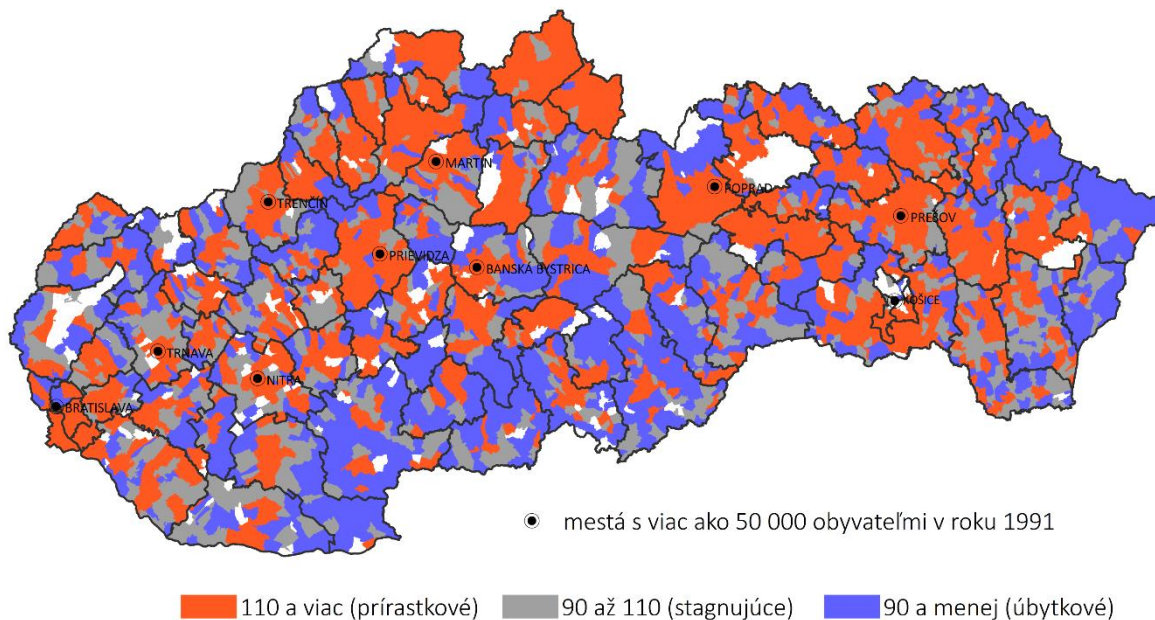
Zdroj: Majo 2012, Sčítanie ľudu 1950, obecné ústredie, vlastné prepočty

Socialistické obdobie (obr. 8) zas poukazuje na intenzívne centralizovanú sídelnú sústavu s výrazne rastúcimi a industrializujúcimi sa mestami. Mapa naznačuje vidiecke regióny, ktoré okrem vysťahovalectva postihol aj pokles intenzity prirodzenej reprodukcie najmä vzhľadom na chýbajúce alebo nedostatočne zastúpené kohorty osôb v reprodukčnom veku. Regióny prírastku sú na mape okrem industrializovaných, iasto kotlinových oblastí, tvorené tiež vidieckymi regiónmi severného Slovenska s dozvukom tradičného reprodukčného správania i zázemiami slovenských metropol.

Poslednú etapu skôr vystihuje všeobecná stagnácia počtu obyvateľov vo väčšine obcí Slovenska. Výrazne sa transformujú migračné vzorce a migračné smery, keď ziskovými sa stávajú predovšetkým priestory Bratislavy a jej zázemia. Podľa Bezáka (2008, 7) sa po roku 2000 zastavil pokles objemu a intenzity sťahovania, migračné prúdy sa koncentrovali do menšieho počtu východiskových a cieľových regiónov. Okrem toho dochádza ku dekoncentracii a nástupu suburbanizačných procesov, pričom napríklad v regióne hlavného mesta končila alebo začínala viac ako 1/4 z celkového počtu interregionálnych migrácií (Bezák 2008, 8). Prirodzený prírastok obyvateľstva vykazujú predovšetkým obce severu stredného Slovenska a značne iasť sídel východného Slovenska s výnimkou okrajových častí. Tieto priestory si stále zachovávajú viaceré špecifické črty spojené s charakterom

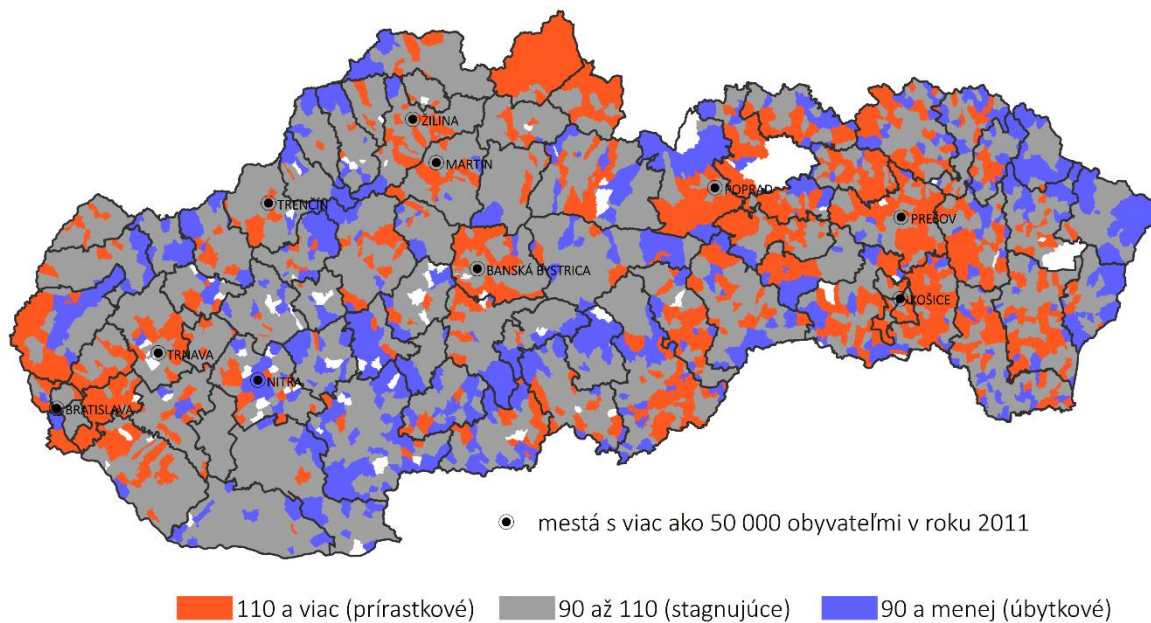
reprodukcie, pričom z pohľadu populačných prírastkov rozhodujúcim je pretrvávajúce príklonu k veľkému počtu detí v rodine (pozri napr. Juríková a kol. 2010 alebo Bleha a kol. 2014)

Obr. 8: Index rastu obyvateľstva obcí Slovenska medzi rokmi 1950 i 1991

Zdroj: Sčítaní ľudu 1950, obecné tšdňhí, Historický lexikón...2003, vlastné prepoľ ty

Obr. 9: Index rastu obyvateľstva obcí Slovenska medzi rokmi 1991 i 2011

Zdroj: Historický lexikón...2003, SODB 2011, vlastné prepoľ ty

2. Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku

Vek a pohlavie patria medzi hlavné populačné štruktúry priamo ovplyvňujúce populačný vývoj a sú jedny z najdôležitejších premenných vstupujúcich do demografických analýz, pričom ich informačná hodnota významne pôsobí v podstate na všetky sféry ľudskej spoločnosti. Vzťah medzi vekovo-pohlavnou štruktúrou a demografickou reprodukciou je pritom obojsmerný. Preto intenzita a charakter reprodukcie primárne podmieňujú zloženie obyvateľstva podľa veku a pohlavia.

Z hľadiska demografických štruktúr obyvateľstva je práve vek a pohlavie tou najdeterminujúcejšou. Obe biologické štruktúry udávajú presnú pozíciu jednotlivca v demografickom systéme bez výraznejšej možnosti zmeny a s presnou biologickou zákonitosťou vo vzťahu k rodeniu a umieraniu. Ich poznávanie, analyzovanie a prognózovanie v ňom tak patrí k najvýpovednejším a externalitami najmenej ovplyvneným demografickým štruktúram.

2.1 Štruktúra podľa pohlavia

Vzájomný pomer medzi pohlaviami je vo všeobecnosti podmienený tromi základnými demografickými faktormi. Ak pracujeme s dostatočne početným súborom narodených, platí biologická zákonitosť, že počet chlapcov mierne prevyšuje počet dievčat. Sekundárny index maskulinity sa v krajinách so spoľahlivou demografickou štatistikou pohybuje na úrovni 1040 ÷ 1070 osôb (Pavlík a kol. 1986, s. 110). Druhým faktorom je diferenčná úmrtnosť. Pravdepodobnosť prežitia je rozdielna nielen z pohľadu veku, ale aj z pohľadu pohlavia. V demograficky vyspelých populáciách pritom platí, že vo všetkých vekových skupinách majú vyššie šance na prežitie ženy ako muži. V špecifických situáciách (napr. vojnový konflikt) sa táto skutočnosť môže ešte viac zvýrazniť a jej efekt (najmä v prípade niektorých vekových skupín) je ťažko možné identifikovať na vekovej pyramíde. Ženská nadúmrtnosť naopak býva pozorovaná len v niektorých vybraných vekových skupinách (napr. detský a reprodukčný vek) a jej prítomnosť je spájaná s menej vyspelými krajinami alebo historickými populáciami formujúcimi sa v rámci tzv. starého demografického režimu. V závislosti od úrovne existujúcich rozdielov v intenzite úmrtnosti medzi pohlaviami sa potom prevaha mužov vznikajúca pri narodení môže rýchlejšie alebo pomalšie s rastúcim vekom premeniť v prevahu žien. Posledným tretím procesom priamo ovplyvňujúcim vzájomný pomer medzi pohlaviami je zahraničná migrácia. Nielen v prípade slovenskej

populácie ide o značne vekovo i pohlavne selektívny proces, pričom samotný efekt na pohlavnú štruktúru vždy závisí od typu migrácie. Ak ide o ekonomickú migráciu, skôr sú úľastníkmi cezhraničných presunov muži, a to najmä v mladom produktívnom veku (20 i 50 rokov). Ak dochádza ku kompletizácii rodín (napr. v druhej fáze migračných vln), môžeme byť svedkami výhľadového zastúpenia mladých žien. Vyrovnanú pohlavnú štruktúru migrantov nachádzame iasto v prípade sťahovania celých rodín.

Podľa Mládka (2006, 87) charakterizuje slovenskú populáciu z dlhodobého hľadiska pozitívna femininita, čím je zaradená do skupiny ekonomicky vyspelých krajín s prevahou ženskej časti populácie. Celkovo najvyššiu prevahu žien nachádzame na Slovensku na začiatku 20. storočia, keď na 1000 mužov pripadalo približne 1089 žien.¹ O desať rokov neskôr hodnota indexu mierne klesla na 1070 žien (obr. 10).² Výhľadová úroveň pozitívnej femininity na začiatku 20. storočia je vo všeobecnosti pripisovaná vrcholiacej zámorskej migrácii, ktorá mala výrazne maskulínny charakter (Verežák 1974, 373). Potvrďuje to aj detailnejší pohľad na vývoj indexu podľa vekových skupín na obr. 11. Približne od veku 20 i 24 rokov až do konca reprodukčného obdobia môžeme vidieť pomerne významnú prevahu žien, ktorá sa navyše medzi sčítaniami 1900 a 1910 mierne posilnila. Zaujímavosťou oboch cenзов na začiatku storočia je tiež náhly atypický priebeh hodnot indexu femininity v poreprodukčnom veku. Kým vo vekových skupinách so začiatkom vo veku konšiaciou nulou identifikujeme nárast sledovaného indexu, v nasledujúcej dochádza k výraznému prepadu. Pri detailnej analýze bolo možné jednoznačne vidieť, že u žien dochádzalo k významnej akumulácii osôb vo veku s nulou a v nasledujúcich vekoch vďaka predmetnej akumulácii tieto osoby absentovali. Ide o typický prípad pohlavne selektívneho zaokrúhľovania veku zisťovaného pri sčítaniach. Aj keď sa k tomuto kroku uchýľala aj určitá časť mužov (pozri obr. 11), je zrejme, že to bolo v náleko menšom rozsahu. Poslednou skutočnosťou, na ktorú upozorníme v súvislosti s vývojom indexov femininity podľa veku, je jej pomerne nízka úroveň v starších vekových skupinách. Aj keď prevaha žien sa vo veku nad 80 rokov dostala nad hranicu 1200 osôb na 1000 mužov, ani v náleka to nie sú hodnoty, ktoré poznáme zo súčasnosti. Hlavnú príčinu je potrebné hľadať predovšetkým v úrovni diferenciálnej úmrtnosti. Aj na začiatku 20. storočia síce platilo, že o nieľo výhľadovú pravdepodobnosť prežitia nájdeme u žien, celkový rozdiel v úmrtnostných pomeroch medzi oboma pohlaviami však nebol až tak veľký ako napr. na konci 80. rokov.

Pri pohľade do regiónov, na začiatku 20. storočia nachádzame na našom území 3 župy s výhľadovým zastúpením mužov ako žien. Neglo pritom o vekovo mladšie regióny ako skôr o lokality s výhľadovou koncentráciou mužov najmä v produktívnom veku (župy Bratislava,

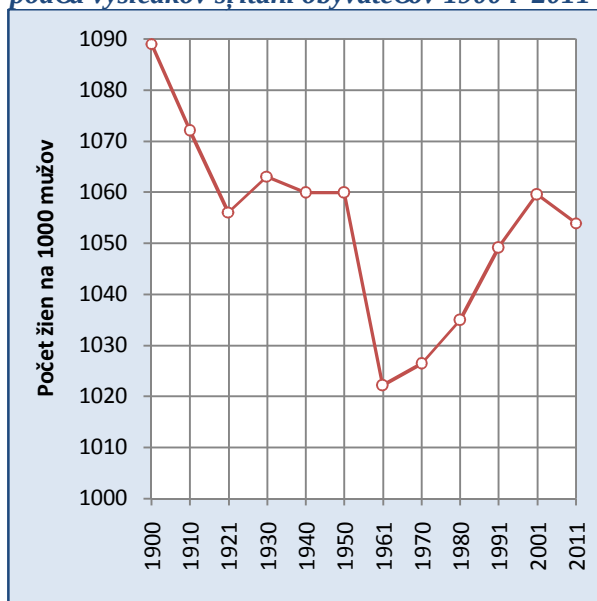
¹Medzi polty mužov boli zahrnutí aj vojaci v cenze uvádzaní zvlášť (v slovenských župách takmer 26 tis. osôb). Bez nich by hodnota indexu femininity dosahovala až 1 146 žien na 1 000 mužov.

²V poslednom uhorskom sčítaní už medzi prítomné obyvateľstvo boli priamo zahrnutí do mužskej zložky aj vojaci.

Komárno a Ostrihom). Najvýraznejšiu prevahu mužov, zaiste kvôli vojenskej posádke³, malo mesto Komárno (792 žien na 1 000 mužov). Ľinská zložka populácie prevládala, tak ako to uvádza Verežík (1974), v populáciách s výrazným migračným odlivom mužskej časti populácie, a to najvýraznejšie v Ľupách Trenčín (1 161 žien na 1 000 mužov), Čarič (1 135), Zemplín (1123) a Abov - Turňa (1 120). Výraznejšie zastúpenie žien bolo aj v súmestí Banská Ľiavnica a Banská Belá (1188). V porovnaní s Uhorskom bol však podiel žien v populáciách Ľup na území dnešného Slovenska nižší (1 023 žien na 1 000 mužov v Uhorsku).

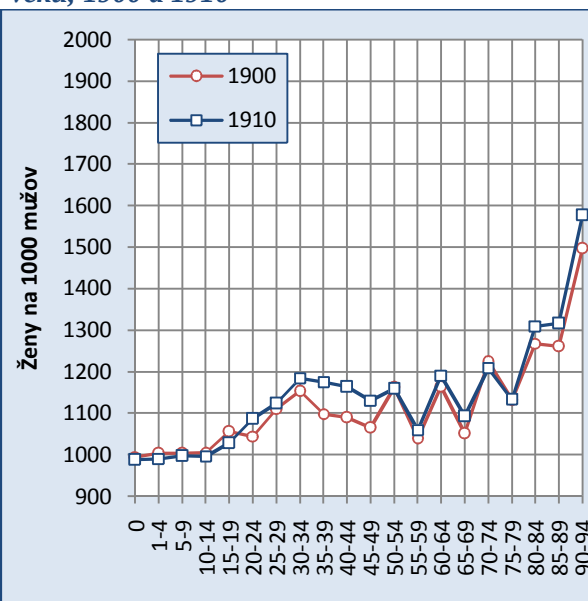
Aj podiel vekovo-špecifických koeficientov femininity boli v roku 1900 evidentné niektoré regionálne špecifiká. Komárňanská Ľupa bola typická dominanciou mužov až do veku 60 rokov, kým vo východoslovenských Ľupách bola príznačnou prevaha žien vo vekových kategóriách 25 i 39 rokov. Napríklad v Čaričskej Ľupe žilo v roku 1900 vo vekovej kategórii 30 i 34 rokov 1 546 žien na 1 000 mužov. Pomerne vysoké hodnoty (nad 1 200) boli v týchto vekových kategóriách aj v Ľupách Orava, Uh, Zemplín a Trenčín.

Obr. 10: Vývoj indexu femininity na Slovensku podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1900 i 2011

Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 i 2011

Obr. 11: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1900 a 1910

Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 i 2011

Po prvej svetovej vojne index femininity klesol na 1056 žien. Do určitej miery k tomu prispelo oživenie pôrodnosti v rámci povojnovej kompenzačnej fázy, ako aj dislokácia veľkého počtu vojenských posádok.⁴ Okrem toho sa dá v sčítaní predpokladať aj ľastejšia deklarácia plnoletosti, ktorú osoby v tomto období dosahovali vo veku 21 rokov. Pri detailnom pohľade práve v tomto veku vidíme najvýraznejší pokles indexu femininity.⁵

³V roku 1900 žilo v meste viac ako 3 000 vojakov, pričom z mužskej populácie Komárna tvorili vojaci viac ako 1/4.

⁴Súvisí to okrem iného jednak s nedávno skončenou prvou svetovou vojnou, ale predovšetkým s vytýčením hraníc na juhu Slovenska a vojnovým konfliktom s Maňarskou republikou rad v roku 1919.

⁵Opätovne však tento vek bol stanovený aj ako vek služobnej povinnosti pre základnú vojenskú službu.

Predmetná akumulácia mužov tak prispela k vzniku miernej prevahy žien už na začiatku reprodukčného veku (14 i 19 rokov). Definitívne však index femininity hranicu 1000 žien prekročil až od veku 23 rokov. Keďže v tomto období ešte nachádzame vo veku 25 i 39 rokov miernu ženskú nadúmrtnosť a zahraničná migrácia bola počas vojnového konfliktu a v prvých povojnových rokoch značne obmedzená, hlavným faktorom pomerne významnej prevahy žien vo veku 25 i 44 rokov boli priame vojnové straty počas 1. svetovej vojny. Ich vplyv je možné následne vidieť aj v príslušných starších kohortách pri sčítaní 1930. Oproti predvojnovým uhorským sčítaniam sa mierne zväčšili rozdiely v zastúpení pohlaví v staršom veku. Platí to najmä pre druhé medzivojnové sčítanie. Tento jav bol predovšetkým výsledkom uhlásenia zlepšovania úmrtnostných pomerov, ku ktorému dochádzalo o niečo dynamickejšie práve u žien.

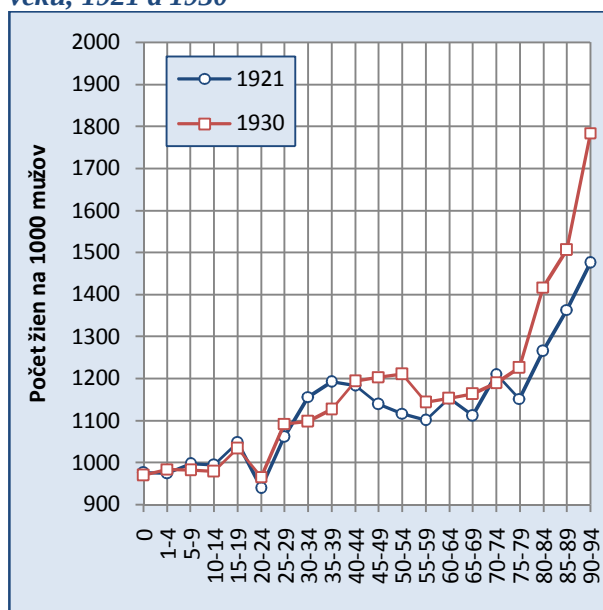
Všeobecne podľa sčítania 1930 možno konštatovať, že v mestách prevažovali muži nad ženami, kým vo vidieckom priestore to bolo naopak. Až od vekovej kategórie 25 rokov sú dominantnými vo svojich vekových kategóriách ženy. Celkovo najmenej hodnoty indexu femininity dosiahli napr. mestá Komárno (823), Čilina (882) a Lučenec (888). Naopak najvyššie hodnoty mali okresy na severozápade Slovenska: Veľká Bytča (1311), Ladca (1324) a Kysucké Nové Mesto (1237). Posledný menovaný okres vykazoval pozitívnu femininitu dokonca vo všetkých sledovaných vekových kategóriách.

Aj po zmene hraníc v roku 1938 pokračoval na zmenenom území pokles dominancie ženskej časti populácie, kedy index femininity poklesol na hodnotu 1047. V súbore 60 okresov iba 4 mali vyšší podiel mužov ako žien (Trenčín, Modrý Kameň, Poprad a Turčiansky Svätý Martin). Vysoké hodnoty indexu popri okresoch s historicky výrazným vysťahovalectvom: Bytča (1171), Kysucké Nové Mesto (1143) mali aj dva okresy v spišsko-gemerskej oblasti: Dobšiná (1111) a Gelnica (1117). Mierne vyšší index femininity prinieslo riadne sčítanie ČSR z roku 1940. Podľa jeho výsledkov na 1000 mužov pripadalo na okrajnom Slovensku približne 1059 žien.

Hodnota celkového indexu femininity sa na hranici približne 1060 žien na 1000 mužov udržala aj v sčítaní z roku 1950. V druhom povojnovom cenzu však došlo k pomerne výraznému poklesu až na úroveň 1022 žien. Ten bol podmienený jednak zmenou klasifikácie obyvateľstva zisťovaného pri sčítaniach, keď v roku 1950 išlo ešte o prítomné a v roku 1961 už len o trvalo bývajúcce, ale aj pozitívnym vývojom v úmrtnostných pomeroch (pozri Čiprocha a Majo 2016). Okrem toho veľkú dôležitú úlohu zohrávalo aj starnutie (a vymieranie) kohort zasiahnutých prvou svetovou vojnou. Vďaka tomu výraznejšia prevaha žien v sčítaní 1961 vznikla až vo veku 60 a viac rokov, kde index femininity prekročil úroveň 1 100 osôb. Zaujímavým je v cenzu 1950 aj prudký nárast indexu vo veku 20 i 24 rokov. Ako sme už spomenuli, išlo o posledné sčítanie, kde sa zisťovalo tzv. prítomné obyvateľstvo. Aj v tomto prípade bola jedným z hlavných faktorov vojenská služba. Na rozdiel od sčítania 1921, v prvom povojnovom tieto osoby na území Slovenska chýbali. Pri porovnaní vekovo-pohlavnej štruktúry s Českom sme zistili, že práve v tých istých vekových skupinách

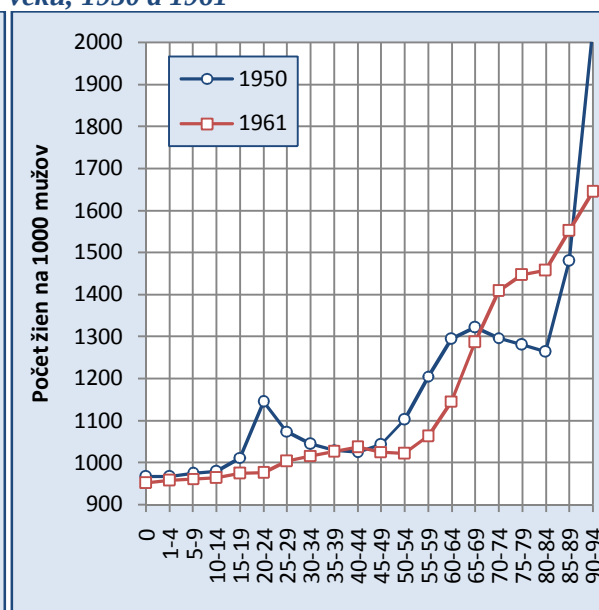
v Ľeských krajinách nachádzame prevahu mužov. Okrem vojakov zo Slovenska (čo bude pravdepodobne hlavný faktor) sa tak v Ľesku mohli sľítať aj osoby, ktoré tam dlhodobejšie pracovali, študovali a pod. Keďže v sľítaní 1961 už boli ich sľítacie hárky Ľpresunutí a zapoľítané v mieste trvalého bydliska, Ľiadny Ľabnormálny vývoj v indexe femininity nezaznamenávame.

Obr. 12: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1921 a 1930

Zdroj: Sľítanie Ľidu 1921 a 1930

Obr. 13: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1950 a 1961

Zdroj: Sľítanie Ľidu 1950 a 1961

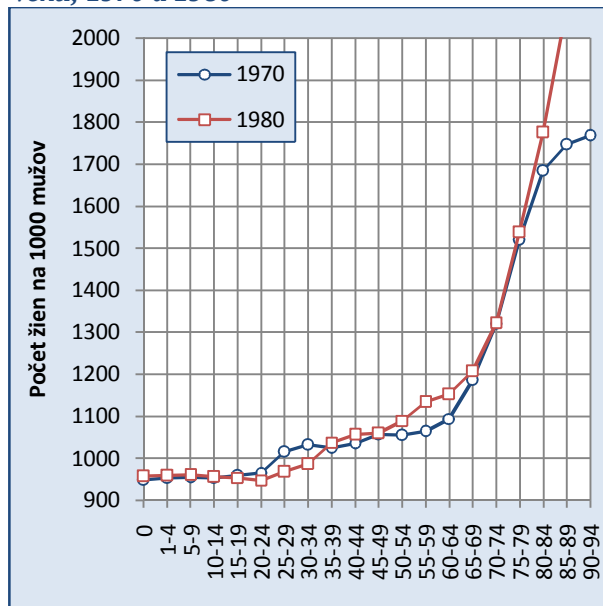
Celkovo v roku 1950 v 7 okresoch dominovala mužská populácia nad Ľenskou (Ľamorín, Kremnica, Zvolen, Ľlava, TurĽiansky Sv. Martin, Poprad a mesto Vysoké Tatry), príĽom najmenší pomer bol v okresoch TurĽ. Sv. Martin (912) a v meste Vysoké Tatry (918). Vysoké hodnoty femininity boli zaznamenané opäš v okresoch Ľadca a ByĽa (1280 a 1224), ku ktorým sa pridali okresy na juhu západného Slovenska Ľ Ľúrovo (1146), Ľurany (1142) a Vráble (1132).

Po spomínanom výraznom poklese indexu femininity v populácii Slovenska medzi rokmi 1950 a 1961 vidíme v Ľalších intercenzových obdobiach postupný, ale kontinuálny rast jeho hodnôt. V roku 1970 na 1000 mužov pripadalo 1027 Ľien, v roku 1980 to bolo 1034 a v poslednom Ľeskoslovenskom sľítaní v roku 1991 približne 1049 Ľien.

PodĽ výsledkov sľítania 1970 stabilná prevaha Ľien vznikla vo veku 25 Ľ 29 rokov, kým o desaš rokov neskôr to bolo aĽ vo veku 35 Ľ 39 rokov. Jednou z hlavných príĽin bola pretrvávajúca povojnová emigrácia (najmä mužov) do Ľeských krajín a v súvislosti s rokom 1968 aj do zahraniĽia. Okrem toho urĽitú úlohu mohli zohraš aj úmrtnostné pomery, keďže práve v týchto vekových skupinách doĽlo k postupnému zvýrazňovaniu mužskej nadúmrtnosti.

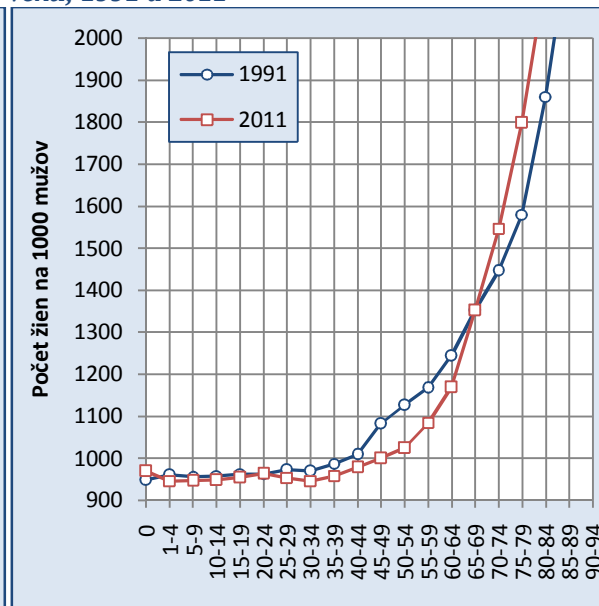
Vzhľadom na Nalgie prehlbovanie mužskej nadúmrtnosti dochádzalo k zvýrazňovaniu prevahy žien v poreprodukčnom veku. To bol aj jeden z dôvodov, prečo sa celkový index femininity postupne zvyšoval. So zmenami v úmrtnosti tiež súviseli posuny veku, od ktorého sa formovala prevaha žien. Na začiatku 60. a 70. rokov to bolo od vekovej skupiny 25 i 29 rokov. Podľa výsledkov sčítania 1980 vo veku 35 i 39 rokov a v roku 1991 vo veku 40 i 44 rokov. Uvedený jav sledujeme aj v posledných dvoch intercenzových obdobiach. Na začiatku nového milénia miernu prevahu žien nachádzame od vekovej skupiny 45 i 49 rokov a v poslednom sčítaní obyvateľov z roku 2011 dokonca až od veku 50 i 54 rokov. S tým súvisí aj mierny pokles hodnôt indexu femininity medzi sčítaniami 2001 a 2011. Keďže stále početnejší kontingent vekových skupín sa vyznačuje miernou prevahou mužov, výsledkom je určité zmiernenie výškého zastúpenia žien v populácii Slovenska. Okrem toho dôležitou je aj samotná početnosť a váha týchto vekových skupín na celkovom počte obyvateľov. Platí, že ak prevaha žien vzniká v mladšom veku, keď tieto majú aj väčší podiel na celej populácii, potom môže byť úroveň indexu femininity vyššia. Súčasne je potrebné upozorniť na hlavný mechanizmus týchto zmien. Kým do konca 80. rokov sa nadúmrtnosť mužov prehľbovala, v posledných dvoch intercenzových obdobiach môžeme identifikovať opačný jav. Zlepšovanie úmrtnostných pomerov prebieha v populácii mužov rýchlejšie a týka sa predovšetkým osôb v reprodukčnom a prvých rokoch poreprodukčného veku. Preto aj v týchto vekových skupinách môžeme vidieť, že index femininity neprekračuje (resp. nie tak výrazne) hranicu 1000 žien.

Obr. 14: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1970 a 1980

Zdroj: Sčítanie ľdu 1970 a 1980

Obr. 15: Index femininity na Slovensku podľa veku, 1991 a 2011

Zdroj: Sčítanie ľdu 1970 a 1980

Keďže pohlavná štruktúra starších vekových skupín sa ešte formovala v období nepriaznivého vývoja úmrtnostných pomerov, ktoré predovšetkým zasiahli mužskú zložku,

prevaha žien v ich prípade vznikala už v mladšom veku a s postupným prechodom do starších vekových skupín sa ešte viac zvýraznila. Aj preto napríklad vo veku 70 i 74 rokov podiel posledného sľútenia pripadá na jedného muža viac ako 1,5 ženy, kým na začiatku 70. a 80. rokov to bolo približne len niečo viac ako 1,3 ženy. Predchádzajúci populačný vývoj a najmä nezanedbateľné rozdiely v intenzitách úmrtnosti mužov a žien prispeli ku značnej feminizácii staroby na Slovensku a zatiaľ výraznejšie to nezmenil ani priaznivý vývoj úmrtnostných pomerov v poslednom desaťročí.

Aj na začiatku celospoločenskej transformácie v roku 1991 v okresnej mierke zostali zachované pôvodné priestorové rozdiely. Medzi oblasti s dominanciou mužskej zločky patrili okresy Lada, Dolný Kubín a Stará Ľubovňa. Stabilitu v štruktúre okresov s najvyšším indexom femininity si zachovali Bratislava- 1. obvod, Levice, Nové Zámky a Košice - mesto.

Výsledky sľútenia obyvateľstva v roku 2001 ukázali na postupujúcu premenu k pozitívnej femininite u takmer všetkých okresov Slovenska. Iba v okrese Námestovo bolo viac mužov ako žien (975 žien na 1 000 mužov). Okresom s najvýraznejšou prevahou žien bol okres Bratislava I s hodnotou 1180 (mesto Bratislava malo hodnotu 1138). Z hľadiska vekových kategórií zostal všeobecne zachovaný trend rastu prevahy žien s rastom sídiel avšak už od vekovej kategórie 5000 a viac obyvateľov. Najmenejšiu prevahu žien vykazovali obce vo vekovej kategórii 2000 i 4999 osôb. Celkovo mestá mali výraznejšiu prevahu žien ako vidiecke (1079 ku 1034).

O desaťročí neskôr pomer žien na 1000 mužov mierne poklesol (1054). Námestovo aj napriek určitým posunom v štruktúre podielu pohlavia zostalo jediným okresom s prevahou mužov (984 žien na 1000 mužov). Dominancia žien tu vznikala dokonca už vo veku 60 i 64 rokov. Na druhej strane najvyššiu prevahu žien dosahovala Bratislava II (1180 žien na 1000 mužov). Prevaha žien v jej prípade sa formovala už vo veku 25 i 29 rokov. Ešte skôr (20 i 24 rokov) k tomu dochádzalo v Bratislave III.

2.2 Štruktúra podielu veku

Zloženie obyvateľstva podielu veku je v určitom okamihu komplexným obrazom predchádzajúceho populačného vývoja a jeho vonkajších i vnútorných podmienok. Viac ako sto rokov pôsobenia pôrodnosti, úmrtnosti a migračných pohybov sa priamo premieta do charakteru vekovej štruktúry a súčasne tým vytvára jednu zo základných podmienok budúceho populačného vývoja. Zloženie podielu veku je tak nositeľom a výsledkom demografickej histórie každej populácie. Najmä v posledných desaťročiach na Slovensku ide o pomerne dynamicky sa meniaci znak. Súčasne je však zrejmé, že zatiaľ stojíme ešte len na prahu tých najdôležitejších transformačných posunov, ktoré výrazne zasiahnu všetky sféry fungovania našej spoločnosti.

Veková štruktúra Slovenska prechádza významnými zmenami už viac ako sto rokov. Práve na začiatku minulého storočia sa postupne v jej charaktere začala prejavovať kvalitatívno-quantitatívna premena reprodukčného správania známa pod komplexným označením demografická revolúcia (demografický prechod). K jej hlavným znakom patrila posun od extenzívnej formy reprodukcie s vysokou intenzitou plodnosti a úmrtnosti k intenzívnej. Postupné predlžovanie života, redukcia dojčenskej a detskej úmrtnosti v kombinácii s poklesom realizovanej plodnosti významnou mierou ovplyvňovali starnutie populácie Slovenska. Celý uvedený transformačný proces je možné sledovať prostredníctvom jednoduchých ukazovateľov, syntetických indikátorov ako aj rôznych grafických prvkov, medzi ktorými je asi najľahšie využívaná veková pyramída. Vo všeobecnosti môžeme v zjednodušenej podobe hovoriť o troch generalizovaných štádiách vývoja vekovej štruktúry (Mažková 1999).

Pred zahájením demografickej revolúcie, teda pred začiatkom zmien v charaktere plodnosti a úmrtnosti, sa populácia Slovenska vyznačovala veľmi mladou vekovou štruktúrou. Vysoká plodnosť v kombinácii s vysokým počtom a podielom žien v reprodukčnom veku prispievala každoročne ku vzniku početných nových generácií. Tie však boli už od narodenia redukované nepriaznivými úmrtnostnými pomermi v dojčenskom a detskom veku, ktoré v tomto štádiu boli jedným z dominantných faktorov formovania vekovej štruktúry. Dospelosti sa preto dožívala len časť z narodených a detská zločka tak prevažovala nad poreprodukčnou. Podľa Sundbärgovej klasifikácie hovoríme, že takéto populácie majú progresívny typ vekovej štruktúry. Keďže s každou staršou kohortou početnosť generácií klesala, dvojité obrátený histogram nadobúdal tvar pyramídy (trojuholníka).

Presadenie sa zmien reprodukčného správania počas demografickej revolúcie so sebou prinieslo jednak pokles plodnosti, a tým zmenšovanie počtu nových generácií, ako aj zníženie úmrtnosti a postupné predlžovanie života. Na vekovej pyramíde sa to prejavilo zužovaním jej základne ako dôsledok zníženia pôrodnosti a rozširovaním jej stredných partií vďaka zvýšeniu žien, že sa produktívneho veku muži a ženy dožívajú. Proces starnutia tak v tejto fáze prebieha predovšetkým znížením počtu narodených detí. Dochádza k vyrovnávaniu detskej a poreprodukčnej zločky v populácii a tá sa v zmysle Sundbärgovej klasifikácie postupne presúva do stacionárneho typu. Plodnosť sa dostáva na takú úroveň, keď kohorty opúšťajúce reprodukčný vek sú novými len nahrádzané. Početný stav (ak budeme abstrahovať od migrácie) takejto populácie zostáva z dlhodobého hľadiska stabilný.

Posledné štádium je spojené s obdobím po uzavretí demografickej revolúcie, keď plodnosť zostáva na relatívne nízkej úrovni a dochádza postupne k ďalšiemu zlepšovaniu úmrtnostných pomerov. Práve kontinuálne predlžovanie života má za následok zvyšovanie počtu i podielu osôb vo vyššom a vysokom veku, čo rozširuje hornú časť vekovej pyramídy. Proces starnutia sa odohráva predovšetkým v poreprodukčnom veku. Podiel detskej zločky sa znižuje, nedokáže už nahrádzať kohorty odchádzajúce z reprodukčného veku a z hľadiska dlhodobého populačného vývoja (opäť za predpokladu migračne uzavretej populácie) sme

svedkami úbytku počtu obyvateľov. V zmysle Sundbärgovej klasifikácie hovoríme v takomto prípade o regresívnom type vekovej štruktúry.

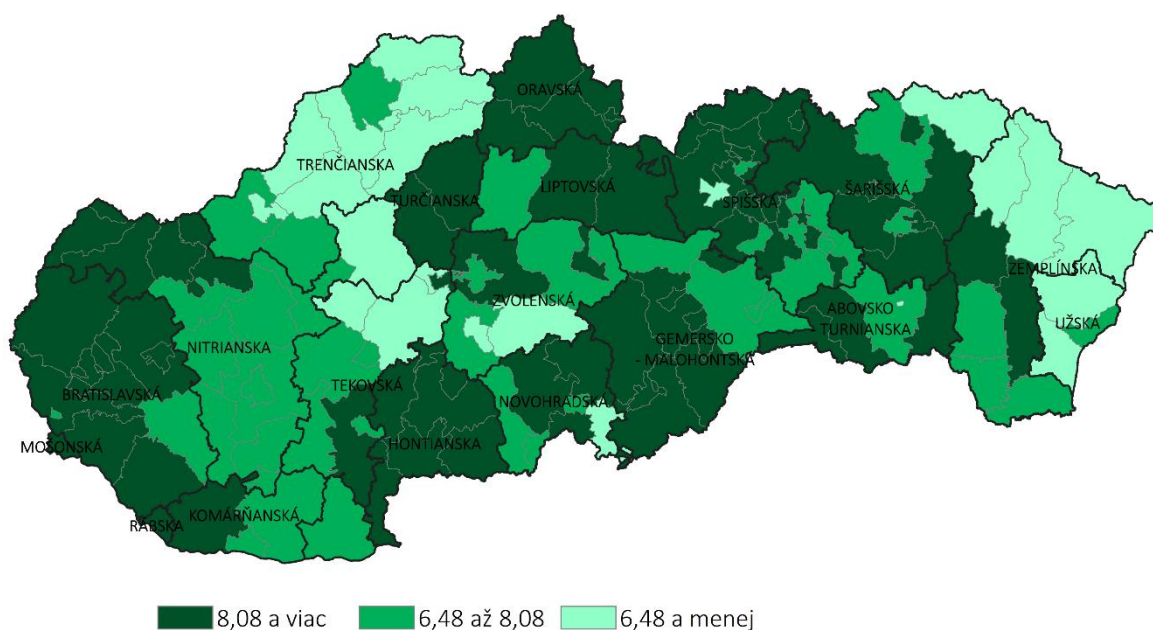
Obyvateľstvo Slovenska patrilo ešte v prvej polovici 20. storočia k pomerne mladým populáciám. Uğ Svetor (1958, 204 a 215) konštatuje, že na začiatku 20. storočia sa vývoj vyznačoval nárastom neproduktívnych zložiek obyvateľstva, avšak neskôr, v období prvej ĽSR sa s poklesávajúcou detskou zložkou síce blížilo k starnúcim západoeurópskym národom, ale podielom neproduktívnych zložiek zostávalo stále blízke agrárnym populáciám východoeurópskych krajín. Podľa Srba (2002, 8) sa pomerne priaznivé vekové zloženie Slovenska začalo meniť až v 70. rokoch 20. storočia.

Na začiatku 20. storočia veková pyramída populácie Slovenska jednoznačne vykazovala všetky známky progresívneho typu. Ďioká základňa ako výsledok vysokej plodnosti sa veľmi rýchlo s každým rokom veku zužovala v dôsledku nepriaznivých úmrtnostných pomerov a tým sa vytváral typický trojuholníkový tvar. Tento tvar však bol narušený dvomi javmi. Prvý zretešný sa týkal atypických výstupkov - vysokého počtu mužov a najmä žien v niektorých vekových kohortách. Pri detailnejšom pohľade je zrejmé, že sú to vekové skupiny končiace číslom 0 alebo 5. Ide o dôsledok zaokrúhľovania veku pri sčítaní, keď osoby často nevedeli svoj presný vek (rok narodenia) a uvádzali vo väčšej miere zaokrúhlené hodnoty. Ich vplyv na charakter vekovej štruktúry sa v ďalších sčítaniach znižoval a v povojnových cenzoč už predmetné anomálie nenachádzame.

Veľmi mladú vekovú štruktúru Slovenska v roku 1900 potvrdzujú aj hodnoty jednotlivých indikátorov. Podiel detskej zložky prekročil hranicu 37 %, pričom osoby vo veku 50 a viac rokov sa na celej populácii Slovenska podieľali len niečo viac ako 16 %. Priemerný vek dosahoval úroveň približne 26,6 roku a polovica obyvateľov na Slovensku bola mladšia ako 22 rokov. Na 100 detí do 15 rokov pripadalo len približne 12,5 seniora. Vďaka vysokému počtu a podielu detí bola produktívna zložka najviac zaťažená detskou zložkou práve na začiatku 20. storočia (na 100 obyvateľov v produktívnom veku pripadalo 65 detí) a naopak najnižšie zaťaženie hrozilo zo strany seniorov (na 100 obyvateľov len 8 seniorov). Podľa posledného uhorského sčítania z roku 1910 sa situácia výraznejšie nezmenila. Mierne klesol podiel osôb v reprodukčnom veku ako dôsledok vrcholiacej zahraničnej emigrácie. Prejavilo sa to aj na vekovej pyramíde, a to dynamickejším prepadom početnosti osôb (najmä mužov) približne vo veku 20 i 35 rokov.

Z regionálneho pohľadu staršie populácie malo mestské prostredie (najmä mestá ako Bratislava, Banská Ľiavnica a Banská Belá, Komárno). Najvyšší priemerný vek takmer 28 rokov zaznamenala Bratislava. Medzi ěupami išlo najmä o Hont (28,6 roka), Gemer a Malohont (27,4 roka) a tiež Turiec (27 rokov). Základným modelom vekovej štruktúry populácií týchto ěúp bolo podpriemerné zastúpenie predproduktívnej zložky a nadpriemerný podiel produktívnej a čiastočne aj poproduktívnej zložky obyvateľstva. Vekovo najmladšou bola populácia Uğskej ěupy, kde priemerný vek dosiahol len 23,8 roka a podiel predproduktívnej zložky až takmer 41 %.

Obr. 16: Podiel osôb vo veku 60 a viac rokov v okresoch Slovenska v roku 1900

Zdroj: Magyar statisztikai közlemények 1902, vlastné prepočty

Nasledujúci intercensový vývoj nepriniesol takmer žiadnu zmenu v hodnote priemerného veku, ktorý dosiahol v roku 1910 takmer 26 rokov. Populácie niektorých gúp mierne zostarli, a to najmä oblasti s výraznou emigráciou (napr. Zemplín, Uh, Čariğ, Orava). Napríklad v gupách Uh a Zemplín sa priemerný vek zvýğilo viac ako pol roka. Naopak v Liptovskej, Zvolenskej, Turğianskej a Komárğanskej gupe sa priemerný vek zníğil, a to o viac ako 0,3 roka.

Ağ po prvej svetovej vojne dochádza k radikálnejším zmenám v charaktere vekovej gtruktúry. Tie boli v prvom ĺeskoslovenskom slítaní predovğetkým odrazom predchádzajúceho svetového konfliktu. Na vekovú gtruktúru Slovenska pôsobil hneğ niekoľkými spôsobmi. Prvý predstavoval dramatický pokles poğetnosti detí vo veku 2 ĺ 5 rokov, teda kohort narodených práve poğas nepriaznivých vojnových rokov. Mechanizmus vzniku tohto zárezu predstavoval klasický prípad demografickej krízy a jej dopadov na populağný vývoj. Ako prvá na nepriaznivé pomery reagovala sobáğnosğ. Jej prepád sa následne prejavil s urğitým odstupom aj na dynamickom poklese pôrodnosti. Vzájomné spolupôsobenie vnútorných i vonkajğích faktorov reprodukcie sa prejavilo doğasnou değtrukciou tvaru vekovej pyramídy. Druhým faktorom bola zvýğená úmrtnosğ, a to nielen v dôsledku priamych vojnových strát, ale aj zhorgením životnej úrovně civilného obyvateğstva. Na sklonku a po skonğení vojnového konfliktu je k tomu potrebné pripoğítağ aj epidémiu tzv. ħpanielskej chrípky. Od roku 1919 sme postupne svedkami nástupu povojnovej kompenzağnej fázy, ktorá sa vyznağovala realizáciou vysokého poğtu uzavretých sobáğov (slobodné, ale aj ovdovené osoby, pozri napr. ħprocha a Tiğliar 2009) a následne aj nárastom pôrodnosti pri doğasnom zlepğení úmrtnosti. Iğlo vğak len o doğasné oğivenie, keğže

v Najších rokoch pokračoval klesajúci trend plodnosti a znižovania úmrtnosti ako hlavných znakov presadzovania sa komplexnej premeny reprodukčného správania. Práve medzivojnové obdobie sa z tohto pohľadu ukázalo byť kľúčovým v prípade populácie Slovenska. Podiel detskej zložky sa v roku 1921 prvýkrát dostal pod hranicu 35 % a ďalej mierne klesal. V druhom Československom sčítaní v roku 1930 tak vo veku do 15 rokov bolo na Slovensku prítomných len približne 32 % osôb. Keďže zmeny v úmrtnostných pomeroch sa týkali predovšetkým doľadského a detského veku (Čprocha a Tišliar 2008), podiel poreprodukčnej zložky sa zvyšoval stále len veľmi pomaly. V roku 1921 a 1930 tvorili preto osoby vo veku 50 a viac rokov stále len nieľo viac ako 17 %. Na úkor detí do 15 rokov sa tak mierne zvýšilo zastúpenie mužov a žien v reprodukčnom veku. Ich podiel v oboch medzivojnových cenzoch prekročil hranicu 50 %. Priemerný vek populácie Slovenska sa vďaka týmto zmenám zvýšil na približne 28 rokov. Pomerne dynamicky rástla hodnota vekového mediánu, ktorý v roku 1930 už prekročil hranicu 24 rokov. Na 100 detí pripadalo podľa výsledkov druhého Československého sčítania necelých 19 seniorov. Index závislosti mladého obyvateľstva ešte stále prekročoval hranicu 50 osôb, kým index závislosti starého obyvateľstva ešte stále neprekročil hodnotu 10 seniorov. Výraznejšie však narástol počet a podiel obyvateľov starších ako 65 rokov (nárast o 25 % a zvýšenie podielu na hodnotu 6 %). Špecifická bola aj distribúcia hlavných vekových skupín s ohľadom na mesto a vidiek. Vidiecke oblasti mali všeobecne vyšší podiel detskej zložky (33 % ku 22 %) a zároveň aj vyšší podiel obyvateľov nad 65 rokov (6 % ku takmer 5 %). Mestá boli v tomto období špecifické vyšším podielom produktívnej vekovej zložky (takmer tri štvrtiny obyvateľstva). Z regionálneho pohľadu boli relatívne najmladšie okresy v hranitých oblastiach (Medzilaborce, podiel 0 i 14 roľných 41 %), Vyšný Svidník (40 %), Kysucké Nové Mesto (40 %). Najnižší podiel detskej zložky vykazovali slovenské mestá, a to najmä Lučenec (18 %), Bratislava (necelých 20 %), Trenčín (19 %). Vo vidieckych oblastiach bol podiel detskej zložky na úrovni aspoň 25 % v okresoch Ľeliezovce (24 %), Modrý Kameš (26 %), Krupina (26 %). Okresy Modrý Kameš, Krupina a tiež Večké Kapušany mali zároveň najvyšší podiel obyvateľov nad 65 rokov (takmer 9 %). Okrem nich vysoké zastúpenie seniorov nachádzame aj v okrese Feledince (8 %), Senica a Trstená (8 %). Posledný menovaný okres bol tiež špecifický pomerne nízkym podielom produktívnej zložky (56 %), čo môže byť dôsledkom vyššohovalectva na začiatku 20. storočia. Nízky podiel produktívneho obyvateľstva mali aj okresy s podobnou minulosťou ako Vyšný Svidník (54 %), Medzilaborce (54 %), Stropkov (54 %) a pod.

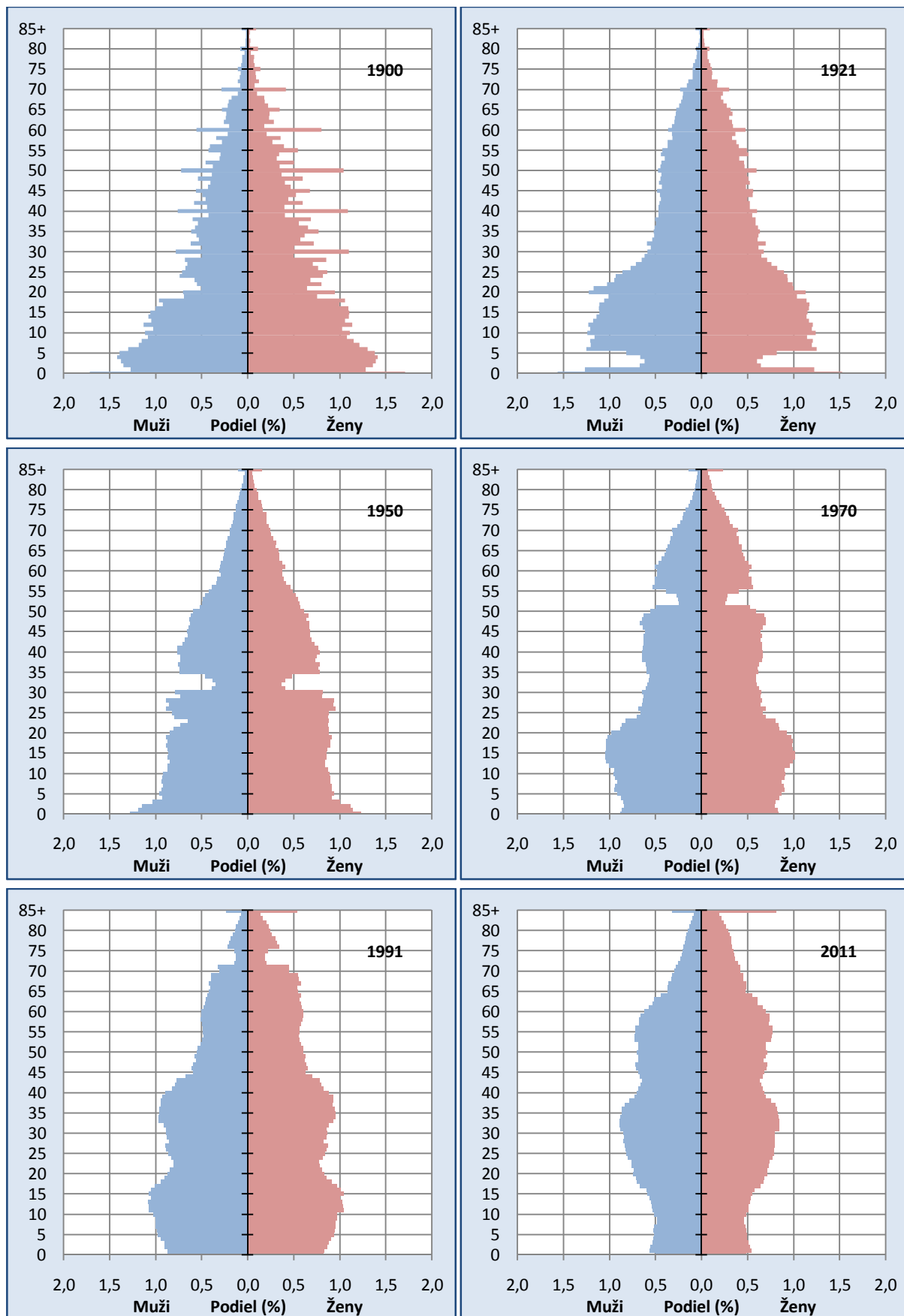
Veková štruktúra Slovenska zo sčítania 1940 nie je úplne kompatibilná s predchádzajúcimi ani nasledujúcimi sčítaniami, keďže zobrazuje len tú časť populácie, ktorá zostala na oklieštenom území Slovenskej republiky (1939 i 1945). Aj napriek tomu je zrejmé, že vyššie nastavené trendy pokračovali ďalej. Mierne sa zvyšoval podiel reprodukčnej zložky (viac ako 52 %) na úkor detí do 15 rokov (31 %) pri súľasnej stagnácii podielu osôb vo veku 50 a viac rokov (17 %). Priemerný vek prekročil hranicu 29 rokov a vekový medián sa dostal takmer na úroveň 26,5 roka. Index starnutia dosahoval hodnotu skoro 21 osôb. Tento nárast

bol zaznamenaný aj napriek tomu, že sú súčasťou vojnovnej Slovenskej republiky (1939 i 1945) prestali byť staršie regióny juhozápadného Slovenska. Na druhej strane v priestore okliešteného Slovenska zostali regióny, kde podiel detskej zložky stále prekračoval hranicu 40 %. Ide najmä o okresy na severe stredného Slovenska (Kysucké Nové Mesto s 40,5 % a Námestovo 40, %). Na druhej strane však existovalo niekoľko okresov, v ktorých nedosahoval podiel detskej zložky ani štvrtinu obyvateľstva. Ide napríklad o Bratislavu - mesto (17 %), Modrý Kameň (22 %) a okres Banská Ľupčica (24,5 %). Bratislava mala zároveň najvyšší podiel produktívneho obyvateľstva (takmer 78 %). Okres Modrý Kameň sa zas vyznačoval najvyšším podielom obyvateľov nad 65 rokov (10,3 %).

Po druhej svetovej vojne proces transformácie vekovej štruktúry populácie Slovenska pokračoval. Naďalej sledujeme pokles detskej zložky najmä ako výsledok kontinuálneho znižovania plodnosti a pôrodnosti. V roku 1950 už tvorila menej ako 29 % z celej populácie Slovenska. Určitú výnimku v tomto vývoji priniesol koniec 40. a prvá polovica 50. rokov, keď došlo k povojnovému oživeniu. Jeho výsledkom boli početné generácie narodených detí, čo sa odzrkadlilo na dočasnom zvýšení podielu detskej zložky nad 31 % v sčítaní ľudu 1961. Bol to poslednýkrát, čo zastúpenie detí do 15 rokov malo v intercensovom období rastúci trend. V sčítaní 1970 už tvorili len niečo viac ako 27 %. V 70. rokoch síce došlo k určitému oživeniu pôrodnosti, ale tento jav bol len dočasný a pomerne krátkodobý, takže dokázal len zmierniť dynamiku poklesu. Navyše bol znásobený štruktúrnym efektom, keď do veku najvyššej plodnosti prišli početné generácie žien narodené v prvej povojnovej dekáde. Preto v sčítaní z roku 1980 podiel detí do 15 rokov bol len približne 26 %. O niečo viac ako desať rokov v poslednom československom cenzu už klesol pod hranicu 25 %. Vedomé obmedzovanie plodnosti a s ním spojený dlhodobý pokles pôrodnosti tak v povojnovom období významnou mierou ovplyvnili váhu detskej zložky. Od začiatku 90. rokov však došlo k ďalším dramatickým zmenám v intenzite a charaktere demografickej reprodukcie. Jedným z jej hlavných znakov bolo veľmi dynamické zníženie intenzity plodnosti a jej stabilizácia na nízkej úrovni. Aj napriek tomu, že do reprodukčného veku sa postupne dostávali početné kohorty žien narodené v 70. rokoch a na začiatku nového milénia a Slovensko tak malo v reprodukčnom veku historicky najväčší kontingent žien, počet narodených detí klesol na historické minimum. Pretrvávanie nízkej pôrodnosti sa následne prejavilo aj na znižovaní zastúpenia osôb do 15 rokov. V sčítaní 2001 už ich podiel nepredstavoval ani pätinu z celej populácie Slovenska a podľa posledného sčítania z roku 2011 to bolo dokonca len niečo viac ako 15 %.

So zlepšovaním úmrtnostných pomerov (najmä do polovice 60. rokov) predovšetkým v dospelom a detskom veku sa zvyšovala šanca, že novovznikajúce populačné kohorty sa dostanú do reprodukčného veku bez výraznejšieho poklesu početnosti. Reprodukčného a produktívneho veku sa tak dožívala i oraz väčšia časť z narodených detí. Potvrdzujú to aj údaje z prierezových úmrtnostných tabuliek.

Obr. 17 i 22: Veková štruktúra Slovenska v rokoch 1900, 1921, 1950, 1970, 1991 a 2011

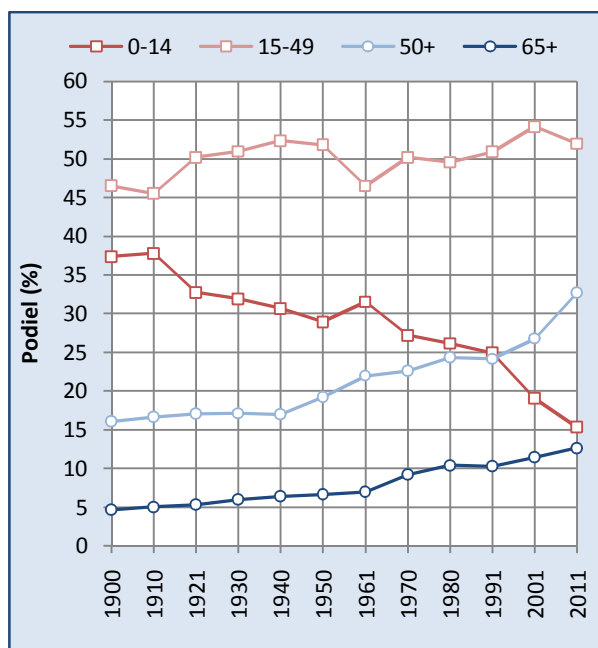

Zdroj: Sč 1900, 1921, 1950, 1970, 1991 a SODB 2011

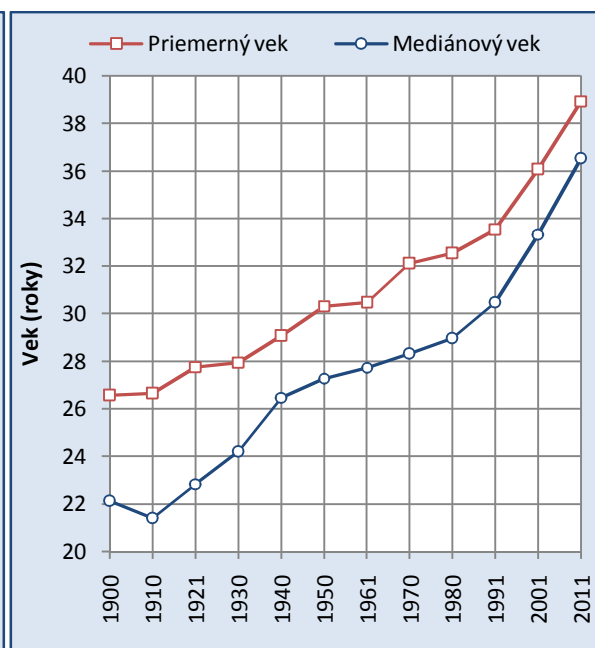
Kým na začiatku 20. storočia sa zo 100 narodených dožilo veku 20 rokov len asi 60 % mužov a 62 % žien, v polovici 60. rokov to už bolo 95 % resp. 96 % žien. Vzhľadom na nasledujúci pomerne nepriaznivý vývoj úmrtnostných pomerov (stagnácia u mužov a len mierne zlepšovanie u žien) sa tieto šance zvyšovali len pozvoľna a na konci 80. rokov by sa 20-tich rokov dožívalo zhruba 97 % mužov a 98 % žien z práve narodených detí. Podľa posledných údajov z roku 2015 už pravdepodobnosť u mužov takmer dosiahla 99 % a u žien ju mierne prekročila.

Okrem úmrtnosti pre populáciu vývoj a vekovú štruktúru Slovenska v reprodukčnom a produktívnom veku bola dôležitá aj migrácia. Oficiálne išlo o zahraničnej migrácii sú pomerne nízke, navyše Slovensko z nich vychádza ako migračne zisková krajina. Rozdiely medzi intercenzovou bilanciou a počtom sčítaných obyvateľov v nasledujúcom cenzu však hovorili vždy o opaku. Navyše Slovensko dlhodobo strácalo svoju populáciu migráciou do českých krajín. Najím dôležitým momentom formujúcim charakter zloženia obyvateľstva boli posuny početných a málopočetných kohort naprieč vekovou pyramídou. Iglo predovšetkým o populáciu slabé ročníky z obdobia prvej svetovej vojny a početné kohorty z konca 40. a začiatku 50. rokov, ako aj osoby narodené v 70. rokoch. Okrem toho nesmieme zabúdať, že zastúpenie jednotlivých vekových skupín sa odvíja aj od zmien v ostatných častiach vekovej pyramídy. Napríklad vďaka poklesu detskej zložky sa mohlo zvýrazniť postavenie reprodukčnej alebo poreprodukčnej časti populácie. Podiel osôb vo veku 15 i 49 rokov sa tak dlhodobo udržiaval na úrovni 49 i 51 %. Až v sčítaní 2001 vďaka spomínanému výraznému poklesu zastúpenia detí prekročil hranicu 54 %.

Obr. 23: Vývoj zastúpenia vybraných vekových skupín v populácii Slovenska, 1900 i 2011

Obr. 24: Vývoj priemerného veku a vekového mediánu populácie Slovenska, 1900 i 2011

Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 i 2011

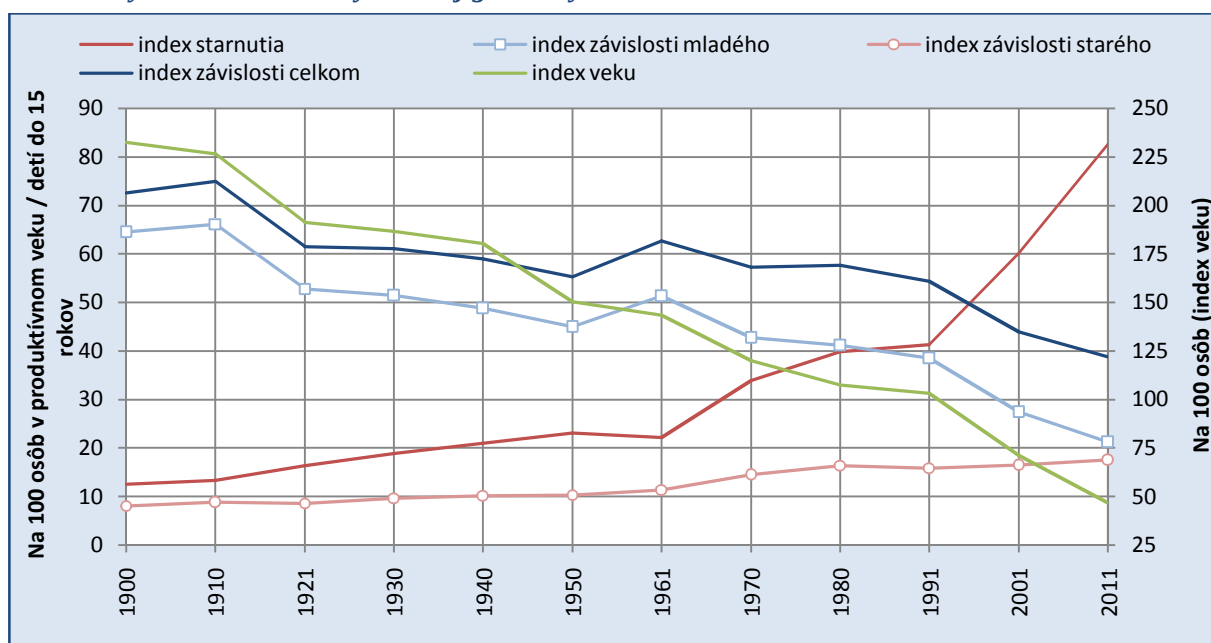
V poslednom intercensovom období opätovne vidíme zníženie tesne pod hranicu 52 % ako odozvu na presun poľetných kohort z 50. rokov do poreprodukčného obdobia a ich nahrádzanie menej poľetnými z generáciami z 80. a prvej polovice 90. rokov minulého storočia.

Úmrtnostné pomery sa síce začali výraznejšie zlepšovať až od začiatku 90. rokov, no váha osôb vo veku 50 a viac rokov sa aj napriek tomu takmer kontinuálne zvyšovala už od sčítania 1940. Od začiatku 20. storočia až do roku 1940 sa podiel poreprodukčnej zložky pohyboval v podstate stabilne na úrovni približne 16 i 17 %. Na začiatku 60. rokov však už prekročil hranicu 20 % a podľa sčítaní z rokov 1980 a 1991 už mierne presahoval úroveň 24 %. Práve v tomto období registrujeme úplné vyrovnanie zastúpenia detskej a poreprodukčnej zložky v populácii Slovenska. Od začiatku 90. rokov však kombinácia zlepšovania úmrtnostných pomerov v produktívnom veku spolu so štruktúrnym efektom posunu poľetných kohort zo 40. a 50. rokov prispeli k dynamizácii nárastu podielu poreprodukčnej zložky. Na začiatku nového milénia už takmer 27 % osôb malo 50 a viac rokov a podľa sčítania 2011 to bola dokonca takmer jedna tretina populácie Slovenska. Pokles detskej zložky v prospech poreprodukčnej spôsobil, že v posledných dvoch sčítaniach už jednoznačne mali prevahu osoby vo veku 50 a viac rokov nad deťmi do 15 rokov. Tá sa navyše výrazne prehnala a vzhľadom na oľakávaný presun poľetných kohort zo 70. rokov do poreprodukčného veku v najbližších rokoch aj prehlbovať bude.

Postupné starnutie populácie Slovenska sa prejavilo aj na vývoji hodnôt syntetických ukazovateľov vekovej štruktúry. Medzi sčítaniami 1950 i 2011 sa úroveň priemerného veku zvýšila z nieľo viac ako 30 rokov na takmer 39 rokov. Kým na začiatku 50. rokov ešte polovica populácie Slovenska bola mladšia ako 27,3 roku, podľa sčítania obyvateľov 2011 už polovica osôb bola staršia ako 36,5 roka. Z obr.25 je zrejmé, že najmä v posledných dvoch intercensových obdobiach došlo k dynamizácii starnutia obyvateľstva Slovenska. Potvrďuje to aj index starnutia. Ten sa medzi rokmi 1950 i 1980 zvýšil z nieľo viac ako 23 osôb na necelých 40 osôb. Podľa sčítania 2011 však na 100 detí už pripadalo takmer 83 seniorov. Index závislosti mladého obyvateľstva v dôsledku dlhodobého poklesu plodnosti sa znižuje. Určitou výnimkou boli len 50. roky, keď medzi sčítaním 1950 a 1961 vďaka povojnovej kompenzačnej fáze došlo k miernemu zvýšeniu nad hranicu 51 detí. Od tohto momentu sme svedkami kontinuálneho poklesu zrýchleného v posledných dvoch intercensových obdobiach. Aj preto v súľasnosti na 100 osôb v produktívnom veku už pripadá len nieľo viac ako 21 detí. Opaľnú tendenciu môžeme vidieť v prípade indexu závislosti starého obyvateľstva. Vzhľadom na výššie popísaný dlhodobý povojnový rast podielu seniorov je tento trend logickým dôsledkom. Určitou výnimkou bolo len doľasné zníženie v roku 1991, keď seniorskú zložku ovplyvňovali málo poľetné generácie narodené počas 1. svetovej vojny. Kým podľa sčítania 1950 na 100 osôb v produktívnom veku pripadalo len nieľo viac ako 10 osôb vo veku 65 a viac rokov, v poslednom sčítaní z roku 2011 to už bolo takmer 18 seniorov. Keďže celkové ekonomické zašáenie produktívnej zložky sa odvíja od vývoja oboch

parciálnych skupín, nemalo tak jednoznačný priebeh. Od začiatku 20. storočia až do 50. rokov sme svedkami poklesu indexu celkového zaťaženia (z približne 75 osôb na 55 osôb) saturovaného predovšetkým kontinuálnym znižovaním detskej zločky a jeho zaťaženie. Na začiatku 60. rokov sa však prehodilo, a aj preto hodnota indexu mierne vzrástla. V nasledujúcich rokoch dochádzalo síce ku klesaniu indexu zaťaženia mladým obyvateľstvom, no súčasne sa zvyšovalo zaťaženie starým, preto celkový index sa menil minimálne a pohyboval sa na úrovni nieľo viac ako 57 osôb. Keďže od začiatku 90. rokov počet i podiel detí do 15 rokov začal dramaticky klesať a zvyšovanie váhy seniorov ani z náleka neprebiehala tak dynamicky, hodnota indexu celkového ekonomického zaťaženia produktívneho obyvateľstva klesala. Podľa údajov sčítania 1991 ešte dosahovala hodnotu 54 osôb, no v roku 2011 to už nebolo ani 39 osôb.

Obr. 25: Syntetické indikátory vekovej štruktúry Slovenska 1900 i 2011

Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 i 2011

Obdobie krátko po roku 1950 možno z hľadiska premien vekovej štruktúry označiť ako etapu mladnutia populácie v dôsledku nastupujúcich vysokých hodnôt plodnosti a pôrodnosti (Kálárová, Ondáková, Mládek 2012, 31). Najvyšší podiel detskej zločky dosahoval okres Námestovo (38,3 %), Spišská Stará Ves (38,1 %) a Svidník (37 %). Naopak pomerne nízky podiel mali dve najväčšie mestá Slovenska: Bratislava (22,7 %) a Košice (22,2 %). Okresmi s najvyšším podielom seniorov zostávala Banská Ľupčica (10,3 %) a Krupina (10 %). Len necelú pätina okresov Slovenska podľa Rossetovej typológie⁶ bolo možné zaradiť medzi demograficky staré okresy. Okrem väčšiny celkov na juhu stredného a juhovýchodného Slovenska sa sem zaradili aj okresy Malacky a Skalica (podiel 12,6 % a 12,1

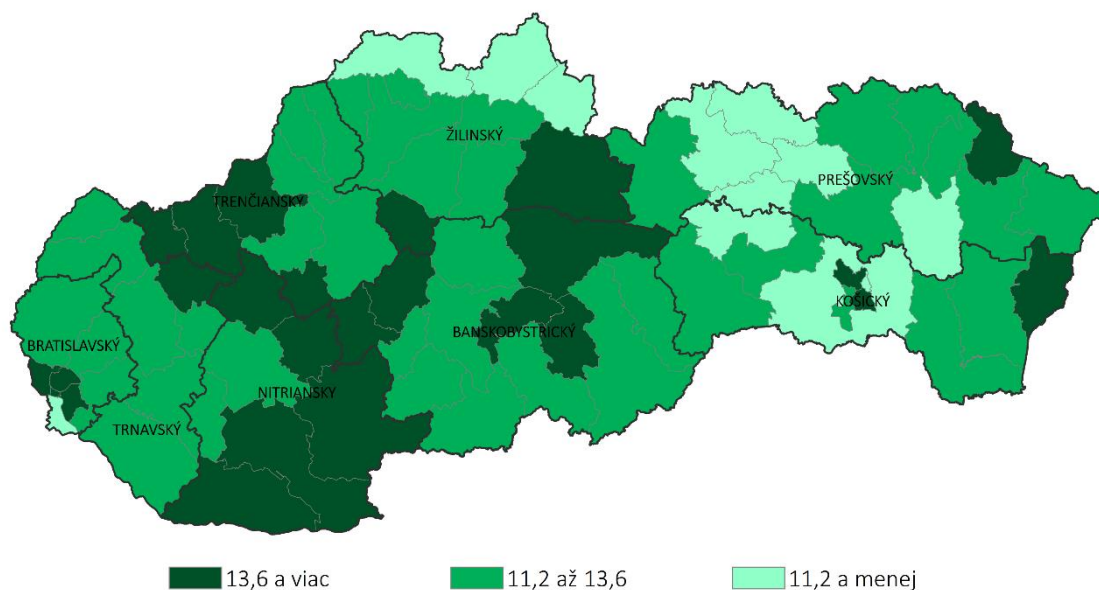
⁶ Za demograficky staré populácie sa považujú tie, ktoré majú viac ako 12 % osôb vo veku 60 a viac rokov.

%). V zmenenom územno-správnom členení boli v roku 1960 najmladšie okresy Poprad (podiel detí do 15 rokov takmer 37 %), Dolný Kubín (niekoľko viac ako 36 %) a Lada (takmer 36%). Najvyšší podiel obyvateľstva vo veku 60 a viac rokov dosiahli okresy Levice (viac ako 15 %), Rimavská Sobota (takmer 15 %) a Lučenec (niekoľko viac ako 14 %). Podľa výsledkov sčítania 1991 viac ako 30 % osôb do 15 rokov mali len okresy Bratislava V. (takmer 34 %), Námestovo (32 %), Kežmarok (31 %) a Tvrdošín (30,5 %). Najviac seniorov (60 a viac rokov) nachádzame v dvoch bratislavských okresoch (Bratislava I s podielom viac ako 29 % a Bratislava III s viac ako 23 %) a v okrese Sobrance (takmer 22 %).

Na začiatku nového milénia takmer v polovici okresov (38 zo 79) už prevládala poproduktívna zložka nad predproduktívnou. Ešte na začiatku 90. rokov pritom tento fenomén ešte nebol zaznamenaný v žiadnom z vtedajších okresov. Niekoľko viac ako štvrtinu tvorila detská zložka len na severe a severovýchode Slovenska (okresy Námestovo 29 %, Kežmarok 27 %, Sabinov 27 % a Stará Ľubovňa 26,4 %). Bratislavské okresy I a III boli na druhej strane jedinými okresmi s viac ako štvrtinovým podielom osôb vo veku 60 a viac rokov. Mestské okresy Bratislava V a Košice III majú v slovenskom prostredí špecifické postavenie v relatívne vysokom zastúpení produktívnej zložky obyvateľstva, ktorá predstavuje približne tri štvrtiny z miestnej populácie.

Rok 2011 je prelomový v prvom rade tým, že podiel obyvateľstva nad 60 rokov prvýkrát prekonal podiel obyvateľov vo veku 0 až 14 rokov (18,4 % k 15,3 %). Už iba v 16 okresoch Slovenska prevažovala detská zložka nad seniormi (najvýraznejšie v okresoch Kežmarok a Námestovo). Popri bratislavských okresoch (Bratislava I, II a III) s približne štvrtinou seniorov sa do tejto skupiny zaradil aj okres Košice IV (podiel 24 %) (pozri obr. 26). Najnižší podiel detskej zložky dosahovali okresy Bratislava I (12 %), Bratislava V (11,3 %) a okres Myjava (12,2 %)

Obr. 26: Podiel obyvateľov vo veku 65 a viac v okresoch SR v roku 2011 (%) (podľa SODB 2011)

3. Štruktúra obyvateľstva podľa rodinného stavu

Zloženie obyvateľstva podľa rodinného stavu predstavuje k urľitému okamihu odraz predchádzajúceho dlhodobého populaľného vývoja. K rozhodujúcim faktorom, ktoré sa spolupodieľajú na formovaní danej populaľnej štruktúry, patria predovšetkým intenzita a ľasovanie sobáľnosti, rozvodovosti a úmrtnosti. Okrem toho dôležitými sú tieľ nektoré externé nedemografické javy ako socioekonomické podmienky, kultúrne a hodnotové tradície, postoje a normy viaľuce sa k niektorým aspektom rodinného ľivota (napr. postoj k skorým sobáľom, rozvodom maňgelstva, k opakovaným sobáľom rozvedených, ovdovených alebo ku kohabitáciám) (Fialová 1991). Vzťah medzi demografickými procesmi a zloľením obyvateľstva podľa rodinného stavu je vľak obojstranný. Na Slovensku môľeme dlhodobo pozorovaľ znaľné rozdiely v reprodukľnom správaní osôb v závislosti od ich právneho postavenia k maňgelskému zväzku, a preto je analýza tohto druhu veľmi dôležitou pre pochopenie komplexného vývoja a zmien demografickej reprodukcie. Pri samotnej analýze rodinného stavu v kontexte dlhľieho ľasového obdobia je vľak potrebné tieľ braľ do úvahy rozdiely vo vekovej štruktúre a existujúce diferenciácie medzi pohlaviami v hlavných demografických procesoch formujúcich rodinný stav. Aj preto sa okrem základného pohľadu na vývoj zloľenia obyvateľstva Slovenska podľa rodinného stavu vo veku 16 a viac rokov zameriame aj na uľľie vymedzenie vekových skupín, a to zvláľš pre muľov a ľeny. Aj keľ tento typ štruktúry patrí medzi základné demografické triedenia, vľľ ľinou mu nie je venovaná detailnejšia pozornosť s výnimkou niektorých exponovaných a s reprodukciou previazaných vekových skupín a rodinných stavov (napr. slobodné, vydaté, nevydaté ľeny v reprodukľnom veku, vo veku najvyššej plodnosti a pod.). Domnievame sa, ľe daný nezáujem pramení z urľitej stability tejto populaľnej štruktúry v dlhľom ľasovom aspekte na Slovensku, ako aj z dostupnosti vhodných údajov na analýzu tohto typu. Ak budeme abstrahovaľ od posledných dvoch desaťroľí, kedy ĽÚ SR pravidelne kaľdorolne pripravuje a v digitálnej podobe publikuje údaje o veku, pohlaví a rodinnom stave obyvateľstva Slovenska, potom zostávajú k dispozícii len výsledky sľítaní obyvateľov. Tie predstavujú v podstate jediný zdroj informácií tohto typu. Nikdy vľak (podľa naľich znalostí) neboli prístupné a spracované v takej dlhej ľasovej rade ako sa ich podarilo pripraviľ pre potreby tejto publikácie.

3.1 Vývoj zloženia obyvateľstva podľa rodinného stavu

Zloženie obyvateľstva Slovenska podľa rodinného stavu u osôb starších 15 rokov sa celé 20. i na začiatku 21. storočia vyznačovalo prevahou ženatých mužov a vydatých žien. Druhou najpočetnejšou skupinou boli osoby, ktoré ešte ani raz do manželstva vo svojom živote nevstúpili. Spoločne príslušnosť k týmto dvom skupinám rodinného stavu v sčítaní deklarovalo 80 i 90 % osôb na Slovensku. Ak sa však pozrieme bližšie, zistíme, že postupne v ňase prešla len dochádzalo k určitým posunom, pričom identifikujeme aj rozdiely medzi oboma pohlaviami. U žien a ešte ľastejšie u mužov bol podiel rozvedených dlhodobo zanedbateľný. Nad hranicu 1 % sa dostala táto skupina až na začiatku 70. rokov, no najmä v posledných dvoch intercensových obdobiach došlo k pomerne výraznému nárastu ich zastúpenia. V ženskej ľasti populácie vo veku 16 a viac rokov už podľa posledného sčítania z roku 2011 tvoria takmer 10 % a u mužov prekročili hranicu 8 %. V celorepublikovom priemere sú rozvedené osoby (neplatí to u žien) už o nieľo ľastejšie ako osoby ovdovené. Príľinou tohto vývoja pritom nie je len dlhodobý rast intenzity rozvodovosti vrcholiaci práve v 90. rokoch a prvej dekáde nového milénia, ale aj pomerne výrazný pokles sobáľnosti rozvedených osôb (pozri Tab. 2).

Ovdovené osoby dlhodobo predstavovali na Slovensku pribliľne desatinu z populácie vo veku 16 a viac rokov. Jednoznané pritom platilo, že o nieľo vyľľiu váhu (10 i 11,5 %) mali pred druhou svetovou vojnou, kým v povojnovom období sa ich zastúpenie stabilne udrľiavalo pod hranicu 10 %. Vzhľadom na dlhodobú existenciu mužskej nadúmrtnosti, ktorá sa ešte 60. i 80. rokoch preľľila, sú ľastejšie ovdovenými ženy ako muži. Okrem diferenľnej úmrtnosti dôľžitú úlohu zohráva aj intenzita, s akou ovdovené osoby opakovane vstupujú do manželstva. Keľľe ľance na ľalľi sobáľ mali dlhodobo vyľľie ovdovení muži, aj tento proces prispieval k ľastejšiemu výskytu ovdovených žien v populácii Slovenska. Celkovo v sledovanom období maximálny podiel ovdovených nachádzame vo výsledkoch sčítania ľidu z roku 1921. Platí to predovľetkým u žien (17,6 % z celej ženskej populácie), keľľe hlavný formujúci faktor predstavovala zvýľená úmrtnosť mužov poľas prvej svetovej vojny. V ľalľom období dochádzalo u mužov k poklesu (prípadne stagnácii) ovdovených osôb, aby v posledných dvoch sčítaniach z rokov 2001 a 2011 tieto osoby nepredstavovali ani 3 % z celkového poľtu mužov vo veku 16 a viac rokov. Situácia u žien bola o nieľo problematickejšia. Aj v ich prípade sme síce svedkami poklesu až pod hranicu 14 % v roku 1970, no v ľalľom vývoji zaznamenávame zvrátenie tohto trendu. Ako už bolo naznané vyľľie, práve 70. a 80. roky sa vyznačovali preľľbovaním mužskej nadúmrtnosti, a preto sa zastúpenie ovdovených žien mierne zvyšovalo. Na začiatku 90. rokov, keľľ tento trend vrcholil, ich zastúpenie výrazne prelomilo hranicu 15 % a dosiahlo úroveň pozorovanú naposledy ešte v medzivojnovom období. V ostatných dvoch intercensových obdobiach sa

úmrtnosť mužov znižovala rýchlejšie, pričom výrazne klesli aj šance na opakovaný vstup do manželstva, preto aj podiel ovdovených žien a rozdiel medzi pohlaviami v ich zastúpení sa znižoval. Podľa sčítania obyvateľov 2011 ovdovené ženy už nepredstavovali ani 14 % z celej ženskej populácie osôb starších 15 rokov.

Tab. 2: Obyvateľstvo Slovenska vo veku 16 a viac rokov podľa pohlavia a rodinného stavu, sčítanie obyvateľov 1900 i 2011 (v %)

Rodinný stav	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Muži											
slobodní	32,4	33,5	35,1	34,5	28,2	25,1	27,0	26,0	25,7	32,1	35,6
ženatí	63,3	62,0	59,9	60,6	67,2	70,9	68,6	68,6	67,8	58,9	50,6
rozvedení	0,1	0,1	0,2	0,3	0,5	0,7	1,0	2,0	3,2	4,7	8,4
ovdovení	4,2	4,4	4,8	4,5	4,1	3,3	3,3	3,3	3,2	2,9	2,8
Ženy											
slobodné	23,6	23,8	24,8	25,4	21,5	17,6	19,7	18,1	17,3	22,9	26,6
vydaté	60,7	60,4	57,3	58,4	62,8	67,4	65,1	64,5	62,7	54,6	47,7
rozvedené	0,1	0,2	0,3	0,5	0,8	1,1	1,5	2,8	4,3	6,2	9,8
ovdovené	15,7	15,6	17,6	15,7	14,9	13,8	13,6	14,5	15,6	14,9	13,9
Spolu											
slobodní/é	27,7	28,3	29,7	29,7	24,7	21,2	23,3	21,9	21,3	27,3	30,9
ženatí/vydaté	61,9	61,2	58,5	59,5	64,9	69,1	66,8	66,5	65,2	56,7	49,1
rozvedení/é	0,1	0,1	0,3	0,4	0,6	0,9	1,3	2,4	3,8	5,5	9,2
ovdovení/é	10,2	10,4	11,5	10,4	9,8	8,7	8,6	9,1	9,6	9,1	8,6

Zdroj: Sčítanie ľudu 1900 i 2011

Vývoj podielu osôb žijúcich v manželstve a slobodných osôb je vzájomne úzko previazaný. Pri určitom zovšeobecnení môžeme povedať, že pri poklese zastúpenia slobodných sa zvyšoval podiel ženatých a vydatých a naopak.

Na začiatku 20. storočia a v medzivojnovom období sa podiel slobodných mužov a žien postupne zvyšoval až na úroveň takmer 30 % v populácii 16-ročných a starších osôb. Platilo pritom, že o niečo ľastejšie boli slobodnými muži (32 i 35 %) ako ženy (23 i 25 %). Podmieňovala to jednak nižšia sobášnosť slobodných mužov, ako aj mierne rastúci priemerný vek mužov pri prvom sobáži. Po druhej svetovej vojne sme svedkami určitého poklesu priemerného veku pri prvom sobáži, jeho následnej stabilizácie na nízkej úrovni v kombinácii s vysokou intenzitou sobášnosti slobodných. Výsledkom bol pokles podielu slobodných osôb až na 21 % v roku 1961 (25 % muži, necelých 18 % ženy). Keďže v nasledujúcom období sa intenzita sobášnosti znížila a do veku najvyššej sobášnosti prešli početné kohorty osôb narodené v 40. rokoch, podiel slobodných v roku 1970 opäť mierne vzrástol u mužov na 27 % a u žien na takmer 20 % (celkovo viac ako 23 %). Prijatie komplexu pronatalitných a prorodinných opatrení na konci 60. a na začiatku 70. rokov dokázalo na určitý čas oživiť sobášnosť, a preto v nasledujúcich dvoch intercenзовých obdobiach podiel slobodných v populácii Slovenska vo veku 16 a viac rokov mierne klesol. Podľa posledného

Ľeskoslvenského sĽítania na zaĽiatku 90. rokov bolo slobodných len nieĽo viac ako 21 % osôb. Z toho v muĽskej populácii to bolo menej ako 26 % a v Ľenskej viac ako 17 %. Vývoj sobáĽnosti ako aj podiel Ľenatých a vydatých osôb vĽak naznaĽ ovali, Ľe dovtedy platný model sobáĽneho správania zaĽína dostávaŠ trhliny a navonok síce stabilný reĽim sa vo vnútri zaĽínal meniš. Dramatický prepad sobáĽnosti slobodných, odkladanie maŽelských Ľartov do vyĽĽieho veku spolu s prechodom poĽetných kohort zo 70. rokov reprodukĽným vekom prispeli k dynamickému nárastu poĽtu a podielu slobodných osôb v populácii 16-roĽných a starĽích na Slovensku. Na zaĽiatku nového milénia uĽ ich podiel prekraĽ oval hranicu 27 % a podĽ posledného sĽítania obyvateĽov z roku 2011 uĽ predstavujú takmer 31 %, Ľo je historicky najvyĽĽí podiel, aký kedy táto skupina zaznamenala. KeĽĽe sa mierne prehĽili aj rozdiely v intenzite prvosobáĽnosti medzi pohlaviami, sledujeme aj o nieĽo vĽĽie rozdiely v zastúpení slobodných muĽov a slobodných Ľien. V roku 2011 vo veku 16 a viac rokov tvorili slobodní muĽi takmer 36 %, kým u Ľien to bolo nieĽo menej ako 27 %.

Formovanie skupiny Ľenatých muĽov a vydatých Ľien ovplyvĽuje viacero faktorov. Rozhodujúcim je síce Ľasovanie a intenzita sobáĽnosti slobodných, ale v dlhodobej perspektíve sa k nemu postupne viac Ľi menej výrazne pridávala intenzita rozvodovosti, úroveň úmrtnosti osôb Ľijúcich v maŽelstve a najmä diferenĽná úmrtnosŠ podĽ pohlavia. Ľalej pravdepodobnosŠ, Ľe rozvedené alebo ovdovené osoby opakovane vstúpia do maŽelstva a v neposlednej rade aj predchádzajúci vývoj plodnosti v podobe prechodov viac Ľi menej poĽetných populaĽných kohort ako aj samotný vývoj zastúpenia ostatných skupín rodinného stavu v populácii. Nesmieme tieĽ zabúdaŠ na vyĽĽie spomínané nedemografické faktory, ktoré ovplyvĽovali ochotu Ždí vstupovaŠ do maŽelstva, zotrávaŠ v Žom, opakovane do neho vstupovaŠ alebo Ľiš v iných ako maŽelských zväzkoch (Ľi zostávaŠ trvalo bez partnera).

Podiel osôb Ľijúcich v maŽelstve sa na zaĽiatku 20. storoĽia pohyboval mierne nad hranicou 61 % s urĽitou klesajúcou tendenciou. Tá vrcholila v prvom povojnovom sĽítaní, keĽ nepriaznivé okolnosti predchádzajúcich rokov negatívne zasiahli najmä proces sobáĽnosti, no výraznou mierou prispeli aj k ukonĽeniu veĽkého množstva maŽelstiev v dôsledku úmrtia jedného z maŽelov (najĽasteĽĽie muĽov). Podiel Ľenatých a vydatých tak v oboch medzivojnových sĽítaniach klesol pod hranicu 60 %. Po druhej svetovej vojne bola situácia opaĽná, keĽĽe zastúpenie muĽov a Ľien v maŽelstve sa zvýĽilo aĽ na takmer 65 %. Prispela k tomu nielen povojnová kompenzaĽná fáza, ale aj pomerne vysoká sobáĽnosŠ poĽas existencie vojrovej Slovenskej republiky (s výnimkou posledných mesiacov vojny). Na vysokej úrovni zostala sobáĽnosŠ aj v 50. rokoch. NavyĽe v tomto období dochádzalo aj k znaĽnému zlepĽovaniu úmrtnostných pomerov, kým intenzita rozvodovosti zostávala eĽte stále veĽmi nízka. Kombinácia týchto faktorov znamenala ĽalĽie posilnenie podielu Ľenatých a vydatých osôb v populácii Slovenska. V roku 1961 tak predstavovali viac ako 69 % vĽetkých osôb vo veku 16 a viac rokov. ĽalĽí vývoj vĽak priniesol v podstate kontinuálny pokles, ktorý pokračoval aĽ do súĽasnosti. V 70. a 80. rokoch boli hlavnými príĽinami rastúca

rozvodovosť manželstiev, ako aj prehlbujúce sa rozdiely v úmrtnosti mužov a žien. Od konca 70. rokov sa k tomu navyše pripájalo aj znižovanie sobášnosti slobodných. Na začiatku 90. rokov sa tak podiel ženatých a vydatých dostal na hranicu 65 %. Vyššie spomínaný prepad sobášnosti v kombinácii s dynamicky rastúcou rozvodovosťou a presunmi početných kohort zo 70. rokov prispeli k urýchleniu tohto trendu. Priaznivý efekt na pretrvávajúce manželstvá malo len zlepšovanie úmrtnostných pomerov a znižovanie mužskej nadúmrtnosti. Na začiatku 21. storočia preto osoby žijúce v manželstve už nepredstavovali ani 57 % z populácie 16-ročných a starších. Pretrvávajúce uvedené mechanizmy formujúcich počet a podiel ženatých a vydatých osôb v našom intercensovom období spôsobil náš pokles, a to až pod hranicu 50 %. Znamená to, že v poslednom sledovaní obyvateľov na Slovensku zohrávali osoby žijúce v manželstve historicky najmenšiu úlohu.

Ako sme uviedli vyššie, štruktúra obyvateľstva podľa rodinného stavu je úzko spätá s vekovým zložením a rozdelením populácie podľa pohlavia. Preto sa jej podrobnejšia analýza nezaobíde bez ich vzájomného prepojenia. V nasledujúcej časti sa zameriame na vývoj jednotlivých rodinných stavov podľa 5-ročných vekových skupín, pričom ho budeme analyzovať zvlášť pre mužov a zvlášť pre ženy.

3.2 Slobodné občianstvo

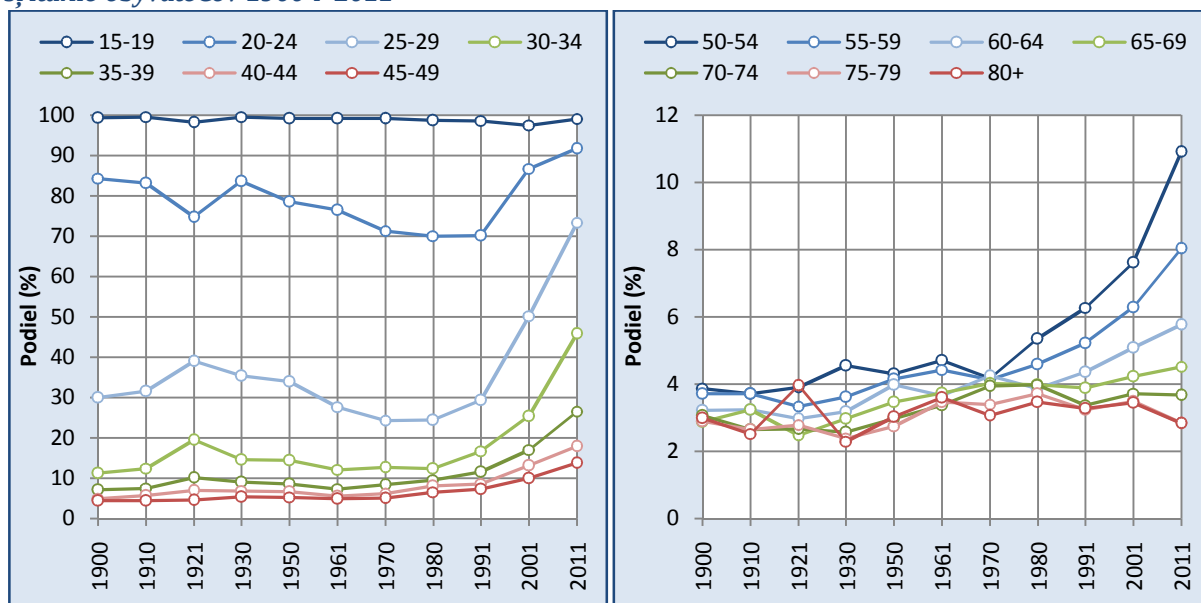
Typickou črtou sobášneho správania populácie Slovenska v podstate až do konca 80. rokov bola jej vysoká intenzita, keď do manželstva aspoň raz vstupovala väčšina mužov a žien. Podiel slobodných na konci reprodukčného veku výraznejšie neprekračoval hranicu 10 %. Okrem toho sa muži a najmä ženy vyznačovali nízkym priemerným vekom pri prvom sobáši, ako aj našimi indikátormi sledovania tohto procesu (spodný decil, dolný kvartil a pod.). Až od začiatku 90. rokov dochádza k výraznejšej premene tohto modelu sobášnosti. K jeho hlavným znakom patrí odkladanie vstupov do manželstva, ako aj pokles celkovej intenzity sobášnosti slobodných. Každá z týchto charakteristických čŕt sa významnou mierou podieľala na formovaní zastúpenia slobodných mužov a žien v jednotlivých vekových skupinách.

Vo veku do 20 rokov aj napriek skorému začiatku manželských dráh sa podiel slobodných mužov stabilne pohyboval nad hranicou 97 %. Len veľmi málo mužov tak uzatváralo manželstvo pred dovŕšením 20. roku života. Podmieňovalo to hneď niekoľko faktorov. Ide jednak o dlhšie obdobie vzdelávania a prípravy na povolanie ako u žien. V prípade mladých osôb ako 18 rokov bol a je potrebný súhlas rodiča alebo zákonného zástupcu. Do druhej polovice 40. rokov navyše bola plnoletosť stanovená až na 21. rok života. Ale to bola branná povinnosť, ktorá tiež odŕňovala manželský debut. Okrem toho na Slovensku dlhodobo majú prevahu zväzky so starším mužom, a keďže ani u žien nikdy neprevládali takto skoré sobáše, nemal možnosť sa ani v mužskej populácii výraznejšie

presadiť. U žien až do začiatku 60. rokov slobodné osoby vo veku do 20 rokov predstavovali približne 90 % z danej vekovej skupiny. V nasledujúcom období sa ich podiel mierne zvýšil na 93 %. Na tejto úrovni vydržal až do sčítania 1991. V posledných dvoch intercenzných obdobiach však došlo k náhlému nárastu a podľa posledného sčítania z roku 2011 slobodné ženy vo veku 16 i 19 rokov tvoria takmer 98 %. U mužov i žien tak ženatí a vydaté v tomto veku predstavujú v súčasnosti príklad veľmi extrémneho sobáškého správania marginálnej skupiny osôb.

Vo veku nad 20 rokov však podiel slobodných mužov a najmä žien pomerne rýchlo klesal. Okrem samotnej intenzity sobáškosti sa na predmetnom vývoji odzrkadľovali aj zmeny v pomere slobodných mužov a žien vo veku typickom pre vstup do manželstva, vyššie uvedené legislatívne posuny vo veku plnoletosti, dĺžka brannej povinnosti, ako aj obmedzenia spojené s niektorými profesiami (najmä v štátnej a verejnej správe). Aj preto podiel mužov, ktorí zostávali vo veku 20 i 24 rokov ešte slobodnými, bol v podstate až do začiatku 50. rokov na a nad hranicou 80 %. Výnimkou je len prvé povojnové sčítanie v roku 1921, kde slobodní muži predstavovali len približne tri štvrtiny v danej vekovej skupine. Príčinou bola špecifická situácia, ktorá vznikla v povojnovom období, keď došlo nielen k realizácii odložených a zadržaných sobášov, ale sme tiež svedkami určitej anticipácie a doľahnutému posunu manželských štartov do mladšieho veku aj v mužskej časti populácie Slovenska. Výraznou mierou k tomu prispel aj výrazný nepomer medzi počtom slobodných mužov a žien, čo sa napokon odzrkadlilo aj na vyššej intenzite sobáškosti, s akou do manželstva vstupovali muži v prvých povojnových rokoch.

Obr.27 a 28: Vývoj podielu slobodných mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 i 2011

Zdroj: Sčítanie obyvateľov 1900 i 2011

Po druhej svetovej vojne došlo počas minulého politického režimu v špecifických spoločenských podmienkach k upevneniu modelu sobáčov v nízkom veku. Zníženie priemerného veku, ale najmä spodného vekového decilu a kvartilu sa týkalo predovšetkým mužskej časti populácie a prispelo k postupnému poklesu podielu slobodných mužov vo veku 20 i 24 rokov až na približne 70 %. Na tejto úrovni sa ich zastúpenie stabilizovalo v troch po sebe idúcich sčítaniach ľudu z rokov 1970 i 1991. Prevratné zmeny sobáčneho správania presadzujúce sa na Slovensku od začiatku 90. rokov, ktorých jedným z hlavných znakov je odkladanie manželských ťartov, sa podpísali pod rastúci podiel slobodných mužov vo veku 20 i 24 rokov. KeŇže ide o pomerne dynamicky sa presadzujúci jav, v sčítaní obyvateľov z roku 2011 už v tomto veku zostalo slobodných takmer 92 % mužov Slovenska.

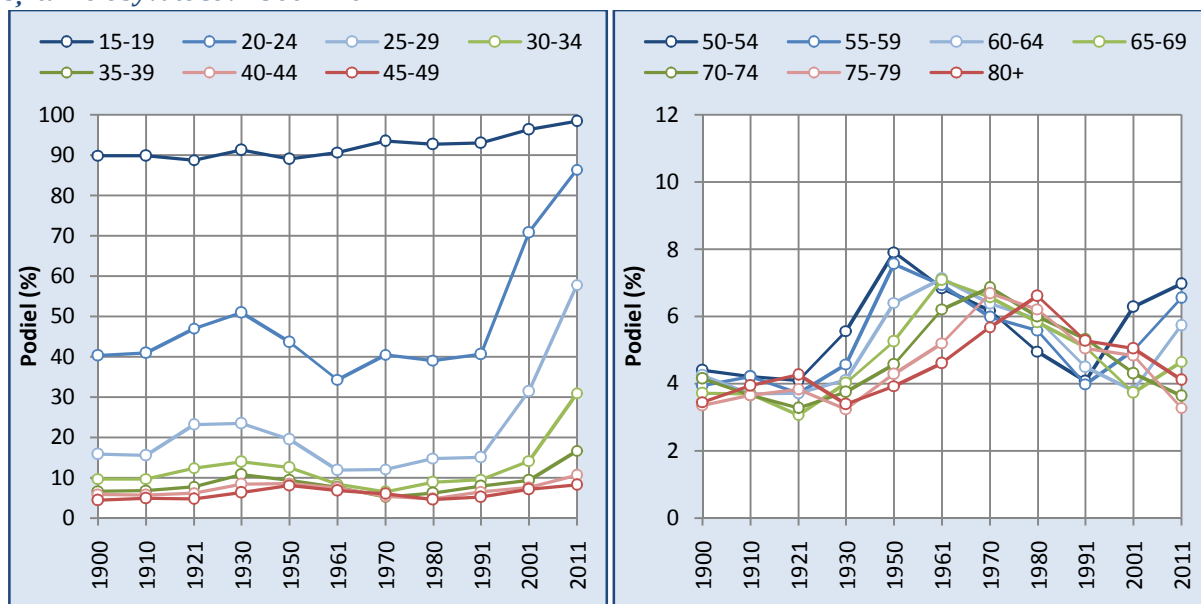
S oveč nižšou dynamikou sa vo veku 20 i 24 rokov menilo zastúpenie slobodných ģien. Na začiatku 20. storočia podľa výsledkov sčítaní 1900 a 1910 v tomto veku slobodných eġe do manželstva nevstúpilo približne 40 % ģien. Po prvej svetovej vojne v súvislosti so zhoršením vzájomného pomeru pohlaví na sobáčnom trhu podiel slobodných ģien vzrástol na viac ako 47 % v roku 1921 a takmer 51 % v roku 1930. Druhé povojnové obdobie prinieslo priaznivý vývoj sobáčnosti a zvýraznenie modelu skorých vstupov do manželstva, čo sa odzrkadlilo aj na podiele slobodných ģien vo veku 20 i 24 rokov. Až do začiatku 90. rokov zostávalo v sledovanej vekovej skupine bez skúsenosti so ģivotom v manželstve stabilne len približne 39 i 44 % ģien. Urľitou výnimkou bol rok 1961, keď podiel slobodných ģien v tomto veku klesol dokonca až na hranicu takmer 34 %. Podobne ako u mužov, posledné dve intercenzné obdobia sú v znamení rastúcich zastúpení slobodných ģien v dôsledku odkladania manželských ťartov do vyġšieho veku, ako aj urľitého odmietania vôbec vstúpiť do manželstva. Podľa výsledkov posledného sčítania z roku 2011, len necelých 14 % ģien sa do veku 20 i 24 rokov aspoľraz vydalo.

Veková skupina 25 i 29 rokov predstavovala dlhodobo nielen u ģien, ale aj u mužov už vek, keď väčšina osôb už vstúpila do manželstva. Podiel slobodných mužov sa v tomto veku až do začiatku 50. rokov udrľiaval na úrovni 30 i 35 %, len v roku 1921 po predchádzajúcom nepriaznivom období to bolo približne 39 %. Po druhej svetovej vojne ich zastúpenie postupne kleslo až k hranici 24 % v rokoch 1970 a 1980, keďže sa znižoval nielen vek maximálnej úrovne sobáčnosti slobodných, ale aj ľasovanie tohto procesu vykazovalo vġetky známky mladnutia. Do urľitej miery k tomu prispelo aj prijatie pronatalitných a prorodinných opatrení na konci 60. a v prvej polovici 70. rokov. V nasledujúcom období vġak dochádza k urľitému znižovaniu intenzity sobáčnosti slobodných mužov, ako aj mierneho odkladania manželských ťartov do vyġšieho veku. Vľaka tomuto vývoju na začiatku 90. rokov v tomto veku už zostalo slobodných približne 29 % mužov. Ako už bolo viackrát spomenuté vyġšie, hlavné zmeny sobáčneho správania priniesli až posledné dve intercenzné obdobia. V roku 2001 viac ako polovica a v roku 2011 dokonca takmer tri ģtvrtiny mužov zostali vo veku 25 i 29 rokov bez osobnej skúsenosti so ģivotom v manželstve. Vo vyġšom veku síce už majú prevahu muġi, ktorí aspoľraz v manželstve ģili,

no vo veku 30 i 34 rokov uĎ slobodní muĎi tvoria takmer 46 %, kým v minulosti sa ich zastúpenie pohybovalo v rozpätí 11 i 20 %. Smerom ku koncu reprodukčného obdobia sa prevaha tých muĎov, ktorí boli aspoň raz ģenatí, prehĺbuje, no i tu môĝeme vidieť postupný nárast podielu slobodných v poslednom sĝítaní z roku 2011. Tak napríklad vo veku 35 i 39 rokov bola v roku 2011 viac ako ģtvrtina muĎov slobodná, no v sĝítaniach 1900 i 1980 ich podiel len raz (v roku 1921) mierne prekroĝil hranicu 10 %.

U ģien sú hlavné trendy podobné, no odvíjajú sa na niĝšej úrovni podielu slobodných osôb. Vo veku 25 i 29 rokov len v medzivojnovom období prekroĝilo ich zastúpenie hranicu jednej pätiny (nieĝo viac ako 23 %), priĝom dlhodobo sa pohybovalo v úzkom rozpätí 12 i 16 %. V roku 2001 to vĝak uĝ bolo viac ako 31 % a poĝa posledného sĝítania dokonca takmer 58 %. V druhej polovici reprodukčného obdobia zostávalo slobodných dlhodobo len veĝmi malé percento ģien. Len vo veku 30 i 34 rokov, a to dokonca len v sĝítaniach 1921 i 1950⁷ ich váha mierne prekroĝila hranicu 10 %. Posledné sĝítanie z roku 2011 ukázalo, ģe vo veku 30 i 34 rokov bolo slobodných eĝte pribliĝne 31 % ģien a vo veku 35 i 39 rokov takmer 17 % osôb. Na konci reprodukčného veku aj napriek týmto zmenám zostávalo u oboch pohlaví tradiĝne mimo manĝelský zväzok len pribliĝne 5 i 8 % muĎov a 4 i 14 % ģien.

Obr.29 a 30: Vývoj podielu slobodných ģien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sĝítanie obyvateĝov 1900 i 2011

Zdroj: Sĝítanie ģidu 1900 i 2011

V súvislosti s tým je zrejmé, ģe aj vo veku nad 50 rokov podiel slobodných muĝov i ģien bol stabilne veĝmi nízky. Svedĝia o tom aj výsledky jednotlivých sĝítaní z rokov 1900 i 2011, keĝ ani v jednej z predmetných vekových skupín neprekroĝilo zastúpenie slobodných osôb hranicu 10 %. Výnimkou je len posledný cenzus u muĝov vo veku 50 i 54 rokov. Vývoj od zaĝiatku 90. rokov vĝak naznaĝuje, ģe aj v starĝom produktívnom veku budeme svedkami

⁷V sĝítaní ģidu z roku 1930 to bolo aj vo veku 35 i 39 rokov.

určitého zvyšovania váhy slobodných osôb ako dôsledku pretrvávajúcej nízkej sobádnosti v reprodukčnom veku.

3.3 Ďaté a vydáté osoby

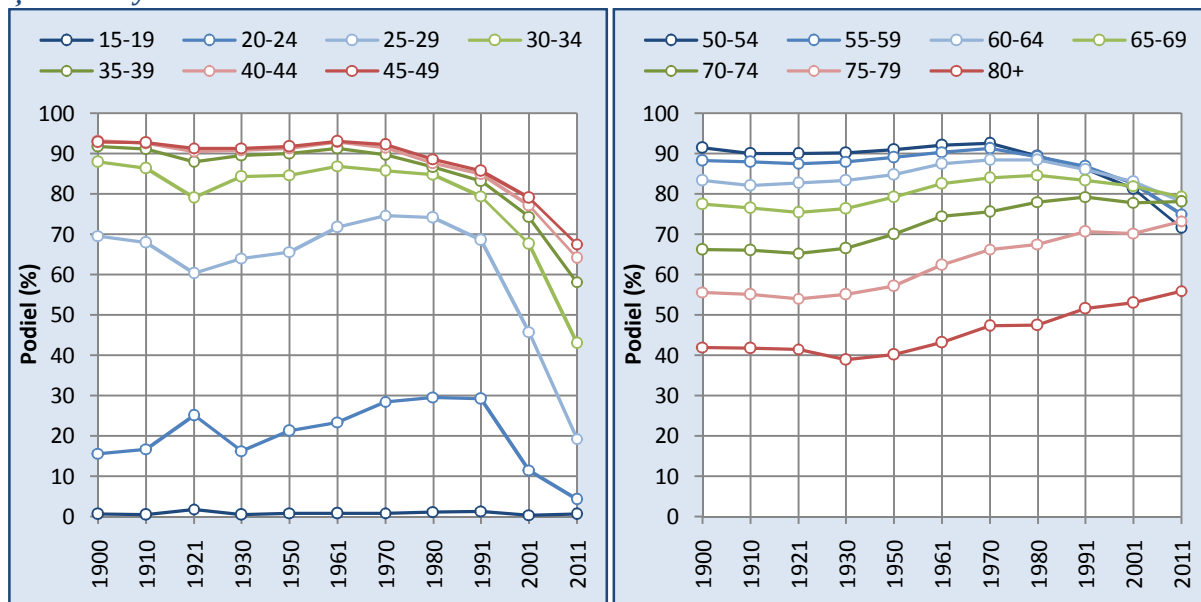
Podiel a podiel osôb žijúcich v manželstve úzko súvisí s predchádzajúcim vývojom sobádnosti. V reprodukčnom veku ide predovšetkým o to, s akou intenzitou a časovaním vstupujú do manželstva slobodní muži a ženy. Vo vyššom veku hrá dôležitú úlohu zase opakovaná sobádnosť rozvedených a ovdovených. Okrem samotného vzniku manželského zväzku je významným vnútorným faktorom tiež ich stabilita. Dlho pritom kľúčovými boli úroveň úmrtnosti a rozdiely v úmrtnostných pomeroch medzi mužmi a ženami. Až s rastúcou intenzitou rozvodovosti sa do popredia postupne začal dostávať proces legislatívneho zániku manželských zväzkov. V produktívnom veku je rozvodovosť už v súčasnosti dominantným faktorom určujúcim stabilitu manželstva, pričom s predlžovaním života a znižovaním mužskej nadúmrtnosti sa hlavný efekt ovdovenia posúva stále do vyššieho veku.

V tradičnej slovenskej spoločnosti predstavoval sobák dôležitý medzník pre vstup mladého ľloveka do spoločnosti dospelých (Ďvecová, 1997, 69). V patriarchálnej spoločnosti výraznejšiu zmenu statusu podstupovala žena i nevesta (Feglová, Jakubíková 2000, 219). Pri sobákoch sa pritom dôsledne dbalo na endogamnosť (historicky išlo najmä o sociálnu, konfesijnú a etnickú), ktorá do určitej miery potvrdzovala spoločenskú a kultúrnu sebestačnosť obce a komunity (Ďvecová 1997, 79).

V súvislosti s pretrváváním modelu skorej sobádnosti sa podiel ženatých mužov vo veku 30 i 34 rokov až do začiatku 90. rokov pohyboval v rozmedzí 80 i 89 %. Takmer rovnakú úroveň môžeme vidieť aj v ženskej časti populácie v tomto veku. Výrazný pokles sobádnosti v prvej polovici reprodukčného veku, ku ktorému došlo v nasledujúcich dvoch intercenзовých obdobiach, prispel k dynamickému zníženiu zastúpenia ženatých a vydatých osôb. Podľa sčítania obyvateľov z roku 2011 žilo v manželstve vo veku 30 i 34 rokov len približne 43 % mužov a necelých 56 % žien. Vývoj v druhej polovici reprodukčného veku však bol značne pohlavne diferencovaný. U mužov vidíme posilnenie váhy ženatých osôb. V podstate až do sčítania 1970 tieto osoby tvorili vo veku 45 i 49 rokov viac ako 90 %. Nasledoval síce pokles (v roku 2011 na približne 68 %), no naďalej platilo, že váha ženatých mužov sa s vekom zvyšovala. V ženskej časti populácie podiel vydatých s výnimkou posledných dvoch sčítaní dosahoval maximálnu úroveň už vo veku 30 i 39 rokov. Ako ukázali staršie sčítania, hlavnou príčinou bol pomerne vysoký podiel ovdovených žien už vo veku 40 i 49 rokov, a to najmä v medzivojnovom období. Práve v cenzech 1921 a 1930 sa v mladšom veku v zložení ženskej populácie podľa rodinného stavu najvýraznejšie prejavili nepriaznivé dopady 1. svetovej vojny. Horšie úmrtnostné pomery mužov, a s tým spojené

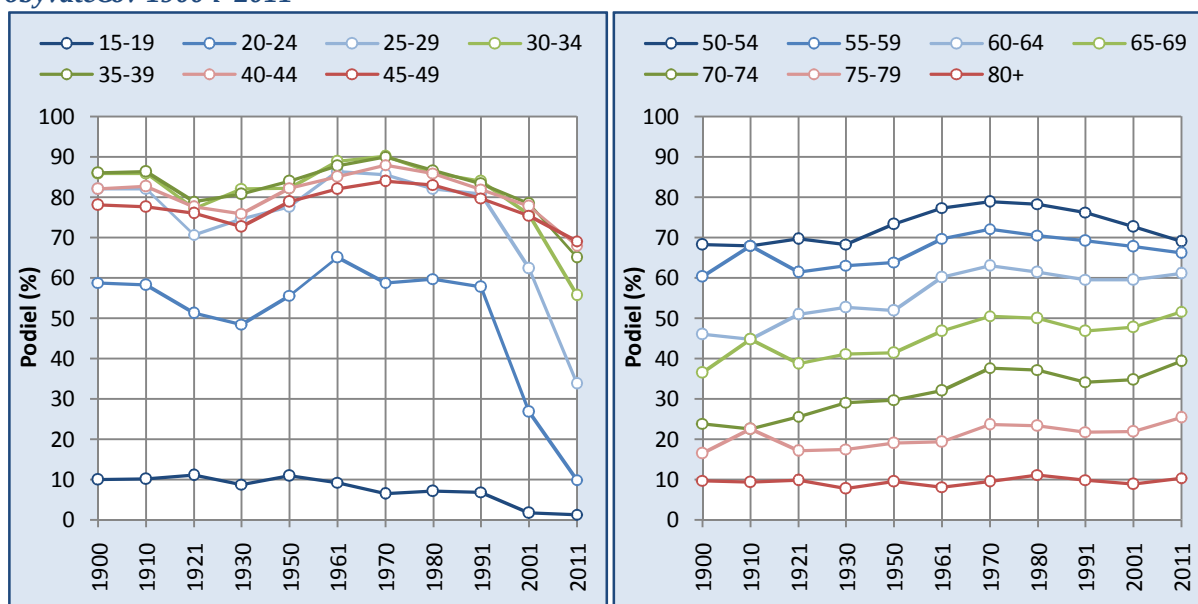
vyššie riziko ovdovenia žien zotrvalo v tomto veku aj po druhej svetovej vojne. Keďže druhý svetový vojnový konflikt tak výrazne nezasiahol skladbu obyvateľstva podľa rodinného stavu, váha ovdovených sa znížila. Okrem toho k tomu prispela aj relatívne vysoká intenzita opakovanej sobáznosti a tiež postupné zvyšovanie vplyvu rozvodovosti a podielu rozvedených žien. Nesmieme tiež zabudnúť na skutočnosť, že ovdovení a rozvedení muži mali vždy vyššie šance opakovane vstúpiť do manželstva, a to predovšetkým v produktívnom veku. Aj preto si ženatí muži svoju prevahu udržiavali v podstate vo všetkých sledovaných vekových skupinách. Ešte dôležitejšou je však skutočnosť, že ovdovenie sa v Naleko vyššej miere dotýka žien, a preto len malá časť mužov aj vo vyššom veku žije mimo manželský zväzok. Navyše zlepšujúce sa úmrtnostné pomery a najmä zníženie mužskej nadúmrtnosti v posledných dvoch desaťročiach prispeli k zvýšeniu podielu ženatých mužov aj v najvyššom veku (75 a viac rokov). Znamená to, že aj v seniorskom veku (ak sa ho dožijú) ľastejšie nachádzame v sľítaniach mužov v manželstve ako mimo neho. Opakľná situácia približne od začiatku 70. rokov vzniká vo veku 50 i 64 rokov. Podiel ženatých mužov tu má klesajúcu tendenciu v dôsledku rastúcej rozvodovosti, ako aj jej maximálnej úrovne na sklonku reprodukčného veku v mužskej zložke. Navyše výraznou mierou sa k tomuto javu pridáva aj pokles sobáznosti rozvedených osôb, ktorý sledujeme v poslednom štvrtstoročí. Nielenže sú muži vo veku 40 i 49 rokov vystavení vysokému riziku rozvodu, ale aj ich následné šance na opakovaný vstup do manželstva sa pomerne dynamicky znížili.

Obr.31 a 32 Vývoj podielu ženatých mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľítanie obyvateľov 1900 i 2011

Zdroj: Sľítanie ůdu 1900 i 2011

Obr.33 a 34: Vývoj podielu vydatých žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľúbenie obyvateľov 1900 i 2011

Zdroj: Sľúbenie Ťidu 1900 i 2011

Pretrvávajúca níggia intenzita opakovanej sobágnosti, níggí vek pri rozvode a ovdovení v porovnaní s muŕmi, ako aj celkovo níggia úmrtnosŕ žien stoja v poreprodukčnom veku za níggím zastúpením vydatých a skorŕm vznikom prevahy osŕb ŕijúcich mimo manŕelský zväzok. S výnimkou sľúbenia z roku 2011 v ŕenskej populácii na Slovensku platilo, ŕe vo veku 65 a viac rokov sa podiel vydatých žien pohyboval pod hranicou 50 %. Prevaha nevydatých osŕb sa pritom s kaŕdou vekovou skupinou prehlbuje. Z pohŕadu vývojových trendov je zrejmé, ŕe v mladŕom seniorskom veku sme postupne svedkami urŕitého zvyŕovania váhy žien ŕijúcich v manŕelstve, no vo veku 75 a najmä 80 a viac rokov k významnejŕm zmenám za posledné storoŕie nedoŕlo. Aj preto naŕalej platí, ŕe vo veku 75 i 79 rokov v sŕľasnosti len kaŕdá ŕtvrtá a vo veku 80 a viac rokov dokonca len jedna z desiatich žien sú eŕte vydaté.

3.4 Ovdovené osoby

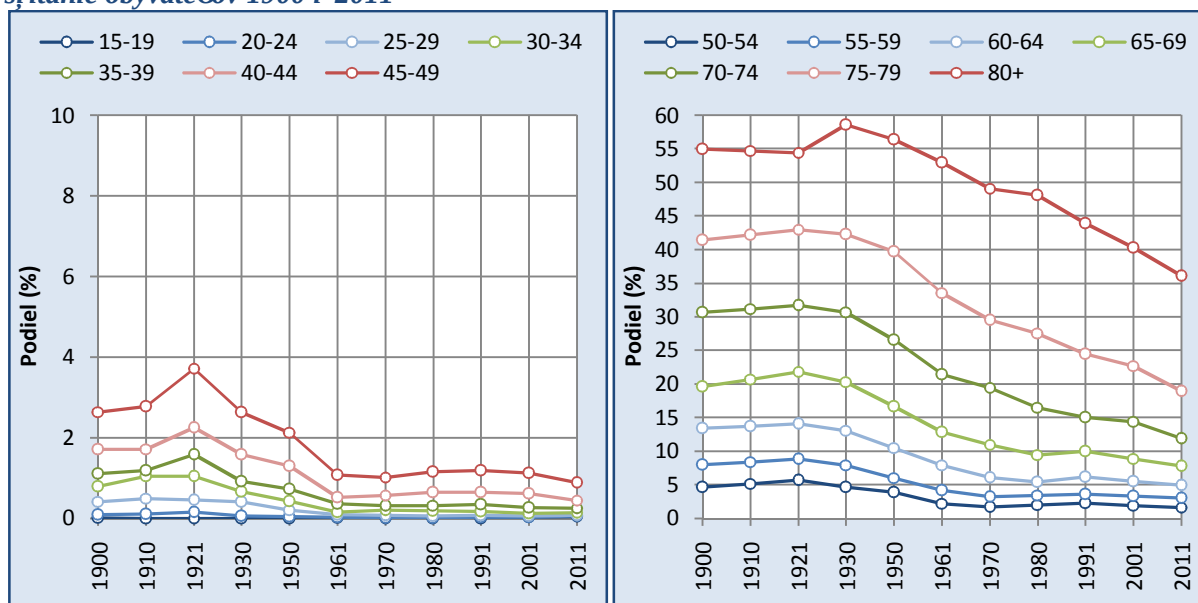
ŕpecifické postavenie pri výskume ŕruktúry obyvateľstva podŕa rodinného stavu má ovdovené obyvateľstvo. Do veŕkej miery odráŕa vekovú ŕruktúru a odliŕné úmrtnostné pomery medzi pohlaviami, spoločenské postavenie a moŕnosti a vôŕu zmeny tohto rodinného stavu, ktorá je závislá od veku, pohlavia a ekonomických faktorov, ktoré by ovdoveného jednotlivca vo väŕŕej i menŕej miere nútili tento stav zmeniŕ.

Dlhodobé pretrvávajúce vyŕŕe úmrtnosti muŕov, ktoré sa eŕte po druhej svetovej vojne prehŕilo, spolu s ŕasteŕm uzatváraním druhých a ŕalŕich manŕelstiev prispievali k situácii, keŕ ovdovený muŕ v reprodukčnom veku bol v spoločnosti na Slovensku skŕr raritou alebo

výsledkom len doľasnej nepriaznivej situácie zachytenej v ľase sľítania. Podobne ani vo vyššom veku ich zastúpenie nebolo nijak významné. Až na sklonku produktívneho veku (60 i 64 rokov) v sľítaniach 1900 i 1950 podiel ovdovených mužov mierne presahoval hranicu 10 %. V Ľalších cenzoach sa však už na túto úroveň ani raz nedostal a v súvislosti s dlhodobou lepšimi a postupne sa navyše ešte zlepšujúcimi úmrtnostnými pomermi klesal až pod hodnotu 5 % v sľítaní 2011. V podstate až vo veku 70 a viac rokov platí, že vo všetkých sledovaných sľítaniach ovdovení muži tvorili viac ako desatinu z mužskej populácie v danej vekovej skupine. Najvyššiu váhu tak dosahovali v najstarších vekových skupinách (80 a viac rokov), keď až do sľítania 1961 prekročoval hranicu 50 %. Smerom k novším sľítaniam však aj v tomto veku podiel ovdovených mužov mal klesajúcu tendenciu a podiel posledného sľítania z roku 2011 už tvoria len nieľo viac ako 36 %. Je zrejmé, že ak sa muž dožije na slovenské pomery tak vysokého veku, najľastejšie žije v manželstve.

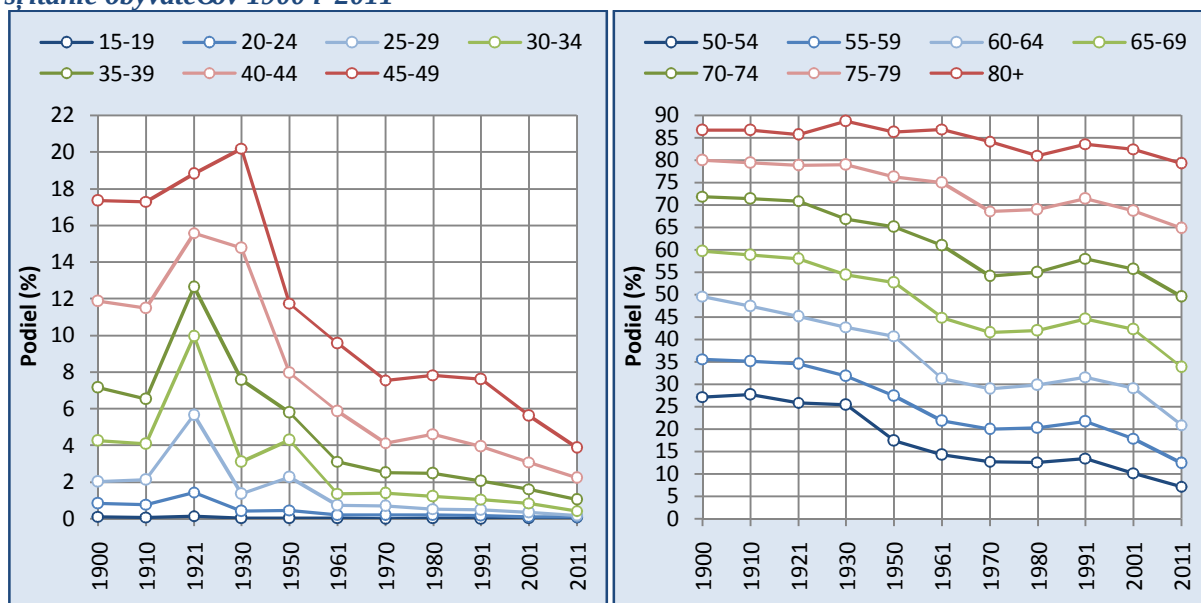
Úplne odlišnú situáciu nachádzame u žien. Nižšie riziko úmrtia, rovnako aj nižšia šanca na opakovaný vstup do manželstva v porovnaní s mužmi sú hlavnými faktormi výrazne vyššieho zastúpenia ovdovených osôb, a to už od mladšieho veku. V medzivojnovom období sa pod tento stav výraznou mierou ešte podpísal aj predchádzajúci svetový vojnový konflikt. Preto podiel ovdovených žien už v druhej polovici reprodukčného veku prekročoval bežne hranicu 10 % a na jeho konci v roku 1930 sa dokonca priblížil k hranici 20 %. Tak vysoká úroveň bola do určitej miery podmienená práve predchádzajúcim vojnovým konfliktom, keď nie všetkým ženám (a najmä ženám v druhej polovici reprodukčného veku) sa podarilo opätovne vstúpiť do manželstva.

Obr.35 a 36: Vývoj podielu ovdovených mužov na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sľítanie obyvateľov 1900 i 2011

Zdroj: Sľítanie Ľudu 1900 i 2011

Obr.37 a 38: Vývoj podielu ovdovených žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 i 2011

Zdroj: Sčítanie ľidu 1900 i 2011

Až po druhej svetovej vojne vidieš, že podiel ovdovených do veku 50 rokov výrazne klesá pod hranicu 10 %. Podľa údajov zo sčítania obyvateľov z roku 2011 ani v jednej vekovej skupine reprodukčného obdobia podiel ovdovených už neprekročil hranicu 4 %. Ovdovené ženy sa tak na Slovensku v tomto veku stali skôr marginálnou populálnou skupinou, čo je v ostrom kontraste oproti situácii z prvej polovice 20. storočia. Z pohľadu faktorov, ktoré túto skutočnosť podmienili, je potrebné hovoriť jednak o vyššej hranici vstúpiť do opakovaného manželstva, ak k ovdoveniu dôjde v mladom veku a najmä v posledných desaťročiach, je to dôsledok vôbec veľmi nízkej pravdepodobnosti samotného ovdovenia vo veku do 50 rokov.

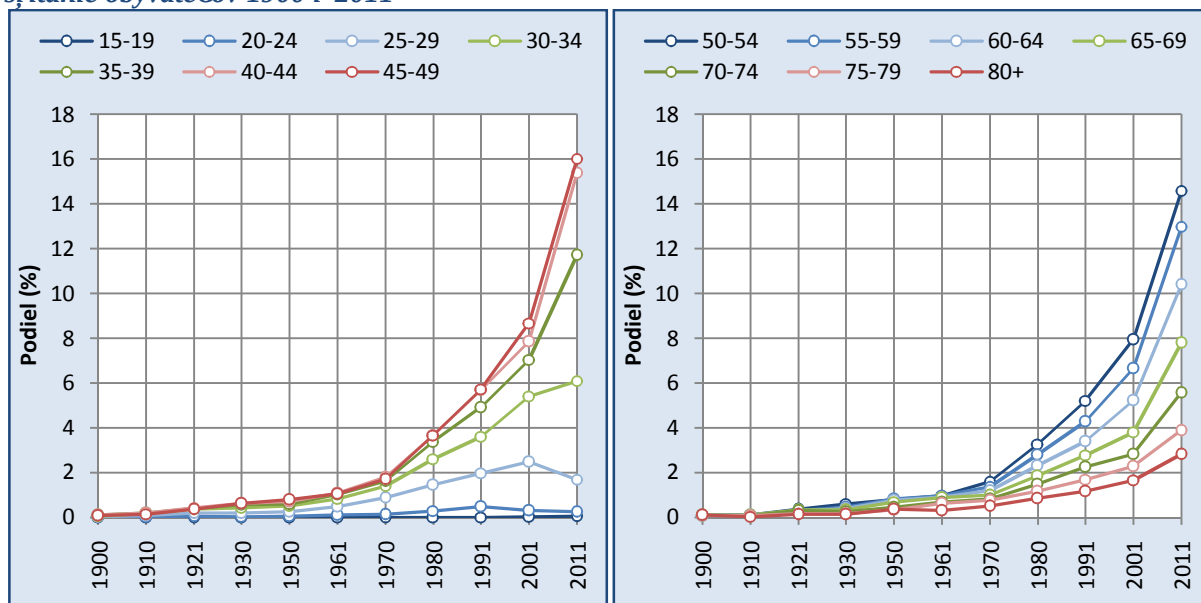
Postupné zlepšovanie úmrtnostných pomerov a dynamizácia tohto trendu začiatkom 90. rokov výraznou mierou prispeli k znižovaniu váhy ovdovených žien aj v poreprodukčnom veku. Je zrejmé, že v súčasnosti (sčítanie 2011) nadpolovičný podiel ovdovených žien dosahujú len najstaršom veku (75 a viac rokov), kým na začiatku 20. storočia to bolo už od veku 65 a viac rokov, pričom vo veku 60 i 64 rokov sa k tejto hranici ženy výrazne približovali. Aj napriek tomu naďalej platí, že poprodukčný vek na Slovensku ženy prežívajú ďaleko ľastejšie ovdovené, ako je tomu u mužov.

3.5 Rozvedené osoby

Rozvod manželstva je na Slovensku možný v podstate už od konca 19. storočia, no dlhodobo bol tento legislatívny spôsob zániku manželského zväzku využívaný len zriedkavo. Okrem toho, ak aj k tomu došlo, jedna zo strán (ľastejšie muž) veľmi rýchlo po rozvode vstupovala do nového manželstva. Preto poľet i podiel rozvedených na Slovensku bol dlhodobo veľmi

nízky. U mužov hranicu 1 % v niektorých vekových skupinách (35 i 59 rokov) zaľal prekľ ovaš aľ v sľ ítaní Œdu z roku 1961. Vzhľadom na niľľiu ľancu opakovane vstľpiš do manželstva a niľľí vek pri rozvode v prípade ľien bola táto hranica pokorená v prvom povojnovom sľ ítaní Œdu 1950, a to vo veku 40 i 59 rokov. S kaľdým ľalľím sľ ítaním sa zastľpenie rozvedenľch osľb zvyľovalo, priľ om tieľ dochádzalo k posunu maximálnej ľrovne k mladľím vekovľm skupinám. Súvisí to jednak s pretrváváním a po druhej svetovej vojne aj upevnením modelu sobáľneho správania zameraného na skorý aľ veľni skorý vstup do manželstva, navyľe ľoraz ľasteľľie vynľtený tehotenstvom partnerky, a s tým súvisiaceho posunu maximálnej ľrovne rozvodovosti do mladľieho veku. Opaľný efekt mal vstup do ľalľieho manželstva, ktorého ľance boli výrazne vyľľie u mladľích rozvedenľch, priľ om tieľ platilo, ľe opakovane do manželstva vstupovali po kratľom období od rozvodu. V sľ ítaní 1991, ktoré posledné reflektuje charakter rodinného správania Slovenska do zaľiatku transformaľných zmien, podiel rozvedenľch mužov dosahoval maximálnu ľroveľ (viac ako 5 %) vo veku 40 i 54 rokov.

Obr.39 a 40: Vývoj podielu rozvedenľch mužov na Slovensku vo vybranľch vekovľch skupinách, sľ ítanie obyvateľov 1900 i 2011

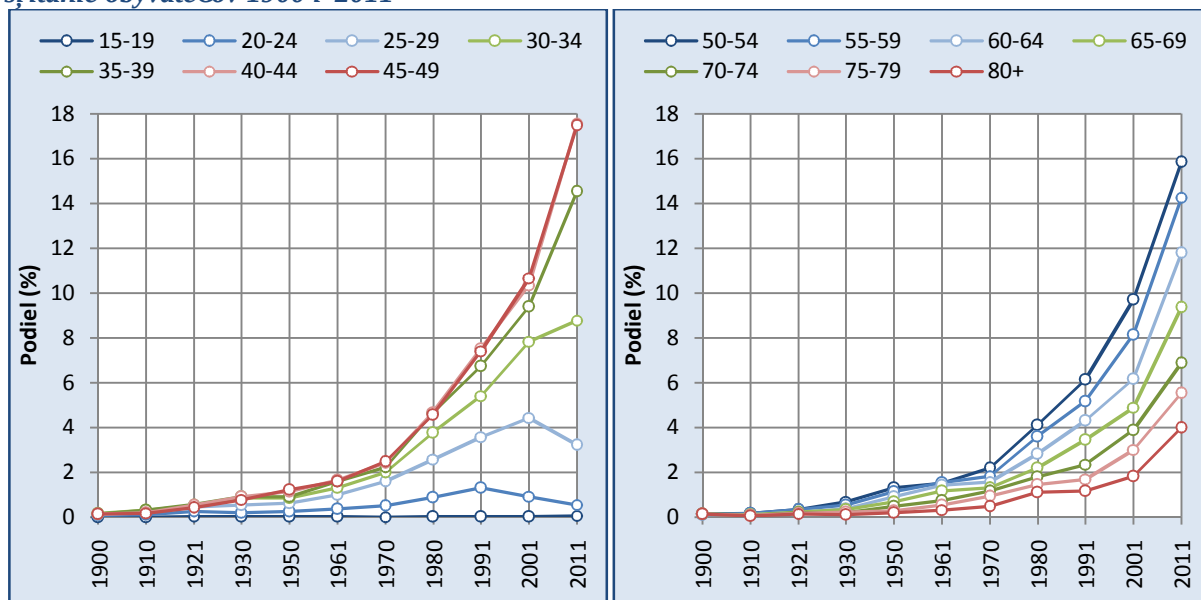

Zdroj: Sľ ítanie Œdu 1900 i 2011

V ľenskej ľasti populácie to bolo vo veku 40 i 49, keď rozvedené osoby predstavovali nieľ o viac ako 7 %. Posledné dve intercenzoľ obdobia sa niesli v duchu dynamizácie nárastu intenzity rozvodovosti, poklesu opakovanej sobáľnosti a tým zvyľovania poľ tu a následne aj podielu rozvedenľch mužov a ľien v spoločnosti na Slovensku. Podľa výsledkov sľ ítaní obyvateľov z roku 2011 podiel rozvedenľch mužov sa vo veku 40 i 49 rokov zvýľil nad hranicu 15 % a u ľien uľ prekľ uje ľroveľ 17 %. Výrazný nárast podielu rozvedenľch sa týka vľak aj mladľích a starľích vekovľch skupín. Priľ inou je dlhodobé pretrvávanie pomerne vysokej ľrovne intenzity rozvodovosti a spomínaný pokles ľancí na ľalľie manželstvo

u týchto osôb. Negatívne môže tiež pôsobiť aj samotné posúvanie vstupu do manželstva, čo sa spolu s predlžovaním doby od sobáša po rozvod manželského zväzku podpisuje na vyššom veku rozvedených osôb, u ktorých sa pravdepodobnosť, že sa opätovne oženia alebo vydajú, znižuje.

Obr.41 a 42: Vývoj podielu rozvedených žien na Slovensku vo vybraných vekových skupinách, sčítanie obyvateľov 1900 i 2011

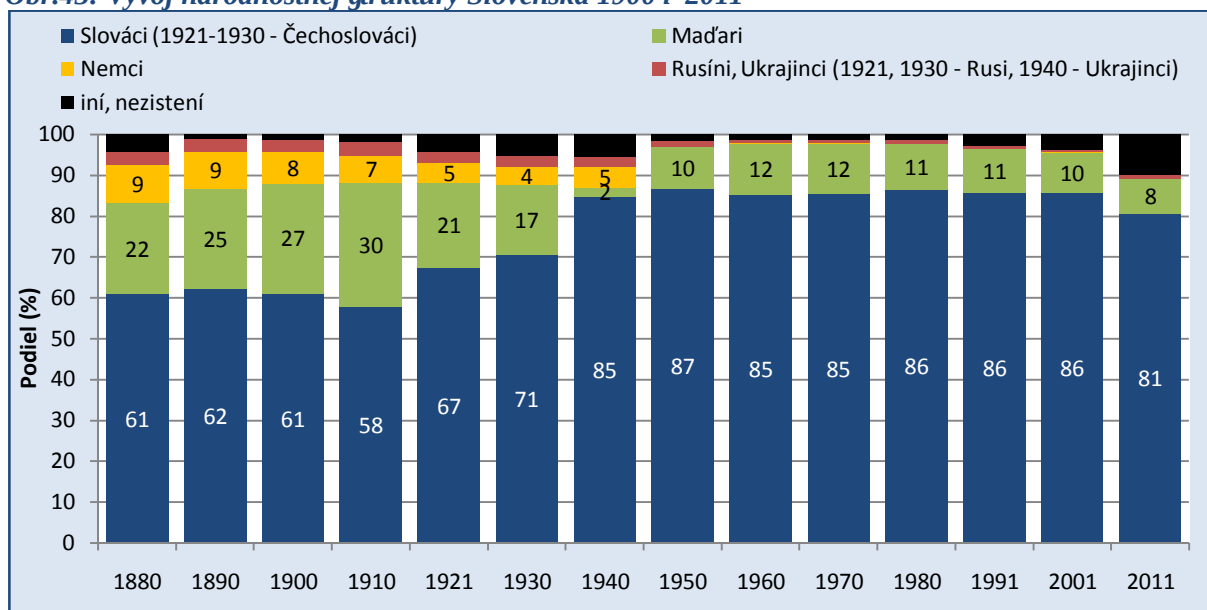

Zdroj: Sčítanie obyvateľov 1900 i 2011

4. Štruktúra obyvateľstva podľa národnosti

Obdobie posledných viac ako sto rokov predstavuje z hľadiska vývoja národnostnej štruktúry Slovenska veľmi dôležitú etapu. Takto sa národnostná štruktúra zaradila medzi najdynamickejšie štruktúry obyvateľstva s výrazným vplyvom vonkajších, najmä politických udalostí v spoločnosti. Národnostná štruktúra je dynamická najmä tým, že početnosť príslušníkov národnostných skupín nie je automatickým výsledkom procesu pôrodnosti a úmrtnosti, ale podlieha najmä vonkajším vplyvom (Majo 2014), na ktoré dokáže pomerne rýchlo reagovať. Táto skutočnosť sa potom odráža v sčítaniach obyvateľstva, čo vedie niekedy k spochybňovaniu ich výsledkov. Vonkajší vplyv na etnickú príslušnosť je v mnohých okamihoch taký výrazný, že často etnické ideológie, ktoré prevládajú v danom okamihu v spoločnosti do veľkej miery určujú obsah etnickej identity jednotlivca (Baľová 1996, 49). Na jednej strane stojí výrazný vplyv Židov v podobe ideológií, no v podmienkach strednej Európy je výrazné aj vzájomné kultúrne, jazykové a v širšom význame aj etnické ovplyvňovanie, čiže vzťahy medzi národmi a národnosťami sa prejavovali v komplikovanej etnickej štruktúre obyvateľstva (Čutaj 2012, 27).

Obr.43: Vývoj národnostnej štruktúry Slovenska 1900 i 2011

Zdroj: Sčítanie ľudu 1880 i 2011

Na začiatku storočia máme k dispozícii údaje o národnostných pomeroch iba nepriamo, prostredníctvom údajov o materinskom jazyku. Je pritom zaujímavé, že otázka sa od prvého oficiálneho pýtania spresňovala. Kým v roku 1880 bola položená ako otázka na materinský jazyk, v roku 1900 sa zmenila na otázku na „Aký je váš materinský jazyk, čiže ten jazyk, ktorý ovládate, a ktorým najlepšie a najradšej hovoríte?“⁸ Výsledky z tohto obdobia nie sú presné aj vzhľadom na problematický vývoj národnostných pomerov na konci existencie Uhorska. Prakticky v celom 19. storočí s najvýraznejšou intenzitou práve na prelome 19. a 20. storočia sa prijímali v Uhorsku zákony, ktoré postupne presadzovali maďarčinu do viacerých sfér verejného života (Béga a kol. 2015, 39). Jedny z posledných zákonov prijatých v tomto smere sa týkali školstva, pričom existovala snaha o najskôr obecné a cirkevné školy poďatniš a v prípade nemaďarských škôl zmeniť dovtedajší vyučovací jazyk na štátny maďarský jazyk (Dangl, Bystrický 2014, 416).

Tab. 3: Oblasť Slovenska s najvyššou etnickou diverzitou na začiatku 20. storočia

Okres/oblasť (rok 2011)	Najpočetnejšie etnické skupiny
Bratislava (I-V)	Nemci (44 %), Maďari (27,5 %), Slováci (22,9 %)
Kežmarok	Nemci (44 %), Slováci (39,4 %), Rusíni (9,2 %)
Stará Ľubovňa	Rusíni (45 %), Slováci (38,6 %), Nemci (13 %)
Stropkov	Slováci (56,7 %), Rusíni (26,3 %), Nemci (10 %)
Svidník	Rusíni (46 %), Slováci (42 %), Nemci (5,1 %)

Zdroj: Majo 2012, vlastné prepočty

Metodologické súvislosti zisťovania etnickej príslušnosti sa po roku 1918 spresnili a v podstate sa výrazne otázka na národnostnú identitu odvtedy nemenila. Menili sa iba jej dopĺňajúce atribúty. Napríklad v roku 1921 a 1930 sa podľa legislatívnych predpisov národnosť obyvateľstva zisťovala „spravidla podľa materinského jazyka“. V prípadoch, kedy pýtaná osoba nepoužívala materinský jazyk pri komunikácii v rodine a domácnosti, sa uviedla udaná národnosť (napríklad v prípade Židov). Na uvedenie národnosti výlučne podľa materinského jazyka sa prihliadalo v prípade, ak by pýtaná osoba neuviedla žiadnu alebo dve národnosti (§ 21, ods. 1-2., v.n. 86/1930).

Vznik Československa v roku 1918 predstavuje v 20. storočí jeden z najvýraznejších impulzov, ktorý poznal vývoj národnostných pomerov v strednej Európe. Práve v slovenskej časti republiky sa prejavovali v oveľa vyššej miere dôsledky predchádzajúcej uhorskej politiky, kedy dochádzalo často k štatistickej manipulácii a pýtači komisári neraz (najmä pri pýtaní v roku 1910) zapisovali národnosť podľa želaní a potrieb úradov (Baľová 1996). V nových spoločensko-politických pomeroch vznikali v rámci národnostných menšín nové kolektívne identity, napr. menšina sa odmietala definovať ako menšina, ale považovala sa za súčasť väčšinového národa spravidla v susednom štáte (Kováľ 2009). Zložitosti

⁸ „Mi az anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magának vall a legjobban és legszívesebben beszél?“ (Czibulka 1999, 34)

etnických pomerov v novom štáte podliarkovala aj skutočnosť, že polet Nemcov bol v medzivojnovom Československu vyšší ako polet Slovákov.

V zložitom období vojnej Slovenskej republiky ako štátu, ktorého hlavnou myšlienkou bola idea nacionalizmu a národnej emancipácie, avšak nemal žiadny národný charakter, čo vyvolávalo napätie, pocit nadradenosti, krivdy a podobne (Kamenec, 2012, 212). sa uskutočnilo historicky mimoriadne cenné sčítanie v roku 1940. Z pohľadu metodologického prístupu išlo o neopakovateľné sčítanie obyvateľstva vzhľadom na to, že sa do neho premietla štátna politika voči niektorým skupinám obyvateľstva (Tigljár 2011, 14). Z tohto sčítania však vďaka vojny neboli publikované súhrnné údaje, neskôr v roku 1946 v Zprávach štátneho plánovacieho a štatistického úradu, v súčasnosti boli podrobné údaje spracované a publikované P. Tigljárom (Tigljár 2011).

Od etapy socialistických sčítaní obyvateľstva sa národnosť uvádzala ako príslušnosť k národu, s ktorého kultúrnyma pracovným spoločstvom je sčítaná osoba spätá (Sčítanie 1950, 24). Údaje boli spracované maximálne na úrovni okresov, niektoré miestkové ukazovatele etnickej štruktúry boli publikované na základe rukopisov (mapa Národnostnej skladby z roku 1970 v Atlase SSR), výsledky sčítania z roku 1950 dlho neboli k dispozícii a v relevantných geografických prácach z obdobia socializmu (napr. Mazúr) sa s nimi nepracovalo. Nespracované rukopisné údaje o národnostnej skladbe obcí sú uložené v Slovenskom národnom archíve a v archíve Štatistického úradu. Údaje z roku 1950 sa podarilo digitalizovať v roku 1950 a čiastočne ďalej analyzovať publikovať (Majo, 2012). Až do súčasnosti, na rozdiel napríklad od Česka a Maďarska, nie je možné pri sčítaniach obyvateľstva uviesť viac ako jednu národnosť. Špecifický metodologický prístup si vyžiadalo aj sčítanie obyvateľstva v roku 2011. Na dosiahnutie korektných výsledkov sme do celkového počtu obyvateľov a následného výpočtu relatívneho podielu jednotlivých národností nezahrnuli obyvateľstvo s nezistenou národnosťou (až 7 % populácie SR).

4.1 Slováci

Na začiatku 20. storočia tvorili Slováci 60 % obyvateľstva, pričom za 10 rokov sa ich podiel na celom území znížil o takmer 1 % (pokles podielu o viac ako 2 percentuálne body na 57,8 % v roku 1910). V mnohých častiach na slovenskom etnickom území zostal aj v tomto období podiel Slovákov takmer nezmenený a vysoký (Oravská časť v roku 1910 92,3 % Slovákov, Trenčianska 91,7 %, Liptovská 90 % a pod.) Najmä kysucké a oravské okresy mali aj na sklonku existencie Rakúsko-Uhorska takmer výlučne slovenské obyvateľstvo (okresy Čilina, Kysucké Nové Mesto, Ladca a Námestovo 96 % Slovákov). Medzi najslovenskejšie mestá patrili v roku 1910 Nová Baňa (88,4 % Slovákov, Banská Štiavnica 86 % Slovákov a Skalica 82,8 %). Najmenej Slovákov z hľadiska relatívnych hodnôt bolo

v meste Komárno (3,4 % obyvateľov v roku 1910). Celkovo však zastúpenie Slovákov bolo v mestách podpriemerné (okolo 30 % v roku 1910) a v porovnaní so zvyškom Slovenska bolo zastúpenie Slovákov v mestách nižšie o viac ako 50%.

Podľa oficiálneho sčítania obyvateľstva v roku 1921 tvoril podiel obyvateľov s československou národnosťou 67,1 %⁹. Táto välnina bola pomerne krehkou, napokon v ¼ okresov zo 67 nemalo obyvateľstvo československej národnosti nadpolovičné zastúpenie. Najmenej československého obyvateľstva sa nachádzalo v okresoch s prevahou Maďarov a v okrese Dunajská Streda a Kráľovský Chlmec bolo ich zastúpenie najnižšie (1,6 % a 2 %). Na druhej strane tiež ¼ okresov bola takmer výlučne homogénna z hľadiska zastúpenia Čechov a Slovákov, kedy ich podiel presahoval 95 % všetkého obyvateľstva. Najslovenskejšími okresmi, už pri porovnaní aj s uhorskými sčítaniami (pozri Majo 2012), boli okresy Kysúc (Ladca a 98,5 %), Oravy (Námestovo (98,1 %), západného Slovenska (Myjava a 98,4 % a Považská Bystrica a 98,5 %), ako aj stredú Slovenska (Brezno a 98,1 % a Zvolen 98,4 %). Národnostná štruktúra týchto okresov prakticky odolala všetkým turbulenciám od roku 1880 a viac menej až do súčasnosti zostala takmer jednoliata. Výraznejšie zvraty v zastúpení počtu a podielu obyvateľov československej národnosti nezaznamenávame ani v sčítaní obyvateľstva v roku 1930. Početnosť obyvateľov tejto národnosti narástol viacerými spôsobmi: príchod českého obyvateľstva, prirodzený prírastok, ako aj prekláňanie národnosti v prospech väčšinového národa. Kým počet obyvateľov Československa narástol o 11 %, počet obyvateľov s československou národnosťou narástol o 18 %.

Výrazným zásahom do etnickej štruktúry Slovenska bol vznik vojnovéj Slovenskej republiky v roku 1939. Podiel obyvateľov slovenskej národnosti však vplyvom zmien hraníc výrazne narástol na 85 %. Neskôr, v súvislosti s masívnymi presunmi obyvateľstva najmä v rámci strednej Európy dochádza po skončení II. svetovej vojny a nástupe socialistického zriadenia k náhlému nárastu obyvateľstva slovenskej národnosti.

Na konci socialistického zriadenia v Československu sa podiel Slovákov ustáli na hodnote 85,7 %. Zmeny v počte vyhodnocovaných národností, a etnické oživenie mnohých etnických skupín mal pomerne rozsiahly dopad: vo välnine okresov Slovenska v medzicenzovom porovnaní rokov 1980-1991 podiel Slovákov poklesol.

V poslednom desaťročí pokračoval pokles intenzity prírastku obyvateľov slovenskej národnosti na hodnotu 2,1 %. Na rozdiel od predchádzajúceho sčítania však mierne narástlo relatívne zastúpenie Slovákov na celej populácii SR na hodnotu 85,8 %. Nové územno-správne usporiadanie z roku 1996 nevytvorilo územné a štatistické jednotky, ktoré by sa výrazne odlišovali z hľadiska dominantného alebo menej dominantného zastúpenia Slovákov. Málo dotknutá zostala štruktúra okresov najmä na juhu Slovenska, a im zostali zachované

⁹Zahrnuje územie Slovenska bez zadunajských obcí (Jarovce, Rusovce a Lunovo), zato s 13 obcami vo vtedajších okresoch Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany, okresu Uğhorod, ktoré po II. svetovej vojne pripadli Ukrajine.

územia, ktoré nemali nadpolovičnú väčšinu Slovákov – Komárno (27,7 %) a Dunajská Streda (14 %). V Prešovskom kraji však bol vytvorený okres Medzilaborce, kde podiel Slovákov len o málo presahoval polovičné zastúpenie (50,4 %). Z hľadiska zmien dvoch najväčších miest možno konštatovať, že pokračoval proces slovakizácie hlavného mesta nárastom podielu Slovákov v Bratislave na 91,4 % (1991 90,9). Absolútny počet Slovákov však v Bratislave poklesol o 2,5 % (počet obyvateľov celej Bratislavy bol v roku 2001 v porovnaní s rokom 1991 nižší o 3 %).

Sčítanie z roku 2011 ukázalo, že podiel Slovákov na populácii SR začal pomaly klesať, a to najmä z hľadiska relatívneho počtu, kedy podiel obyvateľov slovenskej národnosti poklesol o 5 percentuálnych bodov na hodnotu 80,7 % a medzicenzový úbytok 5,7 %. Ak však zo súboru obyvateľov SR vylúčime obyvateľstvo s nezistenou národnosťou, tak podiel Slovákov pokračoval v miernom vzraste o 1 percentuálny bod. Podiel Slovákov sa tým pádom zvýšil vo väčšine okresov Slovenska. Najviac v okresoch, ktoré začala postupne ovplyvňovať redistribúcia obyvateľstva z mesta Bratislava. Napr. v okrese Dunajská Streda narástol podiel Slovákov na 14 %, v Senci narástol podiel Slovákov o 6,3 percentuálneho bodu, takisto v okrese Galanta je zaznamenaný prírastok o 2,6 percentuálneho bodu. V 14 okresoch východného Slovenska podiel Slovákov poklesol. Najvýraznejší pokles bol v okrese Medzilaborce, kde sa podiel Slovákov dostal pod 50 % hodnotu na 42,5 %. Výrazný úbytok bol aj v okresoch s početným rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom (Stará Ľubovňa úbytok 7,2 bodu, Svidník -5,5 bodu, Stropkov -4,6 bodu a pod.) Celkovo tak na území SR boli 3 okresy, kde podiel slovenského obyvateľstva nedosahoval 50 %.

4.2 Maňari

Podiel maňarského obyvateľstva bola na začiatku 20. storočia pomerne významná a z hľadiska postavenia v štruktúre národností je jej podiel v 20. storočí vnímaná pomerne citlivo. Tvorili takmer tretinu obyvateľstva (30 % v roku 1910), pričom ich počet sa v medzicenzovom období 1900-1910 zvýšil o 18 %. V 6 župách, ktoré svojim územím zasahovali na dnešné Slovensko boli Maňari najpočetnejšou etnickou skupinou (najviac v Rábskej – 99 %, Ostrihomskej – 97 %, Komárňanskej – 94 %). Na druhej strane v Oravskej župe žilo iba 3 % Slovákov. Výrazne dominantné bolo maňarské obyvateľstvo v mestách, v roku 1910 tvorili takmer 1/2 obyvateľstva miest, pričom 11 miest z 39 bolo dominantne maňarských. Ide pritom o mestá, ktoré sa nachádzali v slovenskom etnickom priestore – Zvolen – 56,6 %, Prešov – 48,8 % a napr. Bardejov – 33 % Maňarov.

Po vzniku ČSR sa Maňari stali druhou najpočetnejšou etnickou skupinou na Slovensku. S počtom vyše 636 tisíc príslušníkov tvorili viac ako pätinu obyvateľstva (21,6 %). V dôsledku trianonskej hranice sa za hranicami materského štátu ocitlo maňarské

obyvateľstvo v menšine. V rámci štátu existovali na jednej strane tí, ktorí mali jasný maďarský etnický pôvod, ale aj tí, ktorých maďarskosť bola výsledkom prirodzenej alebo politickými a ekonomickými súvislosťami postupujúcej asimilácie (Čutaj 2012, 27). Výsledkom bola relatívne početná a aj politicky a spoločensky vplyvná etnická skupina obývajúc najmä južné okresy a reziduálne aj mestá v slovenskom etnickom území. V 6 okresoch (Kráľovský Chlmec, Dunajská Streda, Veľdín, Parkan a Tornaľa) malo maďarské obyvateľstvo viac ako 90 % zastúpenie. Iba v okresoch Námestovo a Myjava sa vyskytovalo menej ako 10 Maďarov. Vo väčšine okresov aj v slovenskom území sa vyskytovalo niekoľko sto príslušníkov maďarskej národnosti.

Po Viedenskej arbitráži a vzniku vojnovnej Slovenskej republiky mali Maďari, ktorí žili na území, ktoré nebolo priradené k Maďarsku vcelku špecifické postavenie. Na jednej strane jej postavenie súviselo so zmenou politickej situácie a likvidovaním pluralitnej demokracie, vzťahy boli výrazne determinované napätými vzťahmi Slovenska a Maďarska, no na druhej strane, najmä v porovnaní s ostatnými menšinami mala privilegované (aj keď Nemci mali privilegovanejšie) postavenie (školsťvo, tlač, spolky, bohosľubky, politická reprezentácia v sneme, atď.) a v minimálnej miere sa ich dotkli obmedzenia a ľ likvidácia práv iných menšín (Ľidia, Rómovia) (Hetényi, 2007). Maďarské obyvateľstvo, ktoré sa ocitlo v novom štáte však stratilo spoločenský vplyv sľed roka 1938; napokon ich podiel sa v novom štáte znížil len na 2 %, ľo pri početí okolo 55 000 Maďarov predstavovalo len desatinu početí predchádzajúceho stavu.

Sľítanie v roku 1950 zobrazilo obyvateľstvo maďarskej národnosti vo veľní zložitíj situácii. V napätom období po výmene obyvateľstva, ľi reslovakizácii na juhu Slovenska bolo sľítanie sledované veľní pozorne a objavovali sa viaceré vyhlásenia, na jednej strane aby sľítací komisári boli usmerňovaní k nepriamemu nátlaku na deklarovanie slovenskej národnosti a na druhej strane sa objavili reakčné tvrdenia, aby sa maďarské obyvateľstvo v ľo najväčšej možnej miere prihlásilo k maďarskej národnosti, pretože v takom prípade by prišlo k pripojeniu južného Slovenska k Maďarsku (Gabdzilová 2011, 281). Najmä v dôsledku týchto procesov, kedy sa ľasť Maďarov k svojej národnosti neprihlásila, a dopad výmeny obyvateľstva a odsunu ľasti maďarského obyvateľstva do ľiech spôsobil, že počet Maďarov poklesol v rokoch 1930-1950 o takmer 40 %. S početí vyše 356 tisíc obyvateľov maďarskej národnosti tvorili 10,3 %. Na rozdiel od predchádzajúceho sľítania v roku 1930 uť len 3 okresy mali podiel Maďarov dosahujúci hodnotu 75 %. Najviac Maďarov žilo v okresoch ľalovo (76 %), Ľúrovo (75,6 %) a Dunajská Streda (72,5 %). Na juhu východného Slovenska dosahovalo maďarské obyvateľstvo uť len okolo 1/3 populácie okresov Veľké Kapuťany (35,6 %) a Kráľovský Chlmec (35 %).

V prvých rokoch budovania socializmu sa podarilo do veľkej miery stabilizovať aj pomery z hľadiska priaznivých podmienok na relatívne pokojný vývoj národnostných menšín. Toto ľupokojenie národnostných pomerovň sa zrejme v medzicenzovom období prejavilo na prírastku početí obyvateľstva maďarskej národnosti.

Dobeh absolútneho prírastku poľtu obyvateľov maŇarskej národnosti pokračoval až do roku 1991 s podobným prírastkom ako v predchádzajúcom decéniu, avšak s pokračujúcim poklesom podielu na 10,8 %. Pokles relatívneho zastúpenia maŇarského obyvateľstva bol najvýraznejší prevažne v kontaktných slovensko-maŇarských okresoch (Galanta i pokles o 1,23 bodu, Levice - -1,51 b., Rimavská Sobota - - 1,38 bodu a pod.. Mierne sa však zvýšil podiel MaŇarov v okrese Komárno (nárast z 71,9 na 72,2 %) aj Nové Zámky (nárast z 41,2 % na 41,5 avšak v absolútnych hodnotách poľet MaŇarov v oboch okresoch mierne klesol. Najviac obyvateľov maŇarskej národnosti pribudlo v okrese Košice i okolie, a to nárastom podielu o 2,4 bodu na 16,4 %.

V období rokov 1991-2001 je možné pozorovať v procese poklesu poľtu aj podielu maŇarského obyvateľstva viaceré aspekty. Podľa Gyurgyíka (2008, 192) sú zmeny dôsledkom poklesu pôrodnosti maŇarského obyvateľstva, vplyvu skrytej migrácie, ako aj procesu asimilácie a zmien národnosti. Výraznejšie sa podľa tohto autora narušila aj pomerne stabilná štruktúra homogénnych obcí s dominantným maŇarským obyvateľstvom, kedy v rámci obcí s maŇarským obyvateľstvom poklesol podiel tých obcí, ktoré boli silne maŇarsky väčšinové (podiel MaŇarov nad 80 %) za desať rokov o 10 percentuálnych bodov na hodnotu 39,2 % (Gyurgyík, 2008, 160). Absolútny poľet obyvateľov maŇarskej národnosti poklesol o 8,2 % a podiel sa znížil o viac ako percentuálny bod na hodnotu 9,68 %. Poľet okresov s nadpolovičným zastúpením MaŇarov zostal nezmenený Dunajská Streda (83,3 %) a Komárno (69 %).

Zmeny, ktoré boli naznačené v súvislosti s maŇarským obyvateľstvom, poznali ukazovatele aj v roku 2011. Mierne poklesol podiel MaŇarov na 9,14 % a v absolútnych ukazovateľoch poklesol ich poľet o 12 %. Z okresov tradične obývaných maŇarským obyvateľstvom, iba v okrese Michalovce sa ich podiel mierne zvýšil o 0,3 percentuálneho bodu na hodnotu 12 %. Najvýraznejší pokles zaznamenala relatívna poľetnosť v regiónoch južného Slovenska, ktorých premeny etnickej štruktúry boli ovplyvnené procesmi naznačenými už v prípade zmien rozloženia obyvateľstva slovenskej národnosti.

4.3 Nemci

Prakticky až do polovice 20. storočia boli treťou najpoľetnejšou národnosťou na Slovensku Nemci. Ich podiel bol na Slovensku pomerne malý a dosahoval len 4,7 %. Špecifickou črtou tejto skupiny je vnútorná diverzifikácia, ktorých identita podcelkov sa formovala v závislosti od špecifických lokálnych pomerov, kedy potreba zreteľnej vyhranenia voči iným etnikám vznikala u Nemcov tam, kde sa výraznejšie konfrontovali s inými etnikami, pričom tam, kde tvorili majoritu táto potreba nevznikala (Tancer 2009, 354). Postavenie nemeckej menšiny bolo na rozdiel od maŇarskej odlišné. Pod vplyvom

národnostných pomerov v zanikajúcom Rakúsko i Uhorsku sa rozvíjalo nemecké školstvo s cieľom odmaňarizovať toto obyvateľstvo a vybudovať lojalitu k novému štátu (Mannová2009, 394). Akýmsi vrcholom týchto snáh bolo založenie Karpatonemeckej strany v roku 1929, ktorej programom bolo politické zjednotenia osvojenie národnosocialistickej ideológie všetkých Nemcov (Botík 2007, 95). Z geografického hľadiska boli Nemci okrem mnohých miest osídlení najmä v troch výrazných enklávach: Bratislava a okolie, Kremnica a okolie a Nitrianske Pravno a okolie (Hauerland) a Horný a Dolný Spiš a údolie rieky Bodvy a vyznaľovali sa špecifikami a diferenciami v rámci kultúry, hospodárskej i inosti, konfesie a pod. (Horváthová 2002, 9).

Nemecké obyvateľstvo patrilo na začiatku 20. storočia k pomerne výraznej mestskej štruktúre. Viac ako 1/3 z celkového počtu vyše 215 tisíc Nemcov - 7,7 %, v roku 1910 i 6,8 %), žila v mestách. Z percentuálneho hľadiska mali Nemci najvyššie zastúpenie v Spišskej gupe (26 %, v roku 1910 i 23 %) a v Moľonskej gupe (na ňom území 3 obce, kde sa ka Nemcom hlásilo 51 % obyvateľstva, v roku 1910 46 %). Výraznejšie boli zastúpení aj v Turčianskej gupe (21 %, v roku 1910 i 19,7 %), Bratislavskej gupe (15,3 %, v roku 1910 i 13,8 %) a v Tekovskej (10,5 %, v roku 1910 i 9,7 %). Nemecké obyvateľstvo dosahovalo v štruktúre obyvateľstva miest viac ako 21 % (v roku 1910 17,3 %). Väčšinovým obyvateľstvo boli Nemci v mestách Stará Ľubovňa (74 %), Gelnica (65 %, v roku 1910 už len 54,7 %), Keľmarok (60 %, v roku 1910 i 51,3 %), Dobŕina (54,5 %, v roku 1910 i 33,5 %) a aj Bratislava (50,4 %, v roku 1910 i 42 %). Zmeny v etnickej štruktúre miest boli v rokoch 1900 až 1910 také výrazné, že iba mesto Gelnica zostalo mestom s nadpoloviľným zastúpením nemeckého obyvateľstva.

Z hľadiska priestorového rozmiestnenia nemeckého obyvateľstva možno konštatovať, že v ŕiadnom okrese podľa vtedajšieho členenia nedosahovali nadpoloviľnú väčšinu medzi obyvateľstvom. Najviac Nemcov z hľadiska relatívneho počtu žilo v okrese Keľmarok (44,8 %). Spolu s Nemcami žijúcimi najpoľetnejšie ešte v okrese Gelnica (39,1 %), Spišská Sobota (24,2 %) a Nemcami v ŕalých okresoch regiónu (Levoľa, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa a i.) tvorili enklávu tzv. spišských Nemcov, ktorí sa tu usídlili najmä v období 12.-14. storočia (Horváthová 2002, 9), neskôr boli výrazne ovplyvnení luteranizmom a protihabsburskými postojmi. Takisto najmä od 2. polovice 19. storočia to boli práve spišskí Nemci, ktorí otvorenejšie podporovali asimilačné procesy ústiace do homogénneho štátu s jednotným maľarským národom (Botík2007, 96).

V ostatných regiónoch, ktoré Nemci historicky obývali, dosiahli výrazné hodnoty ešte okresy Ľubnianske Teplice (39,6 %), Prievidza (26,5 %), Kremnica (35,8 %) a Bratislava (22,7 %). Celkovo však boli v priestore Slovenska rozmiestnení pomerne rovnomerne: v oblasti Hornej Nitry žilo okolo 38 000 Nemcov, v oblasti Bratislavy a okolia žilo okolo 37 000 Nemcov a v priestorovo najrozsiahlejšej oblasti Spiša a Bodvy okolo 42 000 Nemcov. Z hľadiska vzšahu prítomnosti nemeckého obyvateľstva v okrese a jeho etnickej diverzity možno konštatovať, že práve okresy s výrazným zastúpením Nemcov sa vyznaľovali aj

pomerne vysokou diverzifikáciou etnickej štruktúry podľa Piaseckého indexu diverzifikácie (Bratislava 34,3 a Kežmarok 38,2, SR - 49,9).

Zrejme najvýraznejšie sa zmenilo po roku 1939 postavenie nemeckej menšiny. V súvislosti s geopolitickým postavením Slovenska voči Nemecku dochádzalo k upevňovaniu etnickej identity, garantovaniu nadštandardných práv, až k nacifikácii časti nemeckého obyvateľstva, čo zhodilo slovensko-nemecké vzťahy (Botík 2007, 96). Jedným z možných argumentov na rast vplyvu nemeckého obyvateľstva bolo aj ich postavenie z hľadiska početnosti. Územné zmeny síce spôsobili úbytok asi 12 % početnosti z roku 1930, avšak ich relatívne zastúpenie na obyvateľstve Slovenska narástlo z 4,6 % na 5,1 %.

Nemecké obyvateľstvo po roku 1945 stratilo svoju početnosť a významné postavenie v spoločnosti. Najmä ešte pri sčítaní obyvateľstva v roku 1950 sa v menšej miere priznávali k svojej národnosti. Z niekdajšej vyše 100 tisícovej významnej skupiny obyvateľstva zostalo k roku 1950 už len niečo vyše 5 000 jedincov. Najvýraznejšie sa tieto zmeny dotkli spišských Nemcov a Nemcov v hlavnom meste a okolí. Napríklad v okresoch Kežmarok sa k nemeckej národnosti hlásilo len 0,88 % obyvateľov a v hlavnom meste 0,5 % (v roku 1940 22 %). Zdecimovaná nemecká menšina sa z hľadiska relatívneho zastúpenia najviac udržala v okresoch Turčianske Teplice (4,8 %, 861 obyvateľov). Prievidza (2,1 %, 1 150 obyvateľov), Kremnica (1,7 %, 385 obyvateľov). V hlavnom meste Bratislava a okolí žilo vyše 1 000 Nemcov.

V období socializmu boli Nemcom priznané oficiálne menšinové práva, avšak mnohí sa k svojej etnicite nehlásili v dôsledku traumatizujúcich skúseností z obdobia II. svetovej vojny a z obáv pred represiami komunistického režimu (Mannová 2009, 409). A ak sa v období socializmu zdalo, že počet Nemcov nenávratne klesá, spoločensko-politické zmeny po roku 1990 ukázali, že je možné tento trend na nejaký čas zvrátiť. Ich počet narástol o 85 % a celoslovenský podiel bol 0,1 %. Oživenie nemeckej menšiny však prišlo v pôvodných regiónoch len menej výrazne (počet Nemcov narástol iba v okrese Prievidza o 11 %) a skôr sa prejavilo v ťažbať nemeckom regióne Spišská Nová Ves (stonásobný nárast z 40 Nemcov v roku 1980 na 412 Nemcov v roku 1991), v okrese Košice i okolie (viac ako 600 % nárast), Poprad (nárast o 158 %), ako aj v mestách Košice (nárast o vyše 300 %) a Bratislava s nárastom o 45 %.

Po poľiatom oživení identity aj inštitucionalizácii života nemeckej menšiny zaznamenávame v rokoch 2001-2011 ďalší pokles počtu Nemcov na Slovensku. Ich absolútny počet sa znížil o 13 % a z relatívneho hľadiska najvyššie zastúpenie mali v okrese Turčianske Teplice (0,9 %), Gelnica (0,82 %) a Čiar nad Hronom (0,5 %).

4.4 Rusíni (Ukrajinci)

Ľtvrtou najpoľetnejšou etnickou skupinou boli Rusi (vrátane veľoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti). Ide o pomerne komplikovanú a heterogénnu skupinu obyvateľstva. Osídlenie tohto obyvateľstva najmä na východe Slovenska spôsobuje v kultúre Rusínov fakt, že tá je výsledkom kumulácie kultúrnych hodnôt pochádzajúcich zo slovenského, poľského, maľarského, nemeckého, ako aj ukrajinského etnického prostredia a pri profilovaní ich kultúry zohrávali popri východoslovanskom pôvode významnú úlohu aj inoetnické vplyvy (Botík 2007, 119). Tento aspekt spolu s pomerne periférnosťou regiónov s rusínskym obyvateľstvom komplikovali formovanie rusínskej identity, resp. identity obyvateľov žijúcich v daných regiónoch (Spiš, Ľariš). Podľa P. Ľvorca (2005, 188) bol hlavným identifikačným znakom identity gréckokatolícke vyznanie, potom regionálna príslušnosť (Spiš, Ľariš, Zemplín, Uh) a v pozadí rezonovala rusínska, ľi slovenská identita. Práve so sľítaním obyvateľstva v roku 1921 v mladom štáte sa objavovali s touto problematikou viaceré komplikácie z hľadiska nedôvery, poslovenľovania, ľi poruľšovania obyvateľstva, ľi dokonca dezorientovanie rusínskeho obyvateľstva slovenskými komisármi (Ľvorc 2005, 191, 193). Pri formovaní rusínskej identity mala významnú úlohu gréckokatolícka cirkev a jej duchovenstvo, ktorej konsolidácia, etablovanie a zvýšenie vzdelanosti malo byť v 19. a 20. storoľí najvýraznejším predpokladom národnouvedomovacieho procesu. Malo to svoj súvis s ekonomicko-sociálnymi pomermi, v ktorých bolo gréckokatolícke duchovenstvo jedinou vrstvou, ktorá mala predpoklady formovať národné povedomie. Na jednej strane ľasť duchovenstva prispela ku kryťgalizácii aj keď nejasného vedomia a druhá ľasť zostávala pasívna, podliehala maľarizácii, ľi dokonca ju po roku 1867 priamo podporovala (Danilák, 2008, 137, 146). A. Duleba (2005, 113) konštatuje, že proces plnen etnickej sebaidentifikácie Ľpodkarpatského slovanského obyvateľstva sa neuskutoľnil, resp. nezavľšil. Z demografického hľadiska sa formovaní etnickej štruktúry daného regiónu podieľalo aj to, že na prelome 19. a 20. storoľia sa do Zámoria vysťahovalo okolo 150 000 Rusínov (Botík 2007, 119).

Na rozdiel od nemeckého obyvateľstva, Rusíni dosiahli nadpoloviľné zastúpenie svojich príslušníkov vo viacerých okresoch východného Slovenska. Najviac vo Vyšnom Svidníku (54,2 %) a v Stropkove (50,5 %), výraznejšie zastúpení boli v okrese Humenné (46,2 %), ľi iasťoľne aj v okresoch Bardejov (22,9 %) a Stará Ľubovľa (20,7 %). V ostatných východoslovenských okresoch nemali Rusíni podiel vyššľ ako 20 %, príľom v regiónoch mimo východného Slovenska je viac ako 1/3 okresov s poľtom Rusínov menšľm ako 10.

Poľtnosť príslušníkov tejto národnosti sa k roku 1940 zníľil takmer o 1/3, a to najmä územnými zmenami, podobne ako v prípade maľarskej národnosti. S poľtom 64 308 obyvateľov dosahovali na celoslovenskej populácii podiel 2,4 %. Rusínske obyvateľstvo bolo

pri sčítaní v roku 1950 opäť evidované v rámci ruskej národnosti. Ich počet poklesol tiež pomerne výrazne, a to o polovicu s relatívnym zastúpením 1,4 %. Na poklese sa výraznejšie podieľala aj opcia medzi ĽSR a ZSSR, kedy sa v rokoch 1947-48 vysťahovalo z východného Slovenska 12 000 Rusínov do Zakarpatskej Ukrajiny (Botík 2007, 121). Najviac obyvateľov ruskej národnosti žilo v roku 1950 v okrese Svidník (64 %) a Medzilaborce (51,8 %). Ostatné okresy východného Slovenska mali podiel Rusínov (Rusov, Ukrajincov) nižší ako 30 %.

Revitalizácia etnického života po roku 1989 zrejme odhalila rusínske a ukrajinské obyvateľstvo v pokračujúcom stupni asimilácie. Ich počet, aj napriek tomu, že sa vyskytovali v priestore s najvyššími hodnotami prirodzeného prírastku, klesol v rokoch 1980-1991 o 22 %. V okresoch Svidník a Humenné, ktoré boli v dlhodobom horizonte okresmi s najvyšším zastúpením tohto obyvateľstva poklesol podiel Ukrajincov a Rusínov na 12 % v okrese Svidník a 11,1 % v okrese Humenné. Zmeny po roku 1989 tiež odhalili, že príslušníci ukrajinskej aj rusínskej národnosti žijú v tom istom geografickom priestore a že v oboch prípadoch ide o príslušníkov a potomkov jednej komunity, u ktorých však v súvislosti s ukrajinizáciou procesu prevládajú dve koncepcie národnostnej orientácie – ukrajinská a rusínska (Botík 2007, 122). V roku 2001 tvorila početnosť ukrajinskej národnosti 44 % počtu obyvateľov rusínskej národnosti. Ich početnosť sa zvýšila o 15 %, pričom výraznejšie začala prevládať rusínska národnosť (prírastok Rusínov v rokoch 1991-2001 bol 40 % a Ukrajincov ubudlo o viac ako 18 %).

Sčítanie obyvateľstva v roku 2011 sa asi najprekvapivejšie prejavilo v prípade týchto dvoch národností, ktorých kumulovaný počet príslušníkov narástol o 17 %. (Rusínov pribudlo o 38 % a Ukrajincov ubudlo o 31 %). Zdá sa teda, že v zmysle konštatovania J. Botíka uvedeného vyššie začína prevládať bližšia inklinácia k deklarovaniu rusínskej národnosti. Spolu tvorili 0,82 % obyvateľstva SR (Rusíni 0,67 % a Ukrajinci 0,15 %). V okrese Medzilaborce mali tieto národnosti spolu takmer 50 % zastúpenie obyvateľstva okresu.

4.5 Židia

Z hľadiska metodologického obsahu sčítania obyvateľstva je mimoriadne zaujímavý údaj o obyvateľstve so židovskou národnosťou. Prvýkrát v dejinách bola už v roku 1921 k dispozícii možnosť uviesť túto národnosť a ako bolo spomenuté vyššie, na rozdiel od iných národností, nevyžadovala sa pri uvedení spojitosti s materinským jazykom (jidiš). Judaizmus mal v Uhorsku zaujímavé postavenie. Definoval sa totiž ako náboženská komunita, ktorá nepožadovala vlastnú etnickú identitu a hlásila sa k maľarskému národu, čo ovplyvnilo slovensko-židovské vzťahy. V novovytvorených pomeroch a možnostiach predvojnového ĽSR sa k židovskej národnosti hlásili najmä prívrženci židovskej národnej identity – sionizmu a aj tí, ktorí svoju príslušnosť stotožnili s náboženstvom (Kamenec 1992, 26,29). Celkovo sa

k tejto národnosti prihlásilo 2,3 % obyvateľov, čo sa znaleka nekryje s podielom obyvateľov s izraelským vierovyznaním (4,53 %). Väčšia časť židov bola ponechaná a ponechaná (Botík 2007, 102). Obyvateľstvo so židovskou národnosťou sa sústreďovalo najmä na východ Slovenska a len v okrese Stropkov dosiahla 10 % zastúpenie. Výraznejšie sa vyskytovali v okrese Michalovce (9,4 %), Bardejov (6,9 %), Košice a Vranov (6,3 %). Nadpriemerné zastúpenie židovského obyvateľstva však bolo aj v niektorých okresoch západného Slovenska (Dunajská Streda, Topoľany, Nové Zámky, Nové Mesto nad Váhom i vďaka viac ako 3 %).

Zrejme aj v súvislosti s nárastom povedomia židovského obyvateľstva sa za 9 rokov mierne zvýšil podiel obyvateľov židovskej národnosti o 3,5 %, hoci podiel na populácii Slovenska mierne poklesol z 2,3 % na 2,2 %. Podobne ako v predchádzajúcich národnostiach sa po zmene hraníc okresov ukázalo, že najvýraznejšie je židovské obyvateľstvo zastúpené v mestskom okrese Košice, kde tvorilo až 10,1 %. Vysoko nadpriemerné zastúpenie židovského obyvateľstva mali aj okresy Kráľovský Chlmec (7,2 %), Medzilaborce (6,5 %) a Michalovce (6,7 %). Obyvateľstvo židovskej národnosti sa iba minimálne vyskytovalo v okresoch stredného Slovenska i napríklad: Ladca, Považská Bystrica a Kysucké Nové Mesto (0,1 %), Zvolen a Brezno (0,2 %) a Modrý Kameň a Nová Baňa (0,3 %).

Ako bolo spomínané v predchádzajúcich kapitolách, sľutanie v roku 1940 sa zo všetkých hľadísk v negatívnom význame dotklo najviac židovského a cigánskeho obyvateľstva. Okrem toho, že židovské obyvateľstvo sa muselo za každých okolností hlásiť k židovskej národnosti.¹⁰ Na definovanie židovského obyvateľstva bolo 18. apríla 1939 vydané vládne nariadenie o vymedzení pojmu žida a usmernení podielu židov v jednotlivých povolaniach. Dôsledkom povinného prihlásenia, resp. označenia obyvateľstva židovskej národnosti, sa ich podiel aj napriek zmenám hraníc na území Slovenska za desať rokov zvýšil o 20 %. Takisto sa zvýšilo zastúpenie židovskej národnosti na celej populácii na hodnotu 3,3 %. Najvyšší podiel židovského obyvateľstva bol evidovaný v mestskom okrese Bratislavy, kde sa ich podiel za 10 rokov zvýšil o 170 %). Podľa Larišovej (2000, 66-67) sa od roku 1937 neustále zvyšoval podiel židovských imigrantov v Bratislave hľadajúcich pocit bezpečia a istoty. Iglo nielen o židov z Československa ale aj z Viedne. Veľká časť židovského obyvateľstva, podobne ako v predchádzajúcich sľutaniach, bola sústredená vo východoslovenských okresoch (Stropkov 9 %, Michalovce 8,7 %, Bardejov 8,2 %).

Percentuálne najviac židovského obyvateľstva žilo po II. svetovej vojne v okresoch, ktoré boli v rokoch 1938-1945 súčasťou Maľarska, v ktorom deportácie židovského obyvateľstva nastúpili až v roku 1944 a s menšou intenzitou.

V nasledujúcom období až do skončenia socializmu prestala byť židovská národnosť v cenových publikáciách vyhodnocovaná a uvádzaná. Jej štatistickú renesanciu zaznamenala

¹⁰ Nakoľko na území Slovenskej republiky pri predchádzajúcich sľutaniach židu národnosť židovská buď vôbec nebola zisťovaná (do r. 1910), alebo židia mali možnosť hlásiť sa vedľa národnosti židovskej k akejkoľvek inej národnosti, nebolo možné doteraz získať uspokojivého prehľadu o podiele židov a sociálnom rozvrstvení židovského obyvateľstva. Je preto úľelné so zreteľom na predpisy o židoch upraviť ich prihlasovaciu povinnosť. Obdobne platí to i o príslušníkoch cigánskej rasy. (§ 5, 241/1940).

naša spoločnosť až v prvom nesocialistickom sčítaní v roku 1991. Niekoľko odhadov (napr. Salner 2000, 259) hovorí, že značná časť židovského obyvateľstva emigrovala zo Slovenska po vojenskej okupácii v roku 1968.

Prvý krát od pádu socializmu boli údaje o príslušníkoch židovskej národnosti vyhodnotené v roku 2001. Vtedy ich na Slovensku bolo 218. Najviac sa k židovskej národnosti prihlásilo obyvateľstvo v meste Bratislava a Košice a v okrese Nové Zámky. Pozitívne úkony v uvedovaní identity sa prejavili v rokoch 2001-2011 v náraste počtu obyvateľov židovskej národnosti (nárast o takmer 190 %). Percentuálne najvyššie zastúpenie bolo v okresoch mesta Bratislava (0,05 % a 197 židov).

4.6 Ostatné národnosti

Ostatné etnické skupiny sa do roku 1921 a aj neskôr vo veľkom absolútnom aj relatívnom počte na území Slovenska nevyskytovali. Patrili sem najmä národnosti Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, Poliaci, Rumuni a Rómovia. Práve obyvateľstvo cigánskej národnosti tvorilo z týchto menej početných zisťovaných národností najvyšší počet (0,3 %). Viac ako 1 % cigánskeho obyvateľstva mali najmä okresy Vranov (1,8 %), Kežmarok (1,5 %) a Michalovce a Stropkov (1,1 %). Na západnom Slovensku mal najvyššie zastúpenie okres Gáča nad Váhom (1 %).

V medzicenzovom období 1921 a 1930 sa obyvateľstvo cigánskej národnosti ukázalo ako národnostná skupina s najvyšším prírastkom (takmer 300 %, nárast z takmer 8 000 obyvateľov na 31 000 obyvateľov). Okresy s najvyšším podielom tohto obyvateľstva boli Feledince (7,3 %), Giraltovce (5,5 %) a Rožňava (3,5 %).

V roku 1950 sa iastočne zmenil aj obsah a početnosť príslušníkov zoskupenia iných národností. Pri tomto sčítaní tvorili takmer 3 % populácie (vrátane nezistených) a prevažne išlo o Lechov (1,17 %) a Rómov (0,11). Ľeské obyvateľstvo bolo najviac koncentrované v meste Vysoké Tatry (mesto so statusom okresu) s podielom 16,7 %, v meste Bratislava (4,8 %) a v okrese Turčianske Teplice (3,4 %). Podiel Rómov nad 1% dosiahli okresy Kežmarok a Revúca (2,2 %). V populácii okresu Bratislava i okolie bolo 1,38 % obyvateľov so srbochorvátskou národnosťou.

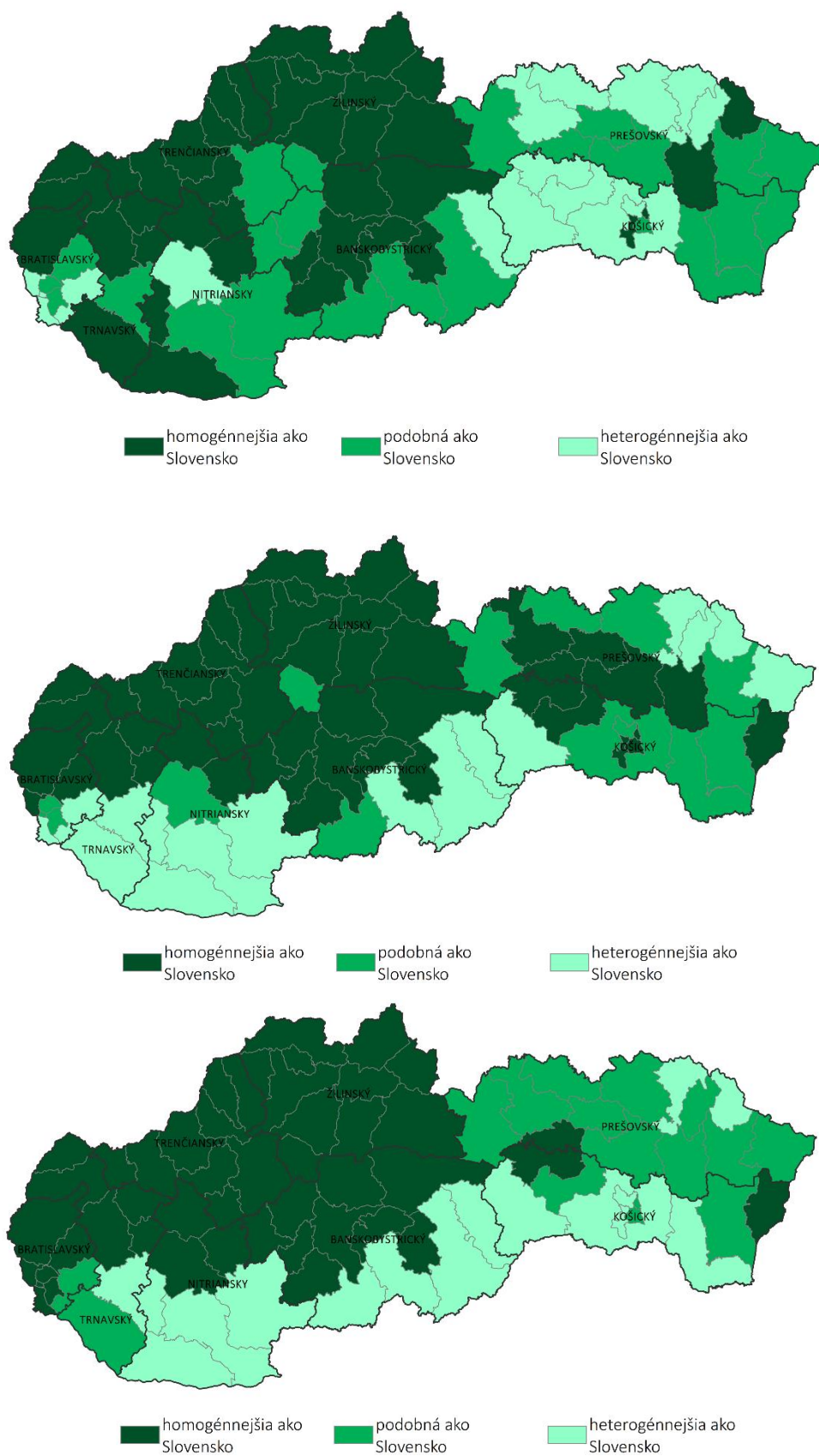
Relatívnym ustálením pomerov v 50. rokoch poklesol podiel iných národností na celoslovenskej populácii na 1,28 %. Až 85 % obyvateľstva z tejto kumulatívnej kategórie tvorili Leši (85 %) s podielom na celoslovenskej populácii 1,1 %. Počet Lechov za roky 1951-1960 rástol menej intenzívne (prírastok 13 %). Výraznejšie pribudol počet Lechov v Bratislave (medzicenzový prírastok 19 %), kde tvorili 4,6 % bratislavskej mestskej populácie, čo predstavovalo v roku 1961 najvyššiu hodnotu zo všetkých okresov Slovenska. Inak bolo ľeské obyvateľstvo koncentrované najmä do industrializujúcich sa okresov (Trenčín

-2,46 %, Martin i 2 % a Liptovský Mikuláš 1,5 %). Podobne ako v prípade židovskej národnosti, ani v prípade rómskeho obyvateľstva sa jeho podiel v štatistických publikáciách zo sledovania obyvateľstva až do roku 1991 nevyhodnocoval. Neoficiálne údaje o Rómoch pochádzajú z necenzových zdrojov. Jeden údaj k 31.12.1967 hovorí o 164 000 Rómoch žijúcich na Slovensku, a to prevažne južných poľnohospodárskych oblastiach, kde žilo až 90 000 z nich (Mazúr 1974, 455).

Špecifické postavenie malo na Slovensku české obyvateľstvo. Po rozpade spoločnej federácie sa podiel Čechov v rokoch 1991-2001 znížil o takmer $\frac{1}{4}$ a podiel na populácii SR tvoril 1,12 %. Najvyšší podiel obyvateľov českej národnosti bol stále v meste Bratislava i takmer 8 tis. a 1,9 % z populácie mesta. Percentuálne najviac Čechov žilo v prihraničných okresoch i Skalica (2,6 %) a Trenčín (1,68 %). Aj v nasledujúcom období 1991-2001 poklesol podiel Čechov opäť o $\frac{1}{4}$. Spolu s obyvateľstvom moravskej národnosti (zhruba 11 % podiel etnosu obyvateľstva českej národnosti) sa najpočetnejšie vyskytovali v tých istých okresoch ako v roku 2001 avšak s nižšími ukazovateľmi absolútnej aj relatívnej podiel etnosti.

Podiel etnosu významnou národnosťou, ktorej aspekty štúdia sa takmer výlučne týkajú sociálneho vylúčenia, spoločenskej deviácie a demograficky špecifického správania sú Rómovia, hoci výsledky sledovania sú iasto nesprávne spochybňované. V roku 2001 tvorili 1,67 % populácie (v roku 1991 1,44). Najvýraznejšie boli koncentrovaní v priestore východného Slovenska, najviac v okrese Kežmarok (8,8 %), ďalej v okresoch Levoča (7,1 %), Vranov nad Topľou (6,9 %), Gelnicaa Revúca (obe 6,84 %). Dynamika prírastku rómskeho obyvateľstva pokračovala aj v nasledujúcom decéniu s absolútnym prírastkom 18 % a nárastom podielu na 2,1 %. V dvoch okresoch Slovenska sa podiel Rómov dostal nad 10 % z obyvateľstva s udanou národnostnou príslušnosťou. Ide o okresy Kežmarok (12,5 %) a Sabinov (10,6 %).

Obr. 44, 45 a 46: Diverzifikácia národnostnej štruktúry v okresoch Slovenska v rokoch 1900, 1950 a 2011 (zjednotenie štruktúry k roku 2011).

Zdroj: Majo 2012, Sčítaní ľudu 1950, obecné tšídňi, SODB 2011, vlastné prepoľ ty

5. Štruktúra obyvateľstva podľa náboženského vyznania

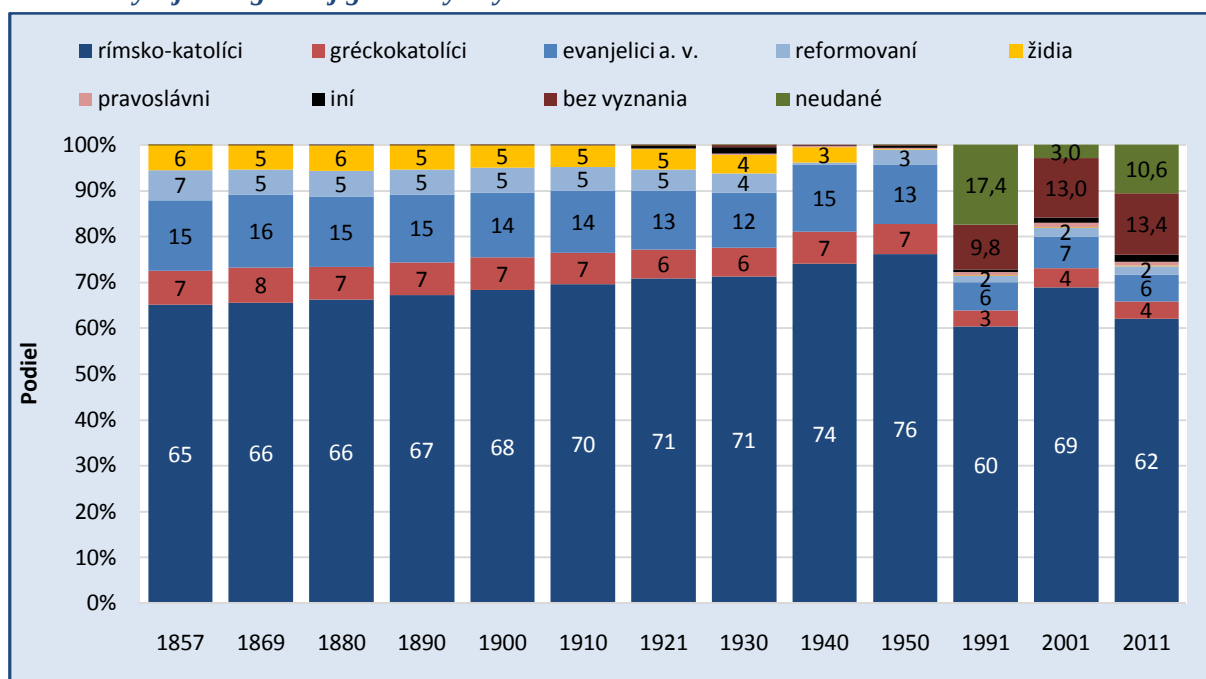
Význam náboženstva, jeho vplyv na procesy, ktoré v nej prebiehajú sú v dejinách Slovenska neoddeliteľné. Mení sa len intenzita vplyvov, prípadne jej sila je vo vedeckej diskusii podceňovaná alebo neraz aj preceňovaná, čo platí iasto v súčasnosti. Význam náboženstva bol aj v dobe pred intenzívnym prienikom sekularizácie špecifický. Zaujímavo tento fenomén vyjadril Ľprorokň slovenskej kultúry Ján Lajš iak v r. 1921. *„slovenský Šd je skutočné nábožný...Slovák dáva výraz svojmu náboženskému cíteniu pri každom hnutí života. Jemu je náboženstvo podstatnou vecou života a nikto mu ho nesmie braš..U Slováka je nábožnosť nie o natočo vrodeneho, že i hriech je v stave zahališ náboženským rúchom...následok chorobne prepjatého náboženského života je totiž tá najhrubšia poveršivosš..Ľ (Lajš iak 1997, 135-136). Pomerne jednoducho vysvetlil vzšah Slovákov k cirkvi a viere A. Ľefánek (1944, 169): *„Slováci sú nábožní a ešte viac cirkevnícki...v novej dobe už nie je viera dedinšanov už taká slepá a poveršivá, ako bola prv, a Slovák už nie je taký ponížný, nekritický a stále poslušný. Podľa A. Baníka slovenské obyvateľstvo ako aj celá spoločnosť podľa poznatkov z prvej polovice 20. storočia bola charakterizovaná silným konfesionalizmom. Išlo o Ťbojstrannú evanjelicko-katolícku cirkevnícku nedôveru, spoločenskú uzavretosš a kultúrno-historickú šiarlivosš na národné zásluhyň (Baník 2000, 7).**

Zašiatok 20. storočia je obdobím, kedy v uhorskej spoločnosti iba pomaly nastupujú sekularizačné tendencie, najmä v štitucionálnom rozmere vzšahu štátu a cirkví. Od konca 19. storočia niektorá dovtedy výlučne cirkevná agenda bola poštátnená (napr. matriky, civilné sobáše), avšak na reálny odklon jednotlivca od oficiálnej religiozity meratešnej ššítaniami a v hromadných ššislach si musela naša spoločnosť poškaš niekoľko desašročí. Výrazne tento faktor neovplyvnil ani rozpad Rakúsko Ť Uhorska a spojenie s ššeským národom, keďže aj v novovzniknutom štáte sa ukázalo, že ššesko-slovenská jednota má pomerne závažnú trhlinu práve v náboženstve. Sociologicky nie Ťahko uchopiteľné zdôrazňovanie rozdielov medzi nábožensky a katolícky založeným Slovenskom a protestantským a ateistickým ššeskom bývalo následne argumentom na vysvetľovanie autonomistického hnutia na Slovensku a rozpad spoločného štátu v roku 1939 (Tíšik 2011, 36).

Náboženská štruktúra bola pri vzniku ššSR relatívne stabilnou demografickou štruktúrou. Neotriasli ššou zmeny, ktoré prebehli v súvislosti s národnostnou štruktúrou. Vzšah medzi konfesiou a etnicitou bol v Uhorsku špecifický a cirkvi v Uhorsku neboli národnostne jednoliatymi útvarmi. Vo vzšahu k národnosti platilo, že šším bol národ silnejši a etablovanejši územne, politicky, historicky aj kultúrne, tým menej potrebovali jeho ššlenovia vierovyznanie a cirkev na upevnenie vlastnej etnicity (ššvorc 2008, 17).

Slovenskú náboženskú scénu charakterizuje silné postavenie predovšetkým západného kresťanstva s prechodnými východnými vplyvmi a judaizmu. V západnom kresťanskom prúde má dlhodobu najvýraznejšie zastúpenie rímskokatolícka konfesia spolu s uniatskou formou v podobe gréckokatolíckej konfesie. Ďalej dve historické vetvy protestantizmu v podobe luteranizmu a kalvinizmu a do roku 1944 aj judaizmu. Počas obdobia socializmu a štatisticky exaktne aj po roku 1989 sa po rímskokatolíckej cirkvi stáva druhým najvýraznejším prvkom bezkonfesijné obyvateľstvo, ktoré je z hľadiska svetonázoru výrazne heterogénne (necirkevní veriaci, agnostici, ateisti a pod.)

Obr. 47: Vývoj náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska 1857 i 2011

Zdroj: spracované podľa Majo, Kusendová 2015

5.1 Rímskokatolícka cirkev

Najvýraznejšie zastúpenie na slovenskej náboženskej scéne mala od ľias protireformácie a rekatolizácie rímskokatolícka cirkev. Nejde pritom len o ľisto slovenské špecifikum, nakoľko dominantné postavenie najpoľetnejšej cirkvi má s rozliľným percentuálnym zastúpením vo vľetkých susedných štátoch s výnimkou Ukrajiny prakticky až dodnes. Na začiatku 20. storočia bolo na Slovensku 69 % obyvateľstva veriacimi rímskokatolíckej cirkvi, s tým, že podiel sa za 10 rokov zvýľil na 70 %. Najviac rímskokatolíkov ľilo v Trenľianskej a Oravskej ľupe (v rokoch 1900 aj 1910 mali viac ako 85 % rímskokatolíckeho obyvateľstva). Na druhej strane, menej ako 50 % rímskokatolíckeho obyvateľstva bolo v ľupách Uh, Zemplín, Gemer i Malohont, a Turiec. Po vzniku ĽSR sa k rímskokatolíckej cirkvi hlásilo takmer ¾ obyvateľstva (70 %). Takto významné postavenie dokumentuje aj fakt, že jej veriaci

sa pri sľútaní v roku 1921 vyskytovali takmer v každej obci Slovenska. Iba v približne 50 obciach takmer výlučne z východného Slovenska nešiel ani jeden príslušník tejto konfesie. Za najsilnejšie rímskokatolícke regióny možno považovať vtedajšie okresy Ľadca, Námestovo, Kysucké Nové Mesto a Svätý Kríž (dnes Čiar nad Hronom), kde viac ako 98 % obyvateľstva boli rímskokatolíci. Na druhej strane menej ako 10 % rímskokatolíkov mali iba okresy Myjava (7,3 %), Medzilaborce (8,1 %) a Vyšný Svidník (8,5 %). Pomerne všeobecné rozšírenie rímskokatolicizmu medzi obyvateľstvom dokazuje aj malý rozdiel v relatívnom zastúpení medzi vidieckym a mestským obyvateľstvom, aj keď v mestskom prostredí bolo v roku 1921 zastúpenie nepatrne nižšie ako v prípade vidieckeho.

Spojením viacerých demografických faktorov patrili rímskokatolíci v novom štáte k pomerne dynamicky rastúcej konfesii. Za desať rokov sa do roku 1930 počet veriacich zvýšil o 12 % (populácia SR narástla len o 1/10) čo sa prejavilo aj na miernom zvýšení percentuálneho zastúpenia na hodnotu 71,6 %. Intenzita rastu a zvýšenie percentuálneho zastúpenia sa prejavila aj v najkatolíckejších okresoch Slovenska, kedy napríklad v okrese Kysucké Nové Mesto prekročil podiel hodnotu 99 % obyvateľstva. Pomerne výrazne narástol podiel rímskokatolíkov v regiónoch, kde tvorili menšinu (napríklad v okrese Myjava sa zvýšil podiel na 14,5 % za súčasného poklesu počtu obyvateľov).

Obnovenie Slovenska v rámci Československa v prevažne pôvodných hraniciach napomohlo k nárastu počtu etnosti rímskokatolíckych veriacich v roku 1950. Kým celkový počet obyvateľov štátu aj napriek masívnym presunom obyvateľstva v porovnaní s rokom 1930 narástol o 3 %, počet rímskokatolíkov narástol o 10 % a podiel sa zvýšil na 76,1 %. Silné postavenie rímskokatolíckej cirkvi potvrdzuje aj fakt, že v takmer polovici okresov Slovenska mala viac ako ¾ zastúpenie.

Je evidentné, že spoločenské procesy v období socializmu boli primárne zamerané na oslabenie vplyvu Katolíckej cirkvi ako najväčšej cirkvi a vylúčenie pôsobenia cirkví z občianskej sféry a zúženie jej pôsobenia len na náboženské úkony a na vykonávanie náboženstva na školách, pochopiteľne pod štátnym dozorom (Pešek, Barnovský 1997, s. 177). Napriek všetkým vplyvom a zásahom počet rímskokatolíkov v rokoch 1950-1991 narástol o 21 % (počet obyvateľov SR narástol v tomto období o 53 %). Je to síce prírastok pomerne nižší oproti celoslovenským hodnotám, ale z hľadiska historických a najväčších cirkví patrí táto hodnota k jednej z najvyšších. Znížilo sa však zastúpenie rímskokatolíkov na celoslovenskej populácii na 60,3 % (73,1% z obyvateľstva so zisteným vierovyznaním). Veľkosť relatívneho zastúpenia zostala v priestorovom priemete málo pozmenená, vo väčších okresoch z reformy územnej správy v období socializmu však nevystupovali takmer konfesiónálne homogénne regióny, avšak výrazne vplývali na celkový konfesiónálny ráz. Spomedzi týchto okresov možno ako výrazne rímskokatolícke (s podielom tohto obyvateľstva nad 75 %) označené okresy Ľadca (87 % zo všetkého obyvateľstva a 97,7 % z obyvateľstva s uvedením vierovyznania), Dolný Kubín (81,8 % a 90,1 %) a Žilina (75,4 % a 89,1 %). Na

druhej strane menej ako 1/3 rímskokatolíkov žila v okrese Rožňava (30 % a 39,6 %) a Svidník (30,5 % a 34,7 %).

Sčítanie v roku 2001 predstavuje v etape postsocialistických sčítaní obyvateľstva najvýpovednejšie. Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva narástol o 8 percentuálnych bodov na hodnotu 69 % a po 10 rokoch zvýšil o 16 % (po 10 rokoch obyvateľov SR narástol o 2 %). V novom územno-správnom členení sa ukázali aj regióny s viac alebo menej homogénnou náboženskou štruktúrou. Jednými z takýchto regiónov sú okresy Námestovo (97,6 %), Ladca (95,2 %) a Tvrdošín (95 %) s takmer výlučne rímskokatolíckym obyvateľstvom a hodnotami podobnými ešte v roku 1950 a skôr. Celkovo sa potvrdilo dominantné zastúpenie príslušníkov tejto cirkvi na veľšine územia Slovenska: takmer polovica okresov mala viac ako ¾ rímskokatolíckeho obyvateľstva. Menej ako 10 % rímskokatolíkov žilo len v okrese Medzilaborce (8,2 %). Priestorové rozmiestnenie na úrovni obcí postavilo rímskokatolícku cirkev do pozície univerzálne rozšírenej cirkvi. Nad 90 % veriacich rímskokatolíkov malo viac ako 37 % obcí a nad 50 % takmer ¾ všetkých obcí Slovenska, pričom vôbec sa nevyskytovali rímskokatolíci v 14 obciach.

Podobne ako v prípade národnostnej a iných štruktúr aj v prípade náboženskej sa prejavili určité spoločenské vplyvy, ktoré výrazne poznamenali aj zistené údaje a po 10 rokoch prihlásených k cirkvám a náboženským spoločnostiam, čo ovplyvnilo všetky zisťované vierovyznania. Po 10 rokoch rímskokatolíckych veriacich poklesol o 10 % a podiel zostal na hodnote 62 % (69,3 % z obyvateľstva s deklarovanou príslušnosťou). Viac ako 90 % rímskokatolíkov však mali už len okresy Námestovo (95,2 %, resp. 98,8 %) a Tvrdošín (91,3 %, resp. 95,6 %). Menej ako 1/3 rímskokatolíckeho obyvateľstva mali okresy Medzilaborce (7,3 %, resp. 8,2 %), Myjava (13,5 %, resp. 15,1 %), Svidník (28,7 % resp. 31,2 %) a Rožňava (30,4 %, resp. 35,4 %).

5.2 Gréckokatolícka cirkev

Na Slovensku ide v prípade tejto cirkvi o regionálne špecifikum, ktoré symbolicky premošuje tradície západného a východného kresťanstva. V rokoch 1900 a 1910 mala významné zastúpenie v Ugskej (39 % v roku 1900) a Zemplínskej (41,2 %) župe. Hoci netvorili veľšinu obyvateľstva týchto žúp, boli najpočetnejšou konfesiou. Na úrovni okresov tvorili gréckokatolíci veľšinu iba v 4 okresoch (Makovický okres v Čarižskej župe i 73 %, Snina v Zemplínskej župe i 70 % a Sobrance v Ugskej župe i 50 %). Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1921 sa ukázalo, že takmer 90 % príslušníkov tejto cirkvi žilo vo východoslovenskej Košickej župe. Viac ako ¾ obyvateľstva sa ku gréckokatolíckej cirkvi hlásilo v okresoch Medzilaborce (81,6 %) a Vyšný Svidník (80,8 %). Špecifické bolo rozmiestnenie gréckokatolíkov aj vo vzťahu mesto a vidiek. Kým na území Slovenska mala dosiahla táto

cirkev podiel 6,5 %, vo vidieckych obciach to bolo až 7,2 %. Podľa koeficientu koncentrácie sa tak gréckokatolícke obyvateľstvo koncentrovalo vo vidieckych obciach o 12 % viac ako celoslovenská populácia. Počet veriacich v období 1. ĽSR rástol aj v prípade tejto cirkvi (10 % prírastok v rokoch 1921-1930), avšak podiel sa znížil na hodnotu 6,4 %, v okresoch s najvyšším zastúpením (Medzilaborce a Vyšný Svidník) však podiel gréckokatolíkov poklesol za súľasného nárastu pravoslávneho obyvateľstva. Celkovo tak 5 okresov Slovenska malo v roku 1930 väčšinové gréckokatolícke obyvateľstvo (Medzilaborce, Snina, Sobrance, Stropkov s expozitúrou Vyšný Svidník).

Krátko pred násilným zrušením dosiahla gréckokatolícka cirkev v roku 1950 prírastok 5 % veriacich v porovnaní s rokom 1930 a percentuálnym zastúpením 6,6 % obyvateľstva Slovenska. Najviac gréckokatolíckych veriacich v relatívnom vyjadrení ěilo v okresoch Medzilaborce a Svidník, ktoré mali stále viac ako 80 % veriacich tejto cirkvi. Obnovenie gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968 poukázalo na fakt, ěe Ľasš veriacich sa vrátila do gréckokatolíckej cirkvi a Ľasš posilnila početnosť pravoslávneho obyvateľstva. V roku 1991 dosiahla len 80 % početnosti z roku 1950 s percentuálnym poklesom takmer na polovicu pôvodnej hodnoty (3,4 % z populácie SR, 4,1 % z deklarovaných). Za obdobie relatívne veľkého presunu obyvateľstva do miest sa nezmenili regionálne súvislosti distribúcie gréckokatolíkov: 95 % veriacich ěilo vo Východoslovenskom kraji. Väčšinové zastúpenie nemali gréckokatolíci v ěiadnom okrese v tomto kraji, okolo hodnoty 30 % a viac to bolo v okresoch Svidník (38,4 % a 43,7 %) a Stará ĽubovĽa (27,8 % a 30,8 %).

Výraznejší nárast ako majoritná rímskokatolícka cirkev mala v nasledujúcom období 1991-2001 práve gréckokatolícka cirkev. Podiel veriacich sa zvýĽil na 4,1 % a za desať rokov nárastol ich počet o 22 %. Mierne sa zmenili aj ukazovatele v regionálnom priemete a doĽlo k miernej redistribúcii z východu smerom na západ: podiel gréckokatolíkov ěijúcich v PreĽovskom a KoĽickom kraji mierne poklesol na 93 %. V novom územnosprávnom Ľlenení bol iba okres Medzilaborce s hodnotou 55 %, výraznejĽie gréckokatolíci boli zastúpení v okrese Stropkov (40,8 %), Sobrance (37,2 %) a Svidník (36,5 %). Z hĽadiska rozmiestnenia v obciach SR, v 38 obciach (1,3 %) mali gréckokatolíci viac ako 90 % zastúpenie, nad 50 % ěili v 220 obciach (7,5 %). Vöbec sa gréckokatolíci nevyskytovali pribliĽne v 30 % obcí.

Pokles počtu prísluĽníkov gréckokatolíckej cirkvi bol v porovnaní s inými väčĽmi cirkvami pomerne miernejĽí, ich počet poklesol za 10 rokov len zhruba o 5 % a podiel zostal na úrovni 3,4 % (4,3 %). V jedinom okrese s gréckokatolíckou väčĽinou sa podiel znížil na hodnotu 50 % (56,4 %) pri 10 % poklese absolútnych hodnôt.

5.3 Evanjelická cirkev augsburského vyznania

Ide o historicky najväčšiu protestantskú cirkev na Slovensku s určitými regionálnymi zvláštnosťami. V súľasných hraniciach európskych štátov sa v štádnej krajine strednej a východnej Európy luteránska forma kresťanstva v takom vysokom percentuálnom zastúpení medzi obyvateľstvom ako je to na Slovensku, nevyskytuje. Zároveň ide aj v súľasnosti o najväčšiu protestantskú cirkev medzi slovanskými národmi. Až do obdobia socializmu bola druhým najväčším náboženským zoskupením, kým ho v druhej polovici 20. storočia postupne vytlačilo na tretie miesto bezkonfesijné obyvateľstvo. Na začiatku storočia tvorili evanjelici 14 % obyvateľstva dnešnej SR a väčšinu obyvateľstva iba v Turčianskej šupe (52 % v roku 1900), s výrazným zastúpením aj v šupách Liptov (42 %) a Novohrad (40 %), pričom na úrovni okresov boli najevanjelickejšími okresmi v roku 1900 okresy Myjava (89,6 %) a Liptovský Hrádok (77,6 %). Z hľadiska miest boli evanjelici najvýraznejšie zastúpení v meste Revúca (61 %) a väčšinu tvorili evanjelici ešte v mestách Jelgava, Dobšiná, Modra a Brezno. Rozmiestnenie evanjelikov v roku 1921 bolo pomerne rovnomerné avšak s mnohými enklávnymi náznakmi. Evanjelici sa nevyskytovali približne v 1/3 obcí Slovenska, pričom ižlo tiež o cirkev s prevahou veriacich na vidieku (podiel mestského evanjelictva bol v porovnaní s celoslovenskou populáciou nižší o 16 %). Celkové zastúpenie evanjelikov a.v. bolo na Slovensku v roku 1921 na úrovni 12,7 %. Najvýraznejšie boli evanjelici rozšírení medzi obyvateľstvom okresu Myjava (91 %, Ratková (86 %)) a Hrádok (Liptovský Hrádok) (75 %).

Podobne ako väčšina cirkví okrem rímskokatolíckej, aj evanjelici za obdobie 10 rokov zaznamenali pokles podielu svojich veriacich, a to o 0,5 percentuálneho bodu za súľasného prírastku veriacich na úrovni 4 %. Administratívnymi aj demografickými faktormi (najmä v porovnaní s dynamikou rímskokatolíkov) zostali v roku 1930 už len 3 okresy s evanjelickou majoritou (Myjava i 83 %, Liptovský Sv. Mikuláš 61 % a Revúca i 54,5 %). V roku 1921 bolo v štruktúre ešte 8 okresov s väčšinovým evanjelickým obyvateľstvom.

V sľítaní roku 1950 síce evanjelici zaznamenali pokles podielu na hodnotu 12,9 %, avšak z absolútneho hľadiska boli v tomto roku najpoľetnejší, s prírastkom v porovnaní s rokom 1930 o 10 %, čo je hodnota podobná prírastku príslušníkov rímskokatolíckej cirkvi. Obdobie socializmu bolo pre evanjelickú cirkev pomerne znižujúcim a z veľkých cirkví zrejme najviac podľhla odlivu veriacich najmä pod vplyvom medzigeneraľného sekularizovania (Majo 2011). Poľet veriacich klesol v rokoch 1950-1991 o 27 % a výrazne sa znížil podiel na populácii 6,2 % (resp. 7,5 %). Vľlenení z obdobia socializmu nemali evanjelici prevahu v štádnom z okresov, dokonca v štádnom z okresov nemali ani viac ako 1/4 populácie . Najviac evanjelikov a.v. šilo v okresoch Martin (22 %, resp. 29 %), Roľáva

(18,3 %, resp. 24,1 %) a Liptovský Mikuláš (19,3 %, resp. 23,3 %). V týchto okresoch je zároveň zaznamenaný aj najvyšší nárast počtu a podielu bezkonfesijného obyvateľstva.

Po období výrazného poklesu v období socializmu nastáva aj v prípade evanjelikov a.v. mierne oživenie početnosti s medzicenzovým nárastom počtu veriacich o 14 % a podiel na hodnotu 6,9 %. Väčšinou konfesiou boli evanjelici iba v okrese Myjava (60 %). V okrese Liptovský Mikuláš nemali zastúpenie nad 50 %, ale s hodnotou 37 % boli v trojici rímskokatolíci, bezkonfesijní mierne najpočetnejší. Na rozdiel od gréckokatolíci mali evanjelici viac ako 90 %-ný podiel iba v 2 obciach SR. Obce s podielom evanjelikov nad 50 % bolo v 218 obciach. Celkovo v 511 obciach (17 %) sa evanjelici nevyskytovali vôbec.

Dynamika demografických zmien v prípade evanjelickej cirkvi pokračovala už druhé desaťročie nie vcelku pozitívnym smerom z hľadiska početnosti. Počet evanjelických a.v. veriacich poklesol o 15 %, čo je spomedzi najväčších cirkví na Slovensku najviac. Podiel sa tiež znížil na hodnotu 5,9 (6,5 %). Veľmi miernu prevahu mali zachovanú iba v okrese Myjava (50,9 %, resp. 57,1 %), v okrese Liptovský Mikuláš už na rozdiel od predchádzajúceho státnia netvorili ani najpočetnejšie vierovyznanie, aj keď podiel bol pomerne vysoký (31,5 %, resp. 35 %).

5.4 Reformovaná kresťanská cirkev

Druhú najvýraznejšiu vetvu reformácie tvoria nasledovníci učenia Jána Kalvína. V strednej Európe sa toto učenie rozšírilo najmä medzi maľarským obyvateľstvom v 16. storočí. Až do súčasnosti preto platí pomerne výrazný vplyv dominancie maľarského obyvateľstva medzi reformovanými kresťanmi na Slovensku. Podiel reformovaných s počtom takmer 150 tisíc veriacich tvoril len okolo 5,3 %. Priestorom s ich najvýraznejším podielom (38 %) bola oblasť Rábskej župy, ktorá zasahovala na ľavú stranu Dunaja; inak sa vo väčšom podiele vyskytovali ešte v Komárňanskej župe (25 %) a Ugskej župe (19 %), pričom okres s najvyšším podielom reformovaných bol okres Tornaľa v Gemersko-malohontskej župe (40 %). Väčšinu obyvateľstva netvorili reformovaní v žiadnom meste, iba v Rimavskej Sobote sa ich podiel blížil k 1/3 (31 %). Po vzniku ĽSR percentuálne zastúpenie v roku 1921 dosiahlo hodnotu 4,8 % a bola tak 4 najväčšou cirkvou na našom území. Nadpolovičné zastúpenie nemali reformovaní v žiadnom okrese a neplatí ani spojenosť o rovnakom rozšírení kalvinizmu a luteranizmu na jednom území. Výnimku, kedy sú v jednom regióne výraznejšie zastúpené obe protestantské cirkvi tvorí oblasť Gemera (okresy Tornaľa a Roľáva. Najvyššiu relatívnu početnosť dosiahli reformovaní v okresoch Kráľovský Chlmec (37,5 %), Tornaľa (35 %) a Kapuňany (34,6 %).

Podobne ako evanjelici, aj reformovaní mali v prvom desaťročí novej republiky podpriemerné hodnoty prirodzeného prírastku. V prípade reformovaných bol dokonca

prírastok stagnujúci za súľasného poklesu podielu na 4,4 %. Relatívna poľetnosť na úrovni okresov zostala zachovaná ako v predchádzajúcom sľítaní, kedy sa v spomínaných okresoch pohyboval podiel reformovaných okolo 1/3 slovenskej populácie.

V roku 1950 sa presuny obyvateľstva a najmä výmena obyvateľstva medzi ĽSR a Maľarskom výrazne dotkla reformovanej cirkvi, kedy nedosiahla poľetnosť z roku 1930, ale poľet reformovaných poklesol takmer o ¼ a podiel dosiahol hodnotu 3,2 %. Najvyššie, tretinové zastúpenie v populácii mali reformovaní v okresoch Ľalovo (33 %), Kráľovský Chľmec (34 %) a Veľké Kapuľany (32 %).

Podobne výrazný pokles ako v prípade evanjelikov zaznamenalo aj obyvateľstvo reformovanej konfesie. Ich poľet poklesol o 25 % a podiel sa znížil na 1,9 %. Najvýraznejšie zastúpenie (viac ako 10 %) mali v okresoch Komárno (13,3 %, resp. 16 %) a Trebišov (13,7, resp. 15,8 %).

Z väčších historických cirkví mali reformovaní najvyšší prírastok za 10 rokov. Poľet kalvínov narástol o takmer 1/3 na hodnotu 2 %. Ich rozmiestnenie, podobne ako v prípade gréckokatolíkov je výrazne regionálne a diasporálne. V ěiadnom z okresov nedosahuje podiel reformovaných ani 20 %. Najviac reformovaných ěije v okrese Komárno (16,7 %) a v okrese Trebišov (14,5 %). Homogénne reformované obce sa na Slovensku nevyskytovali, väčšinu mali reformovaní v 52 obciach (1,7 %). ěiadni príslušníci reformovanej cirkvi neěili v oku 2001 v 60 % obcí Slovenska.

Úbytok veriacich v prípade reformovanej cirkvi nebol taký výrazný ako v prípade príbuznej protestantskej evanjelickej a.v. cirkvi, s poklesom o 10 % sa skôr zdá, ěe sa pribliľovali trendom v rímskokatolíckej cirkvi. Podiel na celkovej populácii dosiahol 1,8, resp. 2,05 %. V dvoch okresoch s najvýraznejším podielom reformovaných doělo k miernemu poklesu (Komárno ě 15,5 %,resp. 17,1 %a Trebišov 12,8 % resp. 14,1 %).

5.5 ěidovské náboěenstvo (izraeliti)

Z viacerých hľadísk tvorí, resp. výraznejšie tvorilo ěidovské obyvateľstvo na Slovensku ěpecifickú skupinu obyvateľstva. Nielen z hľadiska kultúrneho, religiózneho, ale obzvlášť zaujímavá bola z hľadiska priestorového rozmiestnenia. Poľet a podiel ěidov na území Slovenska bol v roku 1900 podobný ako v prípade reformovaných. S podielom 5 % věak v ěiadnej ěupe netvorili ani10% obyvateľstva. Najviac věak boli ěidia koncentrovaní vo východoslovenských ěupách (Uh a Zemplín ě 8,5 %, Abov-Turěa ě 7,4 % a ěariě ě 7 %). V Zemplínskej ěupe práve okres Stropkov dosahoval najvyšší podiel ěidovského obyvateľstva medzi okresmi (12 %). V mestskom prostredí na zaľiatku 20. storol ia boli najvýraznejšie zastúpení v Bardejove (28 %), Nitre - (24 %) a v Luľenci (20 %). ěidia mali na celoslovenskej populácii zastúpenie 4,5 %, no ich koncentrácia v mestskom prostredí bola

v porovnaní s celoslovenskou populáciou vyčísľujú o 180 %, pričom viac ako 1/3 židovského obyvateľstva žila v mestách (najviac v meste Bardejov, kde židia tvorili v roku 1921 1/3 obyvateľstva mesta, pričom vo väčšine miest vtedajšieho Slovenska tvorili aspoň 10 % obyvateľstva). Vo vidieckom prostredí boli výraznejšie zastúpení v okresoch Stropkov (12,6 %), Michalovce (11,5 %) a Kráľovský Chlmec (10,7 %). Vo vzťahu k rozmiestneniu židovského obyvateľstva je potrebné spomenúť výrazne diasporálny charakter osídlenia: aj keď na celoslovenskej populácii mala s počtom niečo vyše 135 tisíc veriacich len 4,5 % -né zastúpenie, židovské obyvateľstvo sa v roku 1921 vyskytovalo v 3/4 obcí Slovenska (podľa Štatistického lexikónu obcí 1921). Stagnácia s minimálnym absolútnym prírastkom obyvateľstva bola príznačná pre židovské obyvateľstvo v 30. rokoch. Stále však zostal zachovaný výrazný model koncentrácie v najväčších mestách (Bratislava, Košice, Nitra, Prešov a pod.) s tým, že na druhej strane sa židovské obyvateľstvo takmer vôbec nevyskytovalo (zastúpenie menej ako 0,5 %) v okresoch Kysucké Nové Mesto, Nová Baňa a Brezno nad Hronom.

Poslednýkrát sa židovská konfesia v štatistikách ako početná konfesia pred deportovaním vyskytuje v sčítaní 1940. Počet židov zmenami hraníc poklesol o 1/3 a podiel sa znížil na 3,3 %, pričom najvýraznejšie zostali koncentrovaní v meste Bratislava (10 % obyvateľstva mesta boli izraelského vyznania).

Najvýraznejšie sa dejinné udalosti prejavili na početnosti židovského obyvateľstva v roku 1950, keď ich počet v porovnaní s rokom 1930 poklesol o výrazných 95 %. Početnejšie zostali zachovaní v mestách (Bratislava i 0,8 % a Košice i 1,3 %), ako aj v okresoch, ktoré v rokoch 1938-45 patrili Maľarsku a kde sa deportácie židovského obyvateľstva začali neskôr (Dunajská Streda i 0,6 %, Galanta i 0,5 %).

V roku 2001 sa dôsledky povojnových migrácií a asimilácie zdecimovanej židovskej komunity prejavili v 1/3 hodnote počtu z roku 1950 (2310 a 0,04 %). Židovské náboženstvo zostalo vo väčšej miere viac zachované v mestskom prostredí v mestách Bratislava a Košice žila polovica slovenského judaizmu a celkovo 60 % židov žilo na území západného Slovenska. Viac ako 100 príslušníkov židovského náboženstva žilo iba v okrese Nové Zámky. Celkovo sa aspoň jeden príslušník tejto konfesie vyskytoval v okolo 200 obciach a mestách Slovenska.

Dôsledok týchto procesov pokračoval v ďalšom poklese aj v nasledujúcom medzicenzovom období 2001-2011. Počet židov sa znížil o 13 %, znížila sa aj koncentrácia židovského obyvateľstva v Bratislave a Košiciach na podiel 43 % zo všetkých židov na Slovensku. Podiel židovského obyvateľstva dosiahol v roku 2011 hodnotu 0,04 (resp. 0,04). Súľasná zdecimovaná židovská komunita je v mnohom tvorená jedincami, ktorí v dôsledku skúseností z holokaustu aj socialistickým režimom vnímajú svoje židovstvo sekulárne a aj ako členovia židovských komunít hľadajú skôr duchovné a spoločenské zázemie skôr ako religiózne, čím sa vytvára súľasná podoba slovenského judaizmu ako kultúrneho judaizmu (Salner 2009, 174).

5.6 Ostatné vyznania a osoby bez náboženského vyznania

Diverzifikáciu náboženskej štruktúry obyvateľstva dotvárali aj ostatné cirkvi a bezkonfesijné obyvateľstvo. Na začiatku 20. storočia išlo len o málopočetné inokonfesijné obyvateľstvo. Išlo najmä o pravoslávnych (najviac koncentrovaní v počte 131 v roku 1900 v okrese Ilava) a pomerne veľký počet ostatných konfesií a náboženstiev, ktoré v Uhorsku pôsobili. Bezkonfesijnosť nebola ešte rozšírená. V roku 1921 počet obyvateľov bez vyznania dosahoval bez mála 7 000 príslušníkov. Obyvateľstvo bez vyznania sa koncentrovalo väčšinou v mestách (Košice i 1,7 %, Bratislava i 1,5 %, Zvolen i 1,4 %, Ružomberok i 1,3 % obyvateľstva), kde šlo 60 % bezkonfesijného obyvateľstva. V regionálnom pohľade túto štruktúru výraznejšie spetrovali napr. pravoslávni v okresoch Vyšný Svidník (4,6 %) a Bardejov (1,7 %), baptisti v okrese Hrádok (1,3 %) alebo príslušníci l'eskoslovenskej cirkvi v okrese Veľká Bytča (0,9 %). Pod vplyvom etablovania nových konfesií, pokračoval v 30. rokoch nárast diverzifikácie náboženskej štruktúry obyvateľstva nárastom podielu tejto pomerne heterogénnej skupiny na hodnotu 0,95 %. Značnú časť tvorili pravoslávni, no výrazne narástol počet príslušníkov l'eskoslovenskej cirkvi (nárast o 500 % a silnou koncentráciou do miest Bratislava a Košice, kde v roku 1930 šla tretina týchto veriacich na Slovensku). O viac ako 200 %sa v tomto období zvýšil aj počet a podiel pravoslávnych veriacich (0,2 %). Nárast počtu pravoslávneho obyvateľstva súvisel s ľiastou stratou autority gréckokatolíckej cirkvi najmä u rusínskych prisťahovalcov v USA (Kónya 2013, 687).

Výraznejšie sa v tejto skupine začína prejavovať bezkonfesijné obyvateľstvo. Ich početnosť a prírastok nedosiahla hodnoty iných, menšinových, konfesií, no podiel na celej populácii už dosiahol úroveň 0,5 % a počet takmer 17 000. Takmer výlučne sa obyvateľstvo bez vyznania koncentrovalo do miest, z vidieckych okresov malo v roku 1930 podiel tohto obyvateľstva nad 1 % iba Bratislavský vonkovský okres.

V období II. svetovej vojny vtedajšia vláda výrazne obmedzila a zdecimovala pôsobenie menšinových cirkví. Vystupovala nielen proti pravoslávii (ako symbolu znepriatelenej krajiny i Ruska), ale aj voľi protestantským cirkvám a iným spoločnostiam (Svedkovia Jehovovi). Podľa Kaľírka a Osaňana (2015, 135) však napríklad baptisti dosiahli aj na základe tlaku z Nemecka status uznanej cirkvi.

Rok 1950 priniesol stagnáciu aj ostatných vierovyznaní, napr. pravoslávni mali v porovnaní s rokom 1930 o 12 % veriacich menej ako v roku 1950, podobne ako bezkonfesijné obyvateľstvom s početnosťou nižšou o 42 %. Vyšší podiel bezkonfesijných sa koncentroval nielen do veľkých miest, ale najmä v oblasti východného Slovenska.

Po roku 1989 predstavuje kategória ostatných vierovyznaní už najdynamickejšiu skupinu. Nielen tým, že sa mierne zvýšil počet a podiel a to s perspektívou ďalšieho rastu, ale

sa skupina výrazne heterogenizovala. Spomedzi cirkví a náboženských spoločností boli najvýznamnejší pravoslávni. Tí získali väčšiu veriacich zo zrušenej gréckokatolíckej cirkvi a obdobie po roku 1990 možno nazvať ako obdobím oživenia, aj keď pravoslávna cirkev zaznamenala úbytok veriacich a kostolov a s námahou si po kritike udržala spoločenskú prestíž a duchovnú autoritu (Konečný, 2010, 570). Najintenzívnejšie bolo pravoslávne obyvateľstvo zastúpené v roku 1991 v okrese Svidník (15,5 %, resp. 17,6 %) a Humenné (9,6 % a 11,3 %). Tak ako v prípade gréckokatolíckej cirkvi, priestorové vzorce rozmiestnenia zostali podobné.

Výraznou skupinou obyvateľstva, ktorá sa etablovala s obdobím socializmu je bezkonfesijné obyvateľstvo. Ich počet narástol z počtu okolo 10 000 na vyše pol milióna obyvateľov. Z populácie SR tvorili 9,7 % a z populácie s deklarovanou religiozitou takmer 12 %. Najvýraznejšie neboli bezkonfesijní zastúpení v mestách ale v okrese Rožňava (20 %, resp. 26,5 %) a Martin (18,1 % resp. 23,3 %). V mestskom priestore Bratislavy a Košíc sa hodnoty pohybovali na približne rovnakej úrovni - v Bratislave 18,7 %, resp. 26,4 % a v Košiciach 16,3 % resp. 21 %.

V roku 2001 tvorili skupinu ostatných vierovyznaní prevažne protestantské konfesie, príslušníci Náboženskej spoločnosti Jehovovi svedkovia a pravoslávni. Celkovo išlo o 2,1 % slovenskej populácie, z ktorej približne polovicu tvorili príslušníci pravoslávneho vyznania. Tí napríklad v okrese Medzilaborce dosiahli 29 %, v okrese Snina 21 % a v okrese Svidník dosiahli takmer 20 %.

Dynamickú skupinu tvorilo bezkonfesijné obyvateľstvo. Pokračoval ďalší nárast počtu a podielu obyvateľov bez vyznania. Za 10 rokov narástol podiel obyvateľov bez vyznania o 36 % a podiel sa zvýšil na 13 %. Vysoké zastúpenie mali nielen okresy mesta Bratislavy (napr. Bratislava 5 a 32 %) a Košice 1 (20,2 %). V mnohých okresoch, v ktorých sa nevyskytovali najväčšie mestské sídla, sa podiel bezkonfesijného obyvateľstva približoval ¼. Napríklad Revúca 24,9, Martin 24,8 %, Rožňava 24,8 %, Prievidza 22 % a pod. Pri pohľade na úrovni vidieckych obcí nachádzame viacero z nich, ktoré majú výrazne vyšší podiel počtu bezkonfesijného obyvateľstva ako najväčšie mestá (Rozlogná 55,5 %, Turčok 54,5 % a Brdárka 49 %). Obyvateľstvo bez vyznania sa nevyskytovalo v približne 10 % obcí SR.

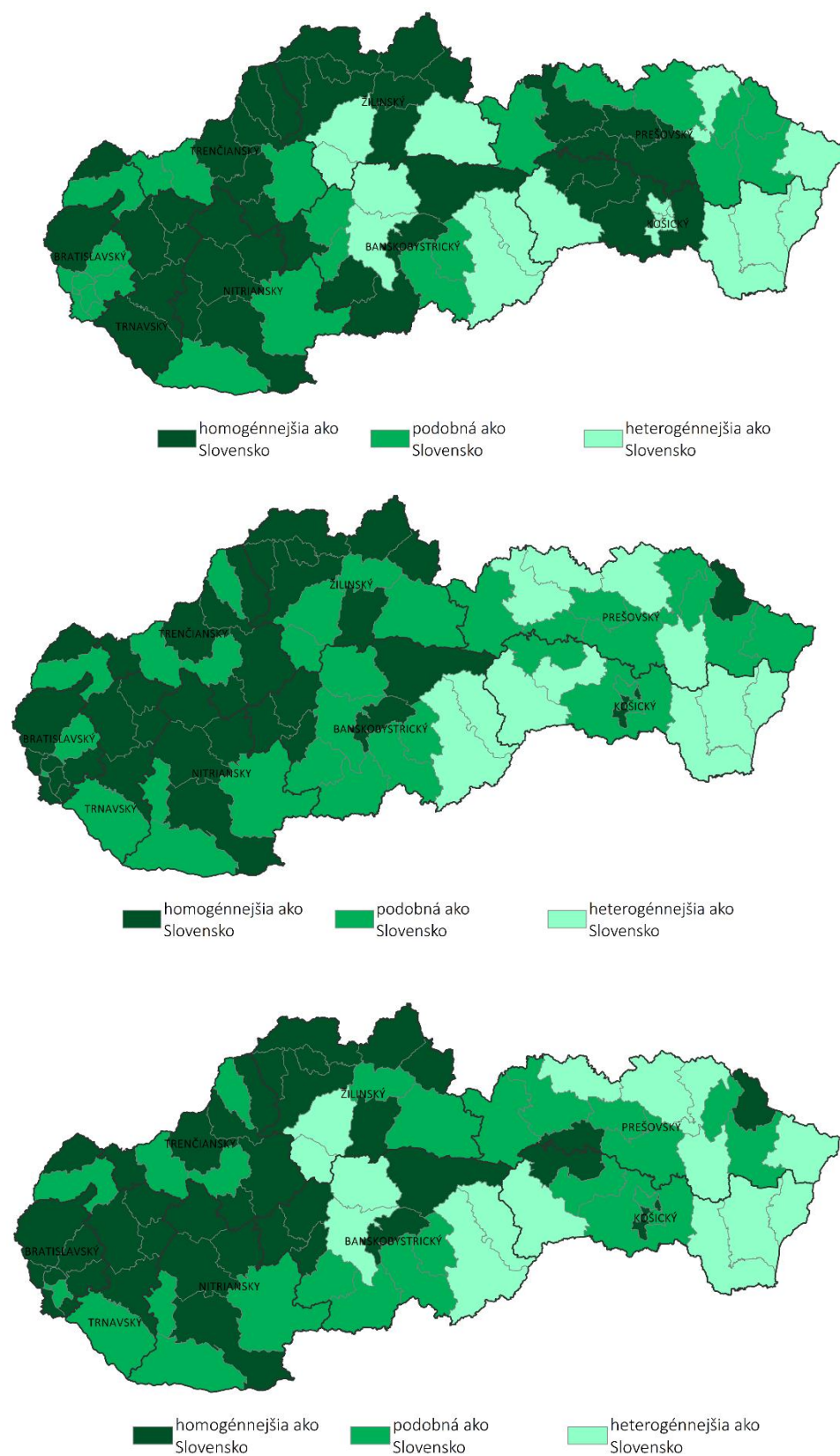
Skupina obyvateľstva hlásiaca sa k ostatným cirkvám a náboženským spoločnostiam patrila v stále sa viac diverzifikujúcej spoločnosti k jedinej skupine, kde sa podiel na populácii zvýšil na hodnotu 2,4 % (resp. 2,7 %) a počet narástol o 18 %. Z tejto skupiny najväčšie vierovyznanie i pravoslávni však zaznamenali pokles počtu (o 3 %) aj podielu.

Najvyššiu mieru rastu vykazoval počet obyvateľov bez vyznania. Ich počet narástol o 4 % a podiel sa mierne zvýšil na 13,4 % (resp. 15 %). Okresom s najvyšším podielom bezkonfesijného obyvateľstva bola Bratislava 5 (33 %, resp. 35,3 %), najmenej obyvateľov bez vyznania bolo v okresoch Námestovo (1,3 %, resp. 1,33 %) a Stropkov (1,9 %, resp. 2 %).

Špecifickou skupinou, ktorá sa v tomto sledovaní vyprofilovala bolo obyvateľstvo s nezistenou alebo neuvedenou náboženskou príslušnosťou. Jej podiel dosiahol 10,6 %

a najvyššie hodnoty dosiahli okresy mesta Košice, kde sa podiel vyğplhal nad 20 %. Najnižšie hodnoty zaznamenali okresy Námestovo (2,9 %) a Tvrdoğín (4,5 %).

Obr. 48, 49, 50 Diverzifikácia konfesionalnej ğtruktúry v okresoch Slovenska v rokoch 1900, 1950 a 2011 (zjednotenie ğtruktúry k roku 2011).

6. Štruktúra obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania

Najvyššie dosiahnuté vzdelanie obyvateľstva Slovenska ako jedna z významných populačných štruktúr prechádza v posledných dvoch desaťročiach veľmi dynamickými kvantitatívno-kvalitatívnymi zmenami. Celospoločenská transformácia, zmeny v hospodárstve, presadzovanie znalostnej ekonomiky vytvárajú veľký tlak na kvalitatívnu stránku ľudského kapitálu, čo sa odzrkadľuje aj v medzigeneračnej zmene pohľadu na vzdelanie a jeho hodnotu. Práve vzdelanie sa stáva jedným z najdôležitejších ekonomických faktorov so širokým počtom pôsobnosti. Jedným z hlavných znakov medzigeneračnej transformácie vzdelanostných dráh je príklon k vyšším stupňom vzdelania.

Výsledky sledovania obyvateľov, ktoré predstavujú v podstate jediný zdroj informácií o štruktúre celej populácie Slovenska podľa veku, pohlavia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania, poukazujú na pomerne významné disproporcie vo váhe jednotlivých vzdelanostných skupín. Tie sú jednak dôsledkom odlišných a postupne sa meniacich vzdelanostných systémov na Slovensku, zmien vo vzdelávaní, prístupu k nemu a tiež postoju jednotlivých generácií k samotnému vzdelávaniu a jednotlivým stupňom vzdelania. Okrem toho dôležitú úlohu zohrávali aj niektoré ďalšie vonkajšie okolnosti, ako napríklad centrálné plánovanie hospodárstva počas minulého politického režimu, ktorému sa nevyhlo ani školstvo a vzdelávanie, s tým súvisiaca a postupne sa prehlbujúca preferencia určitých typov vzdelaní, medzigeneračná transmisia vzdelanostných zámerov a v neposlednom rade tiež dostupnosť, kvalita a celkové možnosti jedinca v procese získavania určitého stupňa vzdelania.

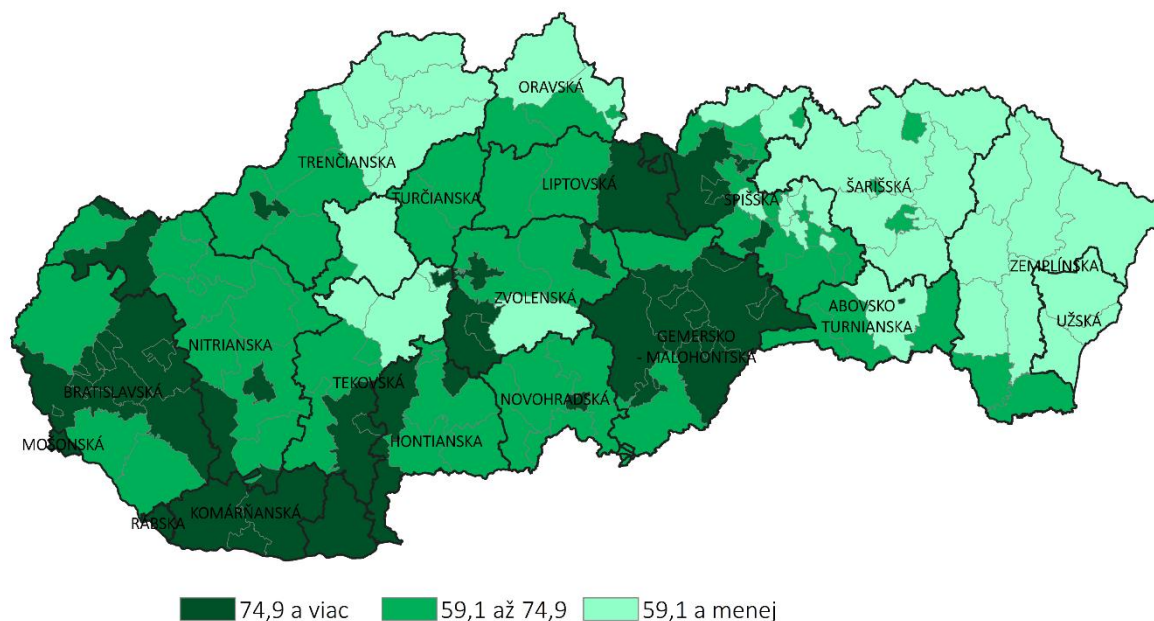
Problematika vzdelávania a formovania vzdelanostnej štruktúry tak predstavuje mnohodimenzionálny a komplexný objekt výskumu, a preto nie je možné (a ani to nebolo našim cieľom) ho podchytiť v celej jeho šírke.

6.1 Gramotnosť obyvateľstva Slovenska

Integrálnou súčasťou uhorských cenzov (od roku 1880), ako aj dvoch československých sledovaní v rokoch 1921 a 1930 bola otázka zisťujúca znalosť čítania a písania. V Slovenských národných skupinách sa podiel úplne gramotných osôb starších 6 rokov zvyšoval len veľmi pomaly. Podľa sledovania z roku 1880 vedelo čítať a písať len necelých 45 % populácie staršej 6 rokov. V roku 1890 to bolo necelých 56 %, na prelome milénia 64 %

a tesne pred začiatkom 1. svetovej vojny stále takmer 28 % obyvateľov starších 6 rokov nevedela čítať a písať.¹¹ Kým v českých krajinách medzivojnového Československa problém negramotnosti v podstate neexistoval už v predvojnovom období, na Slovensku a najmä v Podkarpatskej Rusi stále bola situácia pomerne nepriaznivá (situácia v okresoch v roku 1900 i obr. 51).

Obr. 51 Podiel gramotných z populácie staršej ako 6 rokov v roku 1900 (%), Sč 1900

Zdroj: Magyar statisztikai közlemények 1902, vlastné prepočty

Aj z tohto dôvodu sa znalosť čítania a písania stala súľasťou medzivojnových cenzov. Prostredníctvom takto získaných informácií sa príslušné orgány snažili pripraviť reformu vzdelávania, ktorej hlavným cieľom pre oblasť Slovenska a Podkarpatskej Rusi bolo odstrániť negramotnosť a následne vyhodnotiť aj jej účinky. Podľa údajov zo sčítania 1921 podiel gramotných presiahol na Slovensku 82 %, no v Lechách to bolo viac ako 97 % a v Sliezsku, ktoré bolo z tohto hľadiska na tom najhoršie z českých krajín, sa úroveň gramotnosti pohybovala na úrovni takmer 96 %. Jednoznačne najhoršie na tom bola Podkarpatská Rus, kde čítať a písať vedela necelá polovica osôb. Výsledky sčítania na Slovensku tiež poukázali na rozdiely medzi pohlaviami, kde platilo, že o nieľo ľastejšie analfabetizmom trpia ženy (17 %) ako muži (13 %). Ešte výraznejšie však boli regionálne rozdiely. Najhoršia situácia jednoznačne bola v regiónoch severného a najmä východného Slovenska, kde dominovali predovšetkým prihraničné okresy¹² (napr. Vyšný Svidník a Snina s viac ako 50 % osôb bez

¹¹Údaje prebraté zo SPRLS II. s. 38* a 80*

¹²Napríklad v okresoch Vyšný Svidník a Snina podiel analfabetov prekročoval hranicu 50 %. Veľmi nepriaznivá situácia bola tiež v Medzilaborciach a Stropkove, kde osoby bez znalostí čítania a písania predstavovali 40 i 50 % z miestnej populácie.

znalosti čítania a písania). Naopak najvyššiu mieru gramotnosti nachádzame v okresoch západného Slovenska.

Snaha o zvyšovanie gramotnosti sa prejavila už aj na výsledkoch sčítania ľudu 1930. Podiel analfabetov sa za necelých 10 rokov znížil o viac ako polovicu z pôvodných 15 % na niečo viac ako 7 %. Úspešnou bola reforma vzdelávania aj v Podkarpatskej Rusi, kde v roku 1930 len niečo viac ako štvrtina osôb starších 5 rokov nevedela čítať a písať. Zníženie negramotnosti sa prejavilo aj na regionálnej úrovni, no vzorec rozdielov zostal v podstate zachovaný. Najhoršia situácia tak naďalej panovala na severe a najmä severovýchode krajiny, kde v niektorých okresoch (Stropkov, Snina, Medzilaborce, Vyšný Svidník) podiel analfabetov tvoril viac ako štvrtinu populácie osôb starších 10 rokov.¹³ Medzivojnové sčítania tiež upozornili na existenciu rozdielov v úrovni gramotnosti medzi mestskými a vidieckymi obcami, či jednotlivými národnostnými skupinami. Vo všeobecnosti pritom platilo, že s výnimkou niektorých východoslovenských miest bola v mestskom prostredí situácia výrazne lepšia ako na vidieku. Takmer úplnú gramotnosť nachádzame u osôb hlásiacich sa k židovskej národnosti (98 %). Lepšie na tom ako osoby československej národnosti boli z pohľadu znalosti čítania a písania aj príslušníci nemeckej a maďarskej národnosti. Naopak najväčšie zastúpenie analfabetov nachádzame u osôb cigánskej národnosti (len 27 % vedelo čítať a písať) a so značným odstupom u príslušníkov ruskej a maloruskej národnosti (približne 68 % vedelo čítať a písať) (Čiprocha a Tigliar 2012).

6.2 Vzdelanostná štruktúra v rokoch 1950 i 1991

Znalosť čítania a písania zisťovaný v uhorských cenzoach rovnako ako v dvoch medzivojnových československých sčítaniach neumožňoval empiricky hodnotiť skutočnú úroveň dosiahnutého vzdelania. Odkazoval len na niektoré znalosti, ktoré však respondent mohol v skutočnosti nadobudnúť mimo vzdelávacích inštitúcií alebo len po ich krátkej návšteve. Hlavný cieľ a to odstrániť negramotnosť na Slovensku, sa v období existencie prvej československej republiky podarilo odstrániť, a preto tento znak stratil svoju vypovedaciu hodnotu. V prvom sčítaní po druhej svetovej vojne ho preto nahradila deklaratórna otázka zisťujúca vôbec prvýkrát v histórii Slovenska najvyššie dosiahnuté školské vzdelanie obyvateľstva staršieho 15 rokov. Výsledky sčítania ľudu z roku 1950 tak umožňujú si aspoň v hrubých rysoch urobiť predstavu o vzdelanostnej úrovni obyvateľstva Slovenska nadobúdanej do polovice 30. rokov 20. storočia.

Je zrejmé, že po druhej svetovej vojne sa populácia Slovenska vyznačovala veľmi nízkou úrovňou dosiahnutého vzdelania s dominantnou pozíciou základného vzdelania. Len približne 7 % žien a 11 % mužov starších 15 rokov malo vyššie vzdelanie. Bez vzdelania však zostalo len približne 40 tis. osôb, pričom o niečo väčšie číslo o ženy (24 tis.). Pre

¹³Zo sčítania ľudu 1930 boli na regionálnej úrovni publikované už údaje len pre obyvateľstvo staršie 10 rokov.

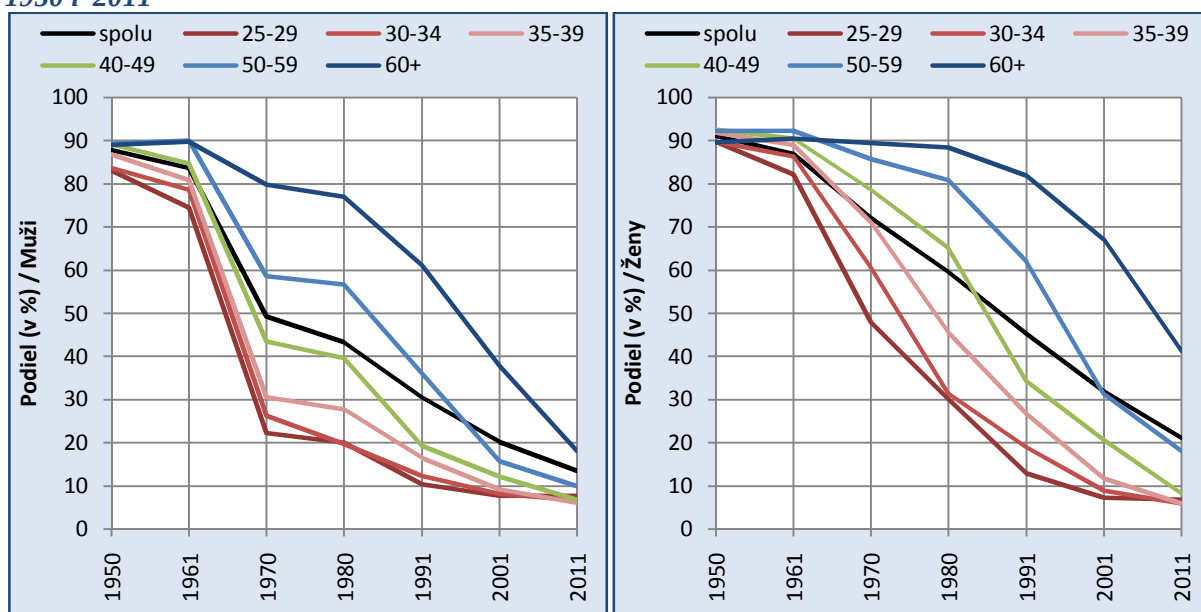
zaujímavosť ešte dodáme, že len necelých 13,5 tis. osôb (z takmer 2,5 mil. osôb starších 15 rokov) uviedlo vysokoškolské vzdelanie, pričom v prípade žien išlo o 1,7 tis. osôb (z približne 1,3 mil. žien).

Ani v období 50. rokov nedošlo k nejakému dramatickému kvalitatívnemu zlepšeniu. Podiel osôb len so základným vzdelaním sa mierne znížil, no naďalej ho dosahovalo viac ako osem z desiatich obyvateľov starších 15 rokov. Počet ani podiel osôb bez vzdelania sa príliš nezmenil. Medzi osobami s vyšším ako základným vzdelaním mali prevahu v mužskej i ženskej časti populácie absolventi škôl poskytujúcich úplné stredoškolské vzdelanie. Mierne vzrástol aj podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním. Naďalej však išlo o veľmi okrajovú vzdelanostnú skupinu. Logicky najviac sa tieto kvalitatívne zmeny dotkli mladších osôb.

Údaje zo sčítania 1970 naznačujú, že situácia sa výrazne zmenila v priebehu 60. rokov. Predovšetkým je zrejmý značný pokles podielu osôb len so základným vzdelaním, ktoré predstavovali v populácii starších 15 rokov 61 %. Oveľa výraznejšie sa tieto zmeny dotkli pritom mužov, keďže už viac ako polovica z nich mala vyššie vzdelanie. V ženskej populácii mali naďalej prevahu osoby len so základným vzdelaním (72 %). Uvedený intercenový vývoj a tiež rozdiely medzi pohlaviami mali niečo ako vysvetlenie. Predovšetkým je potrebné upozorniť na zmenu klasifikácie vzdelanostných stupňov, ku ktorej prišlo zaradením uľňovských škôl do systému stredných škôl (zákonom č. 186/1960 Zb.). Dovedy boli absolventi tohto typu škôl brané ako osoby s najvyšším dosiahnutým základným vzdelaním.

K nárastu podielu osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním prispel však aj samotný postupný rozmach uľňovských škôl, uľňovských odborov a ich zvyšujúca sa spoločenská hodnota spoločiatku najmä u osôb mužského pohlavia. Výsledkom tak bol nielen nárast počtu študentov, ale aj absolventov jednotlivých uľňovských odborov. Svedčí o tom aj skutočnosť, že už na začiatku 70. rokov mali v mužskej časti populácie u osôb s vyšším ako základným vzdelaním prevahu absolventi škôl poskytujúcich stredoškolské vzdelanie bez maturitnej skúšky. U žien k tak dynamickému nárastu podielu osôb so stredoškolským vzdelaním bez maturity sme nedošli a naďalej o niečo menej ženy skôr dosahovali úplné stredoškolské vzdelanie. Smerom k mladším vekovým skupinám sa však čoraz zreteľnejšie postupne konfiguroval odlišný vzdelanostný model mužov a žien. Kým v mužskej populácii jednoznačne môžeme identifikovať preferenciu stredoškolského vzdelania bez maturity (viac ako 45 % osôb vo veku 25 i 34 rokov), u žien hlavné slovo mali absolventky stredných škôl s maturitou (viac ako 25 % vo veku 25 i 29 rokov).

Obr.52 a 53: Podiel mužov a žien bez vzdelania a so základným vzdelaním na Slovensku v rokoch 1950 i 2011

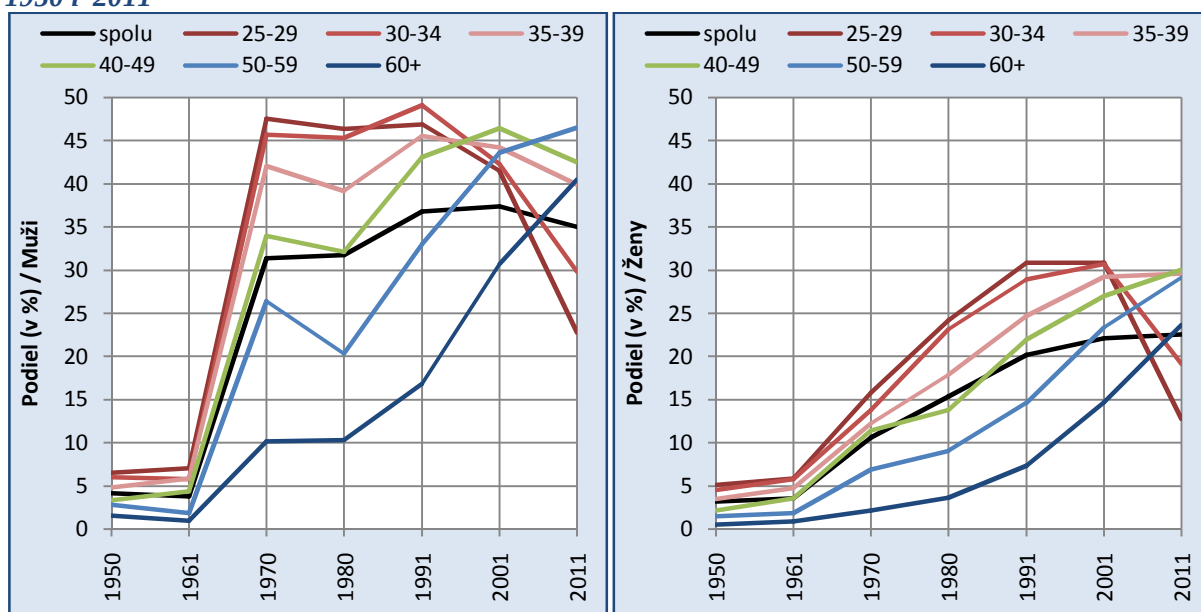
Zdroj údajov: ĽÚ SR, SĽ 1950, SĽDB 1961 i 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Až do 50. rokov bolo možné vzdelanie nadobudnúť v podstate výlučne len prostredníctvom denných foriem štúdia. Následný rozmach rôznych foriem externého vzdelávania predstavoval jeden z dôležitých faktorov celkového zvyšovania vzdelanostnej úrovne populácie Slovenska. Veľerné a diačkové kurzy popri (a po) zamestnaní sa težili veľkej obľube na konci 50. a v prvej polovici 60. rokov. Ich snahou bolo zvýšiť dosiahnuté vzdelanie u tej skupiny pracujúcich, ktorí vzdelávacím systémom prešli v minulosti a ktorých vzdelanostný profil nevyhovoval praktickým potrebám. Postupne sa vytvorila až paradoxná situácia, keď popri klasickej dennej forme dovedy s monopolným postavením vznikol veľmi silný prvok externého vzdelávania, vďaka ktorému sa zvýšila vzdelanostná úroveň veľkej časti obyvateľstva¹⁴ vo veku typickom pre uzavreté vzdelanostné dráhy. V druhej polovici 60. rokov však počet študentov stredných škôl študujúcich externou formou klesol. K určitému vzostupu ešte došlo v polovici 70. rokov a v 80. rokoch, keď boli otvorené diačkové formy štúdia aj pri úľňovskom type vzdelávania.

Externé formy vzdelávania však neboli doménou len stredných škôl. V 60. a v polovici 70. rokov predstavovali dôležitý faktor zvyšovania vzdelania aj na vysokých školách. V druhej polovici 70. rokov v podstate až do polovice 90. rokov môžeme však vidieť pomerne výrazný sústavný pokles počtu študentov i absolventov rôznych diačkových foriem vysokoškolského vzdelávania. Príčin tohto poklesu bolo viacero, no podľa Tuľka a kol. (1996) hlavný faktor predstavovala postupná strata motivácie k dodatočnému štúdiu ako dôsledok poklesu reálnej hodnoty vzdelania a vzdelávania v spoločnosti.

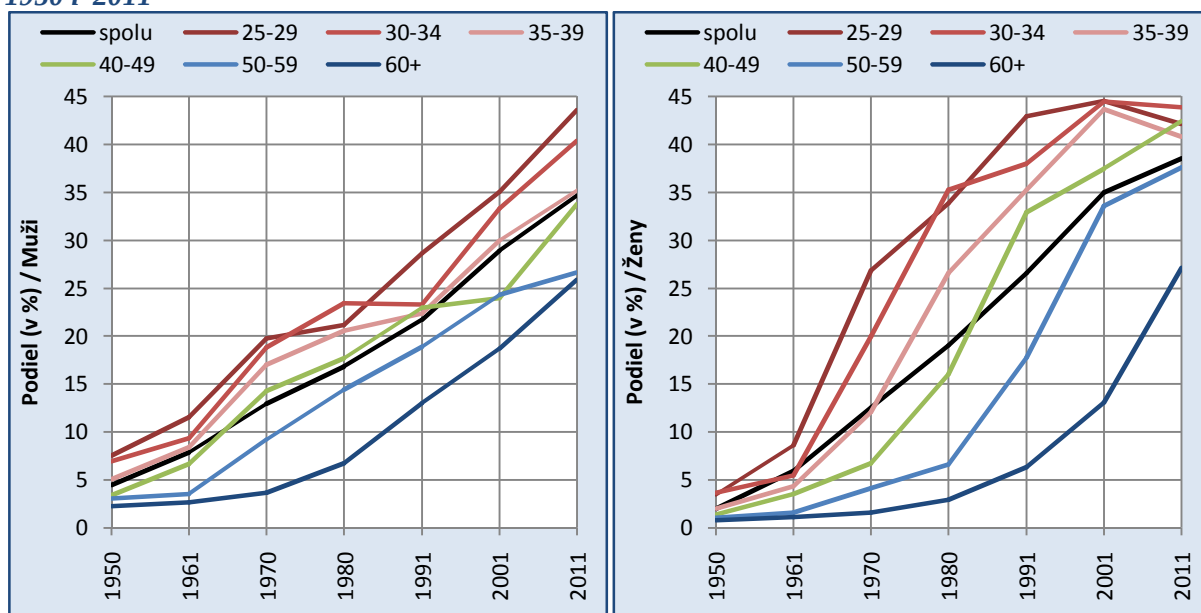
¹⁴Napríklad v prvej polovici 60. rokov a v polovici 70. rokov študovalo strednú školu v externej forme roľne viac ako 30 tis. osôb.

Obr.54 a 55: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity na Slovensku v rokoch 1950 i 2011

Zdroj údajov: ĽÚ SR, Sč 1950, SčDB 1961 i 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Obr.56 a 57: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou na Slovensku v rokoch 1950 i 2011

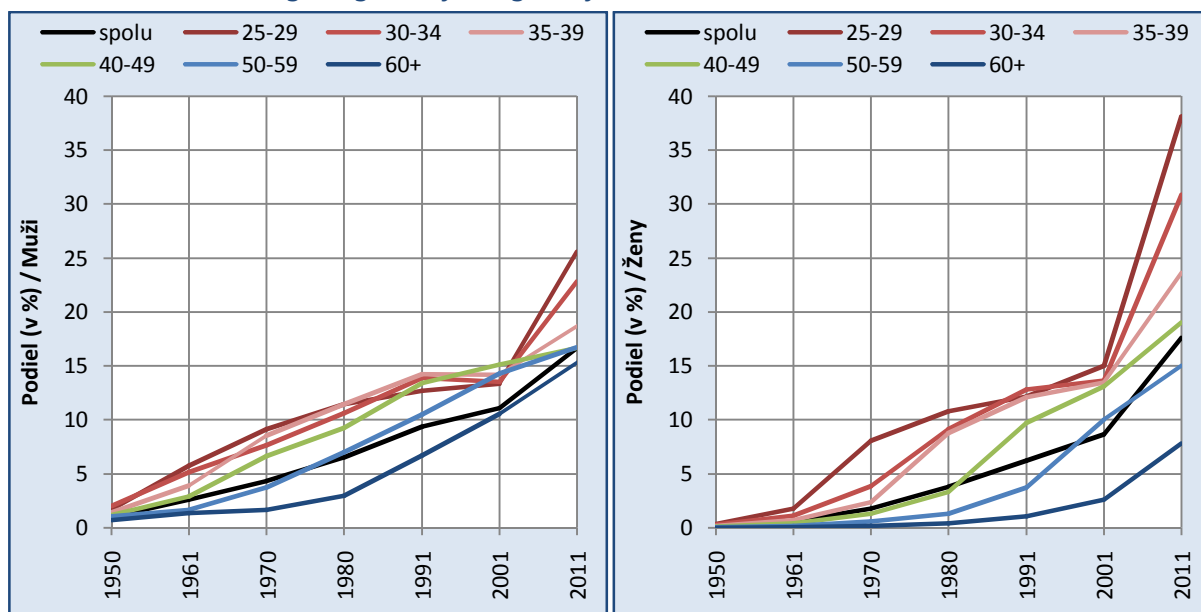

Zdroj údajov: ĽÚ SR, Sč 1950, SčDB 1961 i 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Výsledky Najších dvoch slúžieb potvrdili nastavený trend vo vývoji vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska. Pokles podielu osôb len so základným vzdelaním Najle pokračoval, pričom okrem efektu ľoraz ľastejšieho získavania stredoškolského vzdelania u mladších osôb tu veľký význam zohrávalo aj vymieranie starších generácií vyznačujúcich sa práve veľmi nízkym vzdelaním. V roku 1980 tak v populácii Slovenska zostávala so základným vzdelaním uľ len nieľo viac ako polovica osôb vo veku 16 a viac rokov (60 % u žien, 43 % u mužov) a do roku 1991 ich podiel klesol pod hranicu 40 % (45 % ženy, 30 % muži). Bez vzdelania

v rokoch 1980 a 1991 zostalo len nieľo viac ako 27 tis. osôb, ľo nebolo ani jedno percento (0,7 %) z osôb starľích 15 rokov.

Obr.58 a 59: Podiel muľov a ľien s vysokoľkolskľm vzdelanľm na Slovensku v rokoch 1950 ľ 2011

Zdroj údajov: ČÚ SR, Sô 1950, SôDB 1961 ľ 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpoľty autor

Na druhej strane sa posilnila nielen váha osôb so stredoľkolskľm vzdelanľm bez maturity (23 % v roku 1980, 28 % v roku 1991), ale aj absolventov stredoľkolskľch ľudijnyľch programov konľiacich maturitnou skľľkou (18 % v roku 1980, 24 % v roku 1991). Naľalej pritom platilo, ľe ľasteľľie nematuritnľe odbory vyhľľdávali muľi (v roku 1991 predstavovali 37 % z populácie starľích 15 rokov), kľm v ľenskej ľasti populácie aj napriek urľitľmu nárastu zastľpenia osôb s neľplnľm stredoľkolskľm vzdelanľm (v roku 1991 tvorili uľľ viac ako 20 %) zostával ľasteľľim vzdelanostnľy model ukonľenľ maturity (v roku 1991 takmer 27 % ľien). K rľchleľľiemu nárastu poľtu i podielu osôb s ľplnľm stredoľkolskľm vzdelanľm 80. rokoch prispela moľnosť zľskať maturitu aj na uľľ ľovskľch ľľolách.

Aj keľ poľet i podiel osôb s vysokoľkolskľm vzdelanľm mal po druhej svetovej vojne mierne rastľci trend¹⁵, naľalej predstavovali absolventi vysokľch ľľol v slovenskej spoľnosti marginálnu skupinu. Situácia sa výraznejľie nezmenila ani v 80. rokoch, keľ sa poľet absolventov takmer zdvojnásobil (z 99 tis. na 190 tis. osôb). Podľľ výsledkov sľľtania Ůľdu 1991 tak naľalej nemala vysokľ ľľolu ani kaľdľ 12. osoba starľia 15 rokov (podiel ľinil 7,8 %).

¹⁵Medzi rokmi 1950 a 1980 sa poľet osôb starľích 15 rokov s vysokoľkolskľm vzdelanľm zvyľľil z necelľch 13,5 tis. na viac ako 190 tis., ľo znamenalo nárast ich zastľpenia z 0,5 % na 5,2 %.

6.3 Niektoré faktory vzdelanostnej štruktúry v rokoch 1950 i 1991

Extenzívna industrializácia spolu so zameraním hospodárstva na ťažký priemysel priniesli v 50. a 60. rokoch značný dopyt po kvalifikovanej pracovnej sile. Vzdelanostný profil populácie Slovenska i väčšiny absolventov však dokázali naplniť len čiastočne. Práve do tohto obdobia spadá dynamický rozmach učňovského vzdelávania. Hlavným poslaním týchto škôl bolo práve pripravovať študentov priamo na výkon robotníckych povolaní, čo sa odzrkadľovalo aj v ich pôvodnom profile. Učňovské školy predstavovali špecifické zariadenia vznikajúce pri štátnych podnikoch, v ktorých prevádzke priamo pôsobili študenti v učňovskom pomere. Ak spomínaným zaradením týchto škôl do stredoškolského vzdelávacieho stupňa sa z učňov stali študenti štátneho vzdelávacieho systému. Potreba kvalifikovaných robotníkov viedla ku značnej preferencii tohto typu vzdelávania, ktorému prispela postupne aj vybudovaná hustá sieť učňovských škôl rôzneho odborného zamerania. V kombinácii so značnou platovou nivelizáciou, mzdovou i nemzdovou preferenciou robotníckej práce a tiež ideologickým tlakom sa v spoločnosti (alebo aspoň jej väčšej časti) vytvorila predstava o výhodnosti výkonu robotníckych povolaní. Navyše výchovným pôsobením rodičov sa táto predstava presúvala aj na deti.

Dôležitou črtou prvých fáz industrializácie Slovenska a centrálne riadeného hospodárstva bol presun veľkého počtu zamestnancov z odvetví ťažkého priemyslu a najmä služieb do odvetví ťažkého priemyslu, baníctva, hutníctva a pod. Neefektívne využívanie existujúcich pracovných síl, neschopnosť zvyšovať pracovný výkon aj v dôsledku nedostatku využitia modernej techniky spolu s nadviazaním značného počtu mužov v armáde a bezpečnostných zložkách spôsobili situáciu, keď masové zapojenie študentov do pracovného procesu sa stalo nutnosťou. K tomu prispela aj spomínaná platová nivelizácia a pomalý rast platiev. Činy čiastočne s malými deťmi boli tak sociálnou situáciou svojej rodiny v podstate donútené odísť z domácnosti a zapojiť sa do pracovnej činnosti. S výnimkou niektorých preferovaných skupín (napr. baníci) nebolo možné nahradiť chýbajúcu, aj keď nižšiu mzdu študentov v rodinnom rozpočte (Kučera 1994). Výsledkom masívneho nástupu študentov do pracovného procesu sa postupne niektoré typické mužské pracovné pozície feminizovali. Iglo predovšetkým práve o ťažký priemysel (napr. obuvníctvo, výroba odevov a obuvi, potravinársky priemysel a pod.) a tiež viaceré odvetvia služieb (obchod, peňažníctvo, zdravotníctvo, školstvo). Príčinou je potrebné hľadať aj v skutočnosti, že tieto hospodárske odvetvia sa vyznačovali vo všeobecnosti nižším platovým ohodnotením (Kučera 1994). Paradoxom je, že čiastočne na ich výkon bolo potrebné dosiahnuť vyššie vzdelanie (najvyššie strednú školu s maturitou). Práve táto skutočnosť sa následne podpísala pod vznik odlišného modelu vzdelanostných dráh, keď muži najvyššie dosahovali stredoškolské vzdelanie bez maturity (najmä na učňovských školách) a ženy viac inklinovali k úplnému stredoškolskému vzdelaniu.

Hlavnou snahou školskej výchovy bolo pokrývať potreby hospodárstva na kvalifikovanú pracovnú silu. Centrálne plánovaná ekonomika sa neorientovala len na výrobný proces, ale určovala pomocou kvót (smerných lisel) aj počty študentov, absolventov na jednotlivých typoch škôl a ich zaraďovanie do pracovného procesu. Existovala pritom značná obava z nadprodukcie absolventov všeobecných (gymnazií) a vysokých škôl, čo sa odzrkadlilo aj na dlhodobo stagnujúcom počte takýchto škôl¹⁶. Ako uvádza Tušek (1996), tento spôsob riadenia mohol byť funkčný a dosahovať plánované výsledky len vo svojich počiatočných, postupne sa však stal jednou z hlavných príčin stagnácie spoločnosti. Nemožnosť slobodnej voľby vzdelanostnej a ani profesijnej dráhy vytvárala u mladých ľudí pocit bezstarostnosti, závislosti a nesamostatnosti. O spôsobe vzdelávania a kvalifikácie detí po dokončení základnej školy dlho rozhodovali skôr riaditelia škôl na základe prijímaných politických a triednych faktorov. V praxi to znamenalo, že v prípade populačne slabých regiónov museli byť najprv naplnené kvóty odborov vychovávajúcich absolventov zaraďovaných priamo do pracovného procesu a najmä robotníckych povolání (prednosť mali teda už Ťovské školy) (Kučera 1994).

Platová nivelizácia spolu s preferenciou robotníckych povolání znamenali, že výška mzdy nebola počas obdobia minulého režimu dôležitým faktorom pre rast vzdelanostnej úrovne. Niektoré analýzy (napr. Kalinová 1998, Londáková 2004) dokonca poukázali na skutočnosť, že pre absolventov vysokých škôl znamenala ich dlhšia príprava na povolanie značnú finančnú stratu oproti rovesníkom, ktorí po základnej alebo už Ťovskej škole nastúpili priamo do práce. Vysokoškolsky vzdelaný človek sa svojou kumulovanou mzdou vyrovnal osobe so základným vzdelaním až vo veku 30 i 34 rokov a stredoškôlákovi dokonca až po 40. roku života (Kalinová 1998, Londáková 2004). Mzdová nivelizácia a s Ťou súvisiaca značná ekonomická nevýhodnosť vyššieho vzdelania spôsobili eróziu hodnoty vzdelania a kritické oslabenie vzťahu medzi reálnou kompetenciou a formálnym vzdelaním. Došlo k významnému oslabeniu osobnej iniciatívy a pracovnej aktivity (Džambazovič 2007).

6.4 Vzdelanostná štruktúra vo svetle výsledkov SODB 2001 a 2011

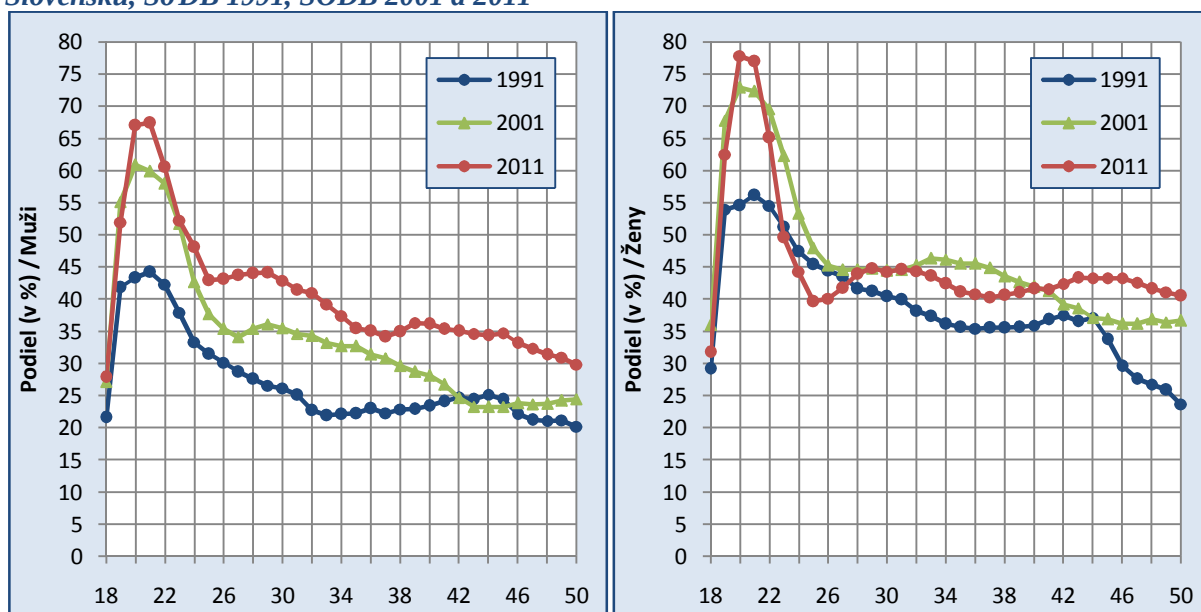
Vývoj kvantitatívnych ukazovateľov vzdelávania, ako aj výsledky posledných dvoch sčítaní obyvateľov jednoznačne poukazujú na skutočnosť, že na Slovensku v posledných dvoch desaťročiach dochádza k historicky jedinej transformácii vzdelanostnej štruktúry. Táto kvantitatívno- a najmä kvalitatívna premena sa vyznačuje jednoznačným príklonom

¹⁶Od začiatku 60. rokov do konca 80. rokov na Slovensku existovalo stabilne 127 až 130 stredných všeobecnovzdelávacích škôl (gymnazií). Po druhej svetovej vojne fungovali na Slovensku len 3 vysoké školy. V prvej polovici 50. rokov ich bolo už 12 a od roku 1969 až do roku 1991 sa ich počet stabilizoval na 13.

k vyšším stupňom vzdelania, pričom z pohľadu vnútorných charakteristík je možné hovoriť o dvoch na seba nadväzujúcich vývojových etapách.

Kým podľa sčítania ľudu z roku 1991 vo veku 16 a viac rokov malo približne 37 % osôb najvyššie základné vzdelanie, výsledky z cenzu 2011 hovoria, že ich váha klesla pod hranicu 18 %. V mužskej populácii tvorili podľa údajov z posledného sčítania približne 13,5 % a na strane žien to bolo nieľo viac ako 21 %. Podiel osôb s neúplným stredoľkolským vzdelaním zostal síce približne rovnaký (29 %) ¹⁷, no významne sa zvýľilo zastúpenie mužov i žien s úplným stredoľkolským (z 25 % na takmer 37 %) ¹⁸ a vysokoľkolským vzdelaním (z 8 % na viac ako 17 %).

Obr.60 a 61: Muľi a ľeny so stredoľkolským vzdelaním s maturitou vo veku 16 ľ 52 rokov na Slovensku, SľDB 1991, SODB 2001 a 2011

Zdroj údajov: ĽÚ SR, SľDB 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpoľty autor

Prvé desaľroľie transformácie spoločnosti a aj samotného vzdelávania odzrkadlené vo vzdelanostnej ľruktúre Slovenska predstavuje len prvotnú fázu, ktorá sa dotkla najmä stredoľkolského vzdelania. K jej hlavným znakom patrí zvyšovanie váhy stredoľkolského vzdelania s maturitou, a to najmä v mužskej zľoľke.

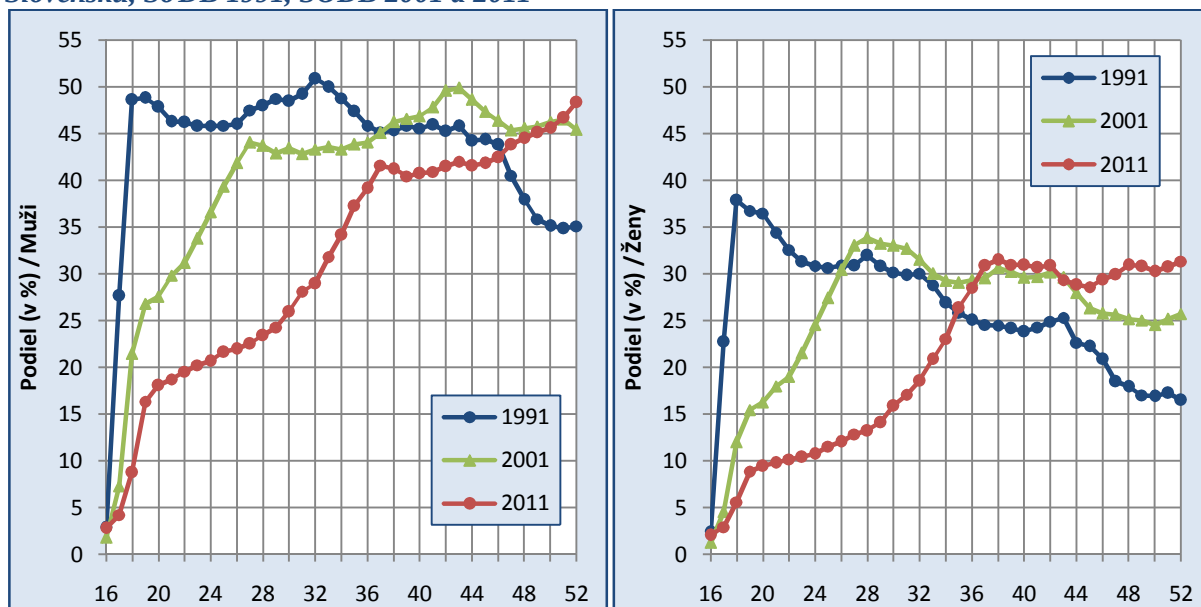
Podiel mužov s úplným stredoľkolským vzdelaním vo veku 19 ľ 23 rokov podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001 prekroľil hranicu 50 %. Nárast vľak pozorujeme aj u žien. Úplné stredoľkolské vzdelanie vo veku 19 ľ 23 rokov dosiahlo 63 ľ 73 % osôb z roľníka. Uvedené kvalitatívne zmeny idľ predovľetkým na vrub odbornému a uľľovskému vzdelaniu bez maturity. Podiel osôb vo veku 19 ľ 21 rokov s týmto stupňom vzdelania u mužov poklesol pod hranicu 30 % a u žien to bolo dokonca uľľ menej ako 20 %.

¹⁷U mužov tvorili tieto osoby vo veku 16 a viac rokov 35 % a v ľenskej populácii iľľo približne o 23 % osôb.

¹⁸Podiel mužov s úplným stredoľkolským vzdelaním z celej mužskej populácie staršej 15 rokov dosiahol v roku 2011 hranicu takmer 35 % a u žien to bolo 38,5 %.

Váha mužov i žien s najvyšším základným vzdelaním vo veku predpokladaného ukončenia vzdelanostných dráh (25 i 30 rokov) sa stabilizovala pod úrovňou 10 % (obr. 53 a 54, s. 81).

Obr.62 a 63: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity vo veku 16 i 52 rokov na Slovensku, ŠD 1991, ŠD 2001 a 2011

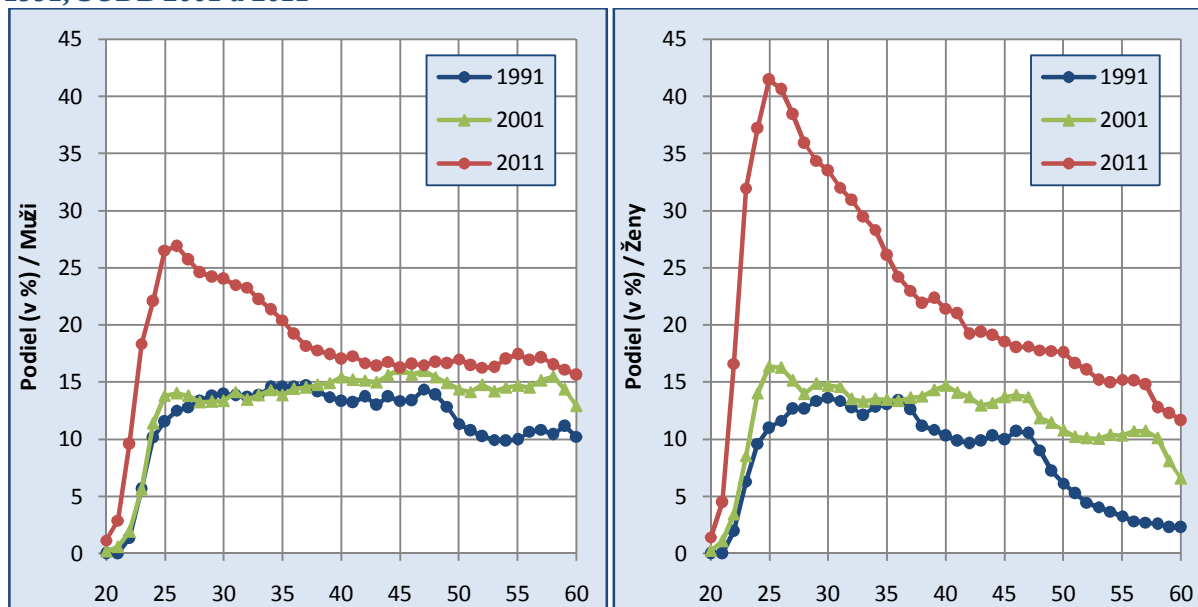
Zdroj údajov: ŠÚ SR, ŠD 1991, ŠD 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

Sľúštenie z roku 2001 ešte veľké zmeny z pohľadu zastúpenia absolventov vysokých škôl vo veku 25 i 30 rokov nezaznamenalo. Zaujímavosťou však je, že prvýkrát v histórii Slovenska sme svedkami ľastejšieho absolvovania vysokej školy u žien ako u mužov. Ich podiel prekročil vo veku 25 a 26 rokov 16 %, kým u mužov to bolo približne 14 % z príslušného populačného roľníka.

V sľúštení z roku 2011 už zreteľne vidíme nástup druhej fázy transformácie vzdelanostnej štruktúry. Podiel mužov i žien s úplným stredoškolským vzdelaním sa naďalej zvyšoval, keď vo veku 20 - 22 rokov už prekročil hranicu 60 % a u žien sa dokonca priblížil k 80 %. Opätovne je to predovšetkým na úkor stredoškolského vzdelania bez maturity, ktoré u mužov nedosahuje už ani pätina a u žien dokonca je to len desatina z osôb príslušných populačných roľníkov. Hlavným znakom druhej fázy je však historicky jedinečný nárast podielu osôb s terciárnym stupňom vzdelania. Podmienili to nielen vonkajšie faktory (dopyt po vyššom vzdelaní, rastúca ponuka vysokoškolského vzdelávania pozri nižšie), ale aj samotné vnútorné kvalitatívne posuny vyznačujúce sa dominanciou osôb s úplným stredoškolským vzdelaním ako potenciálnych uchádzačov o štúdium na vysokej škole. U mužov podiel absolventov terciárneho stupňa vzdelania vo veku 25 i 29 rokov dosiahol hranicu 25 i 27 % a u žien je to dokonca 36 i 42 % (obr. 64 a 65). Z pohľadu vnútornej štruktúry prevahu majú absolventi druhého stupňa vysokoškolského vzdelania. Najmä u žien však vidíme aj určitý nárast váhy bakalárov (z 5 na 12 % vo veku 25 i 30 rokov). Ľi pôjde o trvalejší jav alebo je to len prechodný posun ukážu aj výsledky ďalšieho cenzu. Veľmi

mierne rástla aj váha absolventov tretieho stupňa vysokoškolského vzdelania. U mužov predstavovali vo veku 30 i 34 rokov približne 1,3 % a u žien 1,6 %.

Obr.64 a 65: Muži a ženy s vysokoškolským vzdelaním vo veku 20 i 60 rokov na Slovensku, SôDB 1991, SODB 2001 a 2011

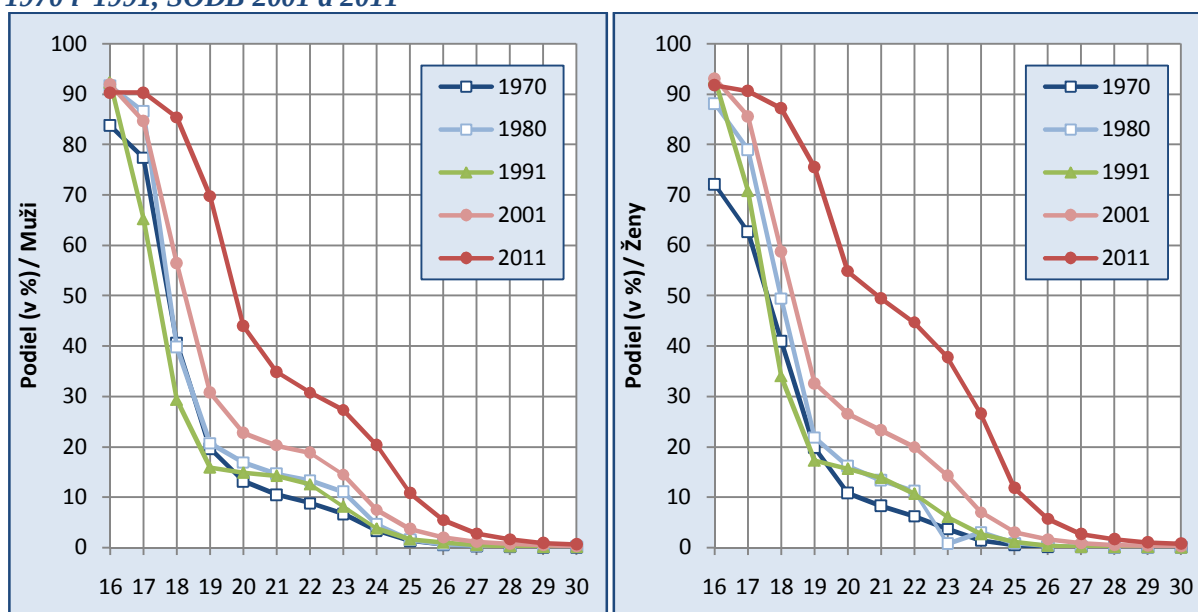

Zdroj údajov: ĽÚ SR, SôDB 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

6.5 Faktory transformácie vzdelanostnej štruktúry po roku 1989

Jedným z hlavných faktorov ovplyvňujúcich dynamické zmeny vo vzdelanostnej štruktúre na Slovensku v posledných približne dvoch desaťročiach je prudký nárast mier účasti na vzdelávaní. Podiel osôb, ktoré v sčítaniach uviedli, že sú študentmi, intercenzovalo prudko rástol. Predovšetkým v poslednom intercenzovom období a najmä u žien vidíme pomerne dynamický nárast mier účasti na vzdelávaní. Najväčšie zmeny nastali vo veku 18 a 19 rokov, kde sa oproti roku 1991 zvýšila miera u oboch pohlaví o viac ako 50 p.b. Okrem ľastejšej preferencie úplného stredoškolského vzdelania na tom malo svoj podiel aj predčenie povinnej školskej dochádzky. Vo veku 20 i 23 rokov sa miera účasti na vzdelávaní zvýšila o 30 i 40 p.b. u žien a približne 20 i 30 p. b. u mužov. Vo vyššom veku už nárast nebol tak dynamický. Ešte vo veku 24 a 25 rokov vidíme, že podiel osôb študujúcich na vysokej škole vzrástol u oboch pohlaví o 10 resp. 20 p.b. Vďaka týmto zmenám tak vo veku 20 rokov študuje podľa sčítania obyvateľov 2011 približne 44 % mužov a 55 % žien. Vo veku 21 rokov je to asi tretina mužov a polovica žien a vo veku 22 rokov takmer 31 % mužov a necelých 45 % žien.

Obr.66 a 67: Miera úľasti na vzdelávaní mužův a ģien vo veku 16 ģ 30 rokov na Slovensku, SōDB 1970 ģ 1991, SODB 2001 a 2011

Zdroj údajův: ĢÚ SR, SōDB 1970, 1980, 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpoľ ty autor

Predpoklady pre naplnenie prvej fázy transformácie vzdelanostnej ģruktúry Slovenska nachádzame predovšetkým v zmenách charakteru stredoģkolského vzdelávania. Po roku 1989 preģla sieť ůľ ůrovnských ģkół a vōbec vzdelávania na nich znalými zmenami. Transformácia spoľnosti spolu s privatizáciou, zánikom a rozpadom ģrátnych podnikov priniesla zruģenie vzájomných kooperalných väzieb. Výsledkom bolo vyľlenenie odborných ůľ ilíģš a stredných odborných ůľ ilíģš z pod patronátu podnikov. Ģiaci neboli ůľej pripravovaní pre konkrétnu spoľnosť. Menilo sa aj odborné zameranie jednotlivých ůľ ilíģš. Nedostatok finanľných prostriedkov, sšāģené podmienky pre odbornú praktickú prípravu, obmedzené zavádzanie nových technolōgií, zastarané a nedostatoľné vybavenie spolu s odlivom ģtudentov na stredné odborné ģkoly a gymnázia a celková zmena pohľadu spoľnosti na robotnícke profesie priniesli do ůľ ůrovnského vzdelávania hlbokú krízu. Od zaľiatku 90. rokov tak mōģeme pozorovaš znalý ůbytok poľtu ůľ ůrov, ako aj absolventov ůľ ůrovnských ģkół. Potvrdzujú to aj nasledujúce údaje. Kým na konci 80. rokov ůľ ůrovské ģkoly navģeľovalo viac ako 170 tis. ģiakov, ľo predstavovalo takmer 55 % vģetkých osōb na stredných ģkolách, v ģkolskom roku 2007/2008to ůģ bolo len pribliģne 55 tis. ģiakovs len nieľo viac ako 17% zastúpením na stredoģkolskom vzdelávaní. K tomuto odlivu prispeli aj urľité zmeny v ģruktúre stredných ģkół, keď v rokoch 2002 ģ 2007 vznikli zdruģené stredné ģkoly, na ktorých sa poľet ģtudentov postupne viac ako zdvojnásobil (z 35 na 77 tis.). Z pôvodných 10 % sa ich váha na celkovom poľte ģtudentov stredných ģkół zvýģila aģ na takmer ģtvrtinu.

Poľet gymnázií (stredných vģeobecnovzdelávacích ģkół) bol aģ do roku 1989 v podstate stabilný na úrovni 127 ģ 130 inštitúcií. Keģģe tieto ģkoly nevychovali absolventov priamo pre trh práce, ale znalá ľasš z nich sa hlásila na vysoké ģkoly, prevládali obavy z ich nadmerného rozmachu. Preto aģ v 90. rokoch mōģeme vidieš prudký nárast poľtu

gymnázií a s tým súvisiacich ďalších výkonových ukazovateľov. Prispela k tomu aj skutočnosť, že okrem štátnych gymnázií bolo umožnené vzniknúť cirkevným i súkromným vzdelávacím inštitúciám a opätovne sa do vzdelávacej sústavy vrátili tzv. osemročné gymnáziá. Vrchol dosiahla sieť gymnázií v roku 2007, keď na Slovensku pôsobilo celkovo 252 škôl tohto typu.¹⁹ Na konci 90. rokov študovalo na stredných všeobecnovzdelávacích školách približne 16 % všetkých žiakov stredných škôl (51,5 tis. osôb). V rokoch 2003 i 2008 to už bolo približne 100 tis. študentov. Pokles, ktorý môžeme vidieť v posledných rokoch, však nie je výsledkom nejakej znižujúcej sa obľuby týchto inštitúcií, ale je to predovšetkým výsledok demografických zmien a s nimi spojenej klesajúcej veľkosti predmetných populačných ročníkov. Preto podľa posledných dostupných údajov zo školského roka 2015/2016 gymnáziá navštevovalo už len niečo viac ako 74,3 tis. osôb. Z pohľadu ich zastúpenia na poskytovaní stredoškolského vzdelania sa však nič výraznejšie nezmenilo, keďže od roku 2005 na gymnáziách pomerne stabilne študuje približne tretina všetkých stredoškôľakov Slovenska.

Stredné odborné školy spolu s konzervatóriami predstavovali na konci 80. a v 90. rokoch po ul'šovských školách druhú najdôležitejšiu sieť stredoškolských vzdelávacích inštitúcií. Najmä druhá polovica 90. rokov priniesla v ich prípade nárast počtu a zastúpenia študentov. Pre zaujímavosť v rokoch 1995 i 1997 tu študovalo viac ako 122 tis. žiakov, pričom od roku 1997 do roku 2001 sa na stredných odborných školách vzdelávalo približne 35 % všetkých stredoškôľakov. V ďalších rokoch aj vďaka vzniku združených stredných škôl (pozri vyššie) sa počet žiakov a ich zastúpenie znížilo. Posledný školský rok (2007/2008) pred štruktúrnou zmenou stredoškolského vzdelávania²⁰ na stredných odborných školách študovalo necelých 83 tis. žiakov, čo predstavovalo približne štvrtinu všetkých stredoškôľakov. Keďže špeciálne stredné školy pokrývajú len 2 i 3 % všetkých žiakov stredných škôl, je zrejmé, že v súľanosti spojená skupina stredných odborných škôl výrazne dominuje v oblasti stredoškolského vzdelávania, keďže pokrýva štúdium približne dvoch tretín všetkých stredoškôľakov. Zvyšných necelých 32 % tak pripadá na spomínané gymnáziá.

Nárast počtu a podielu mladých osôb s úplným stredoškolským vzdelaním priniesol súľasne aj zväľšovanie kontingentu potenciálnych uchádzačov o vysokoškolské vzdelanie. Na rastúci dopyt, a tým aj tlak postupne reagovala aj sieť vysokých škôl a počet jej inštitúcií sa pomerne dramaticky zvyšoval. Kým v rokoch 1969 i 1991 na Slovensku stabilne fungovalo 13 vysokých škôl, v nasledujúcom období do roku 2013 bolo založených ďalších 23 nových inštitúcií poskytujúcich terciárne vzdelanie. Podobne sa dramaticky zvýšil aj počet fakúlt z pôvodných 52 (rok 1991) na 129²¹ (rok 2015). Nemenej dôležitou pre nárast vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska po roku 1989 bolo rozšírenie možností získať terciárne

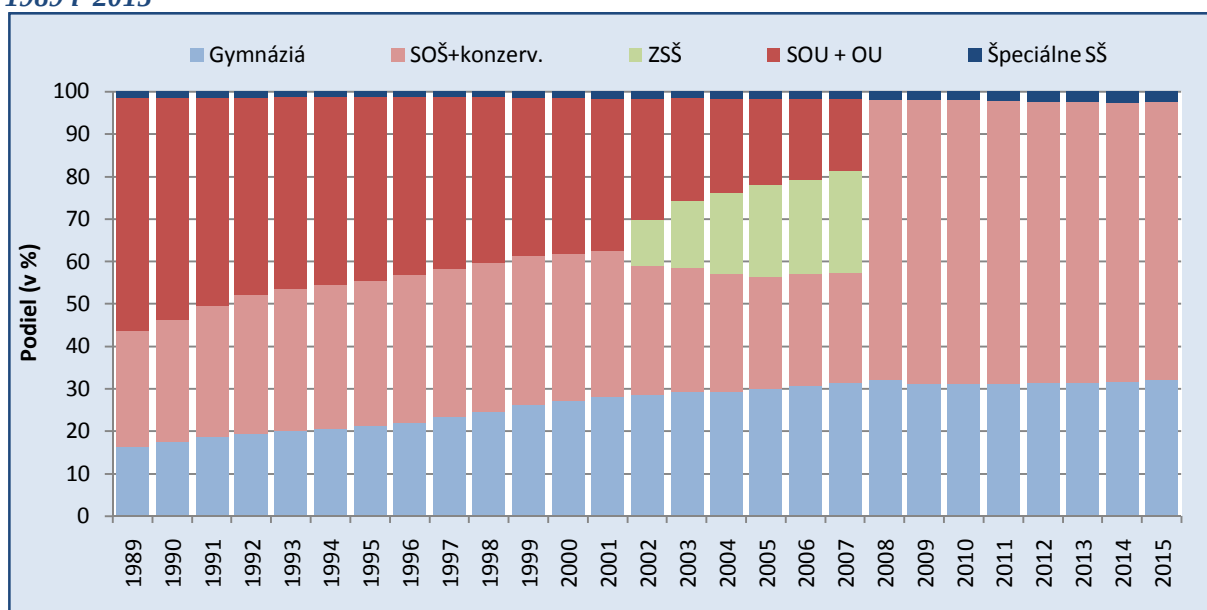
¹⁹V školskom roku 2014/2015 ich bolo celkovo 242.

²⁰Od školského roku 2008/2009 boli stredné odborné učiliššia, učiliššia a združené stredné školy zákonom 245/2008 Z. z. premenované na stredné odborné školy a v štatistikách sa ďalej udávajú súhrnne ako SOŠ.

²¹Najviac fakúlt 132 pritom na Slovensku existovalo v rokoch 2012 a 2013.

vzdelanie v externej forme štúdia. Podiel študentov študujúcich v tejto forme sa z minima 11 i 12 % v prvej polovici 90. rokov zvýšil až na takmer 38 % v rokoch 2006 a 2007. V nasledujúcich rokoch vlna externého vzdelávania čiastočne opadla a podiel osôb študujúcich v externej forme z celkového počtu študentov vysokých škôl na Slovensku sa dostal na úroveň necelých 23 % (rok 2015/2016).

Obr.68: Štruktúra stredoškôlakov podľa typu navštevovanej strednej školy na Slovensku v rokoch 1989 i 2015

Pozn.: SOŠ i stredné odborné školy, ZŠŠ i združené stredné školy, SOU + OU i stredné odborné učilišťa a odborné učilišťa

Zdroj údajov: ÚIPG (<http://www.uips.sk/statistiky/casove-rady>)

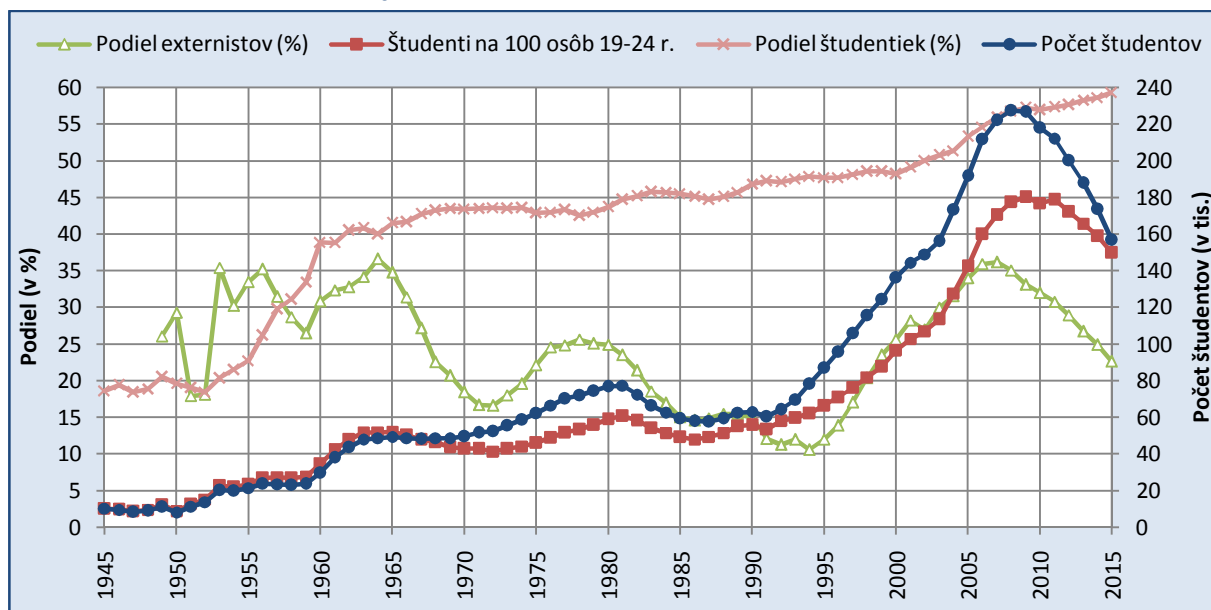
Spolu so zmenou pohľadu na vzdelanie, a predovšetkým na jeho úroveň v kombinácii s tlakom z prostredia trhu práce, kde jedným z dôležitých aspektov pre úspech je kvalita ľudského kapitálu, je logickým vyústením nárast počtu študentov a absolventov vysokých škôl, ktorý sledujeme v 90. rokoch a na začiatku nového milénia. Kým na začiatku 90. rokov na všetkých stupňoch a formách terciárneho vzdelávania študovalo 60 i 65 tis. osôb, v rokoch 2007 i 2009 ich počet prekročil hranicu 220 tis.

Počet absolventov sa zvýšil z pôvodných 9 10 tis. na viac ako 70 tis. (roky 2009 i 2011).²² Okrem nárastu dopytu a ponuky po vysokoškolskom vzdelaní sú počty študentov a absolventov silne závislé aj od samotného potenciálneho počtu uchádzačov

²²V prípade absolventov je potrebné podotknúť, že v štatistikách ÚIPG (<http://www.uips.sk/statistiky/casove-rady>) sú zahrnuté všetky stupne vysokoškolského vzdelania spolu. Znamená to jednak, že niektoré osoby sa postupne môžu vo výkazoch objaviť aj trikrát (ako absolventi bakalárskeho, magisterského a doktorského stupňa) a tiež to, že nie je možné určiť počet osôb v danom školskom roku skutočne získalo terciárne vzdelanie, teda prešlo z kategórie osoba so stredoškolským do kategórie osoba s vysokoškolským vzdelaním. Keďže získanie terciárneho vzdelania je záležitosťou tzv. prvej kvalifikácie (ak nepracujeme zvlášť s jednotlivými tromi stupňami), je potrebné pre takúto analýzu práve triedenie absolventov podľa získaného stupňa vysokoškolského vzdelania. Takéto rozdelenie však nachádzame v primárnych databázach MČSR až od roku 2007.

o tento typ vzdelania, ktorý úzko koreluje s veľkosťou príslušných populálnych roľníkov. Je zrejmé, že vývoj pôrodnosti ako kľúčový faktor spôsobil a aj do budúcnosti spôsobí, že postupne sa do veku typického pre vzdelávanie na vysokej škole dostávajú a dostanú i oraz početne menšie kohorty, a preto aj celkové počty študentov a absolventov klesajú a budú klesať. Podľa posledných údajov zo školského roku 2015/2016 študovalo na vysokých školách vo všetkých stupňoch a formách štúdia len necelých 157 tis. osôb a počet absolventov z predchádzajúceho roka len mierne prekročil hranicu 57 tis. osôb.

Obr.69: Niektoré charakteristiky terciárneho vzdelávania na Slovensku v rokoch 1945 i 2015

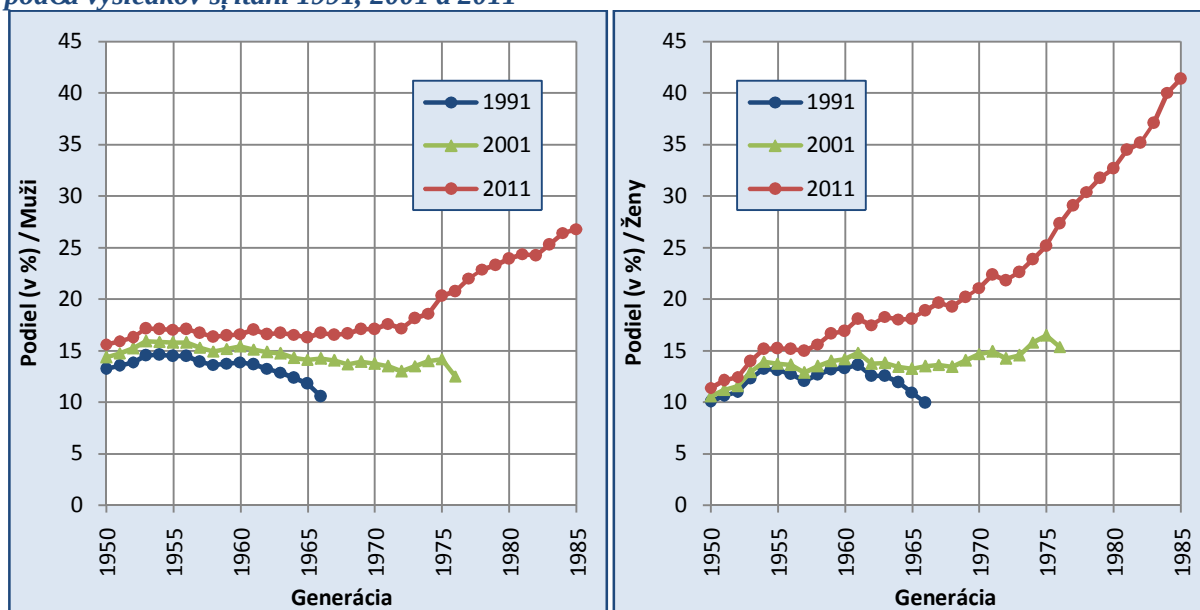
Zdroj údajov: Historická roľnícka L. SSR, ÚIPG (<http://www.uips.sk/statistiky/casove-rady>)

Pre formovanie vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska je dôležitý tiež aspekt pohlavnej štruktúry študentov a absolventov terciárneho stupňa vzdelávania. Dlhodobu patrilo Slovensko ku krajinám, kde vysokoškolské vzdelanie bolo skôr doménou mužského pohlavia. Minulý režim tieto rozdiely síce zmiernil, ale aj napriek tomu platilo, že o niečo ľastejšie študenti a absolventi vysokých škôl boli muži. Na konci 80. rokov študentky predstavovali približne 45 % a absolventky necelých 46 % z celkového počtu osôb študujúcich na vysokej škole resp. absolvujúcich vysokú školu v príslušnom školskom roku. Situácia sa však v priebehu 90. rokov pomerne rýchlo zmenila. Medzi absolventami ženy získali miernu prevahu už v roku 1993 a medzi študentami k tomu došlo v roku 1998. Ďalší vývoj však ukázal, že nejde o ojedinelý, ale trvalý jav, keďže rozdiely medzi pohlaviami v prospech žien sa ďalej prehľbovali. Posledné údaje z roku 2015/2016 hovoria, že takmer 60 % osôb študujúcich na vysokej škole sú ženy a takmer 63 % pripadá na absolventky.²³

²³Predmetné rozdiely sa ešte viac zvýraznia, ak sa zameriame na externú formu vzdelávania (ženy tvoria takmer 64 % študentov a viac ako 68 % absolventov). Na druhej strane v prípade postgraduálneho štúdia miernu prevahu medzi študentmi i absolventmi naďalej majú muži (niekoľko viac ako 52 %).

Dopady vyššie spomínaného fenoménu externého vzdelávania na charakter vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska je možné analyzovať na výsledkoch sčítaní 1991, 2001 a 2011. Z nich je zrejmé, že ku kvalitatívnej transformácii nedošlo len v mladších generáciách, ale svoje vzdelanostné dráhy otvorili muži a najmä ženy vo veku, v ktorom by sme už predpokladali, že boli uzavreté. Hlavná časť tejto dodatočnej kvalitatívnej transformácie sa pritom odohrala v poslednom intercensovom období. Ide predovšetkým o osoby narodené od polovice 60. až do polovice 70. rokov (pozri obr.61 a 62), teda o ľudí, ktorí v čase sčítania 2001 mali už približne 25 i 35rokov.

Obr.70 a 71: Muži a ženy narodení v rokoch 1950 i 1986 s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku podľa výsledkov sčítaní 1991, 2001 a 2011

Zdroj údajov: ČÚ SR, SčDB 1991, SODB 2001 a 2011, triedenia a výpočty autor

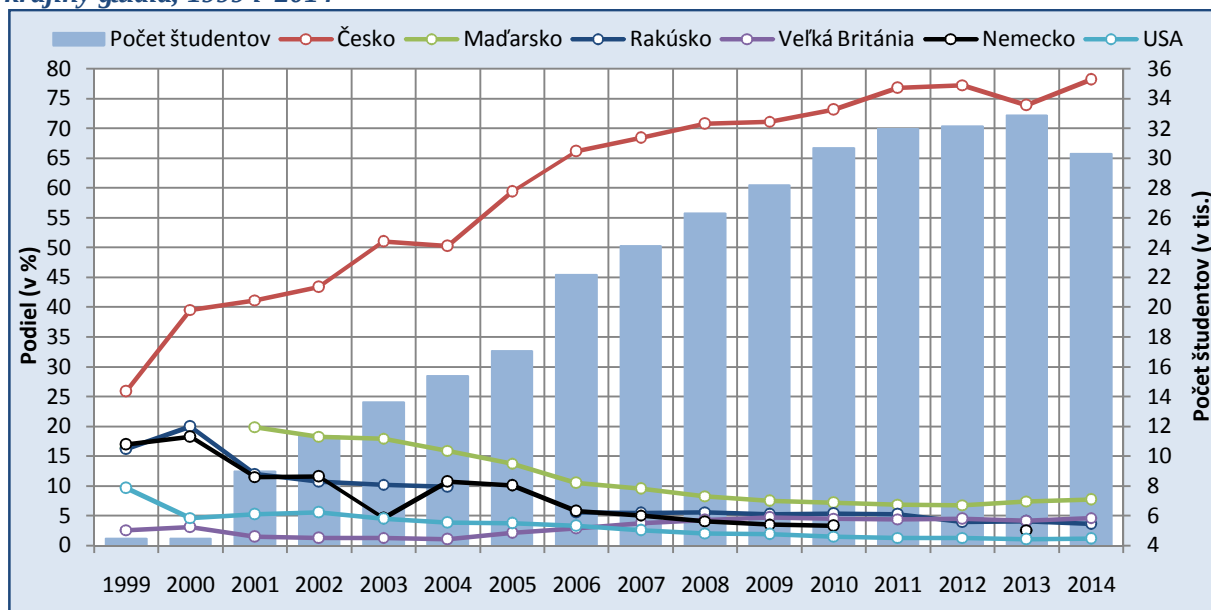
Dramatické zmeny na trhu práce, potreba v niektorých typoch zamestnaní získať vysokoškolské vzdelanie pre kariérny a mzdový rast spolu s niektorými legislatívnymi úpravami podnietili viaceré osoby (a najmä ženy) s už uzavretými vzdelanostnými dráhami prehodnotiť toto rozhodnutie. Dodatočne tak došlo predovšetkým v poslednom desaťročí ku kvalitatívnemu zvýšeniu ich vzdelanostného profilu a ľudského kapitálu. K tomu významnou mierou prispelo aj značné rozšírenie ponuky zo strany vysokých škôl, keďže práve v tomto období sledujeme pomerne dynamický rozmach foriem externého typu vzdelávania.

Začlenenie Slovenska do EÚ a vstup do Schengenského priestoru spolu s rozširovaním ponúk rôznych krátko i dlhodobých štáží a študijných pobytov na zahraničných univerzitách prispievajú ku skutočnosti, že z pohľadu kvalitatívnej transformácie vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska i oraz významnejšiu úlohu zohráva štúdium v zahraničí. Podľa údajov

UNESCO sa počet študentov zo Slovenska²⁴ zapísaných na univerzite mimo jeho územie v posledných pätnástich rokoch zvýšil z necelých 4,5 tis. už na viac ako 30 tis. osôb. Hlavným cieľom študentov zo Slovenska sa pritom približne od roku 2005 stala Česká republika, v ktorej študujú viac ako tri štvrtiny všetkých študentov zo Slovenska v zahraničí. Okrem toho sa do popredia postupne dostáva Veľká Británia, kým atraktivita Nemecka, Rakúska, Maďarska a niektorých ďalších krajín klesá.

Spomedzi všetkých krajín OECD patrí Slovensku z pohľadu počtu študentov v zahraničí dvanásta priečka²⁵, pričom osoby zo Slovenska resp. so slovenskou štátnou príslušnosťou predstavujú viac ako 3 % z celkového objemu zapísaných zahraničných študentov v krajinách OECD. Je zrejmé, že globalizácia terciárneho vzdelania, prípadne absolvovanie časti vysokoškolského štúdia v zahraničí, sa stáva integrálnou súčasťou transformácie ľudského kapitálu aj v slovenských podmienkach. Na jednej strane môžeme hovoriť o pozitívnom trende, no ten môže predstavovať aj dôležitý faktor doľasnej prípadnej trvalej emigrácie mladej populácie s vyšším vzdelaním a ekonomickým potenciálom.

Obr.72: Osoby zo Slovenska zapísané na štúdium na univerzite v zahraničí a ich štruktúra podľa krajiny štúdia, 1999 i 2014

Zdroj: databáza UNESCO <<http://data.uis.unesco.org/>>

Momentálne síce nedisponujeme informáciami o tom, aká časť z týchto študentov plánuje v zahraničí zostať a kto naopak z nich sa po štúdiu chce vrátiť späť na Slovensko, no môžeme sa domnievať, že tak početný, vzdelanostne a vekovo špecifický kontingent osôb bude v sebe skrývať veľký potenciál na dlhodobejšiu prípadne trvalú emigráciu. Priaznivé

²⁴V krajinách, ako sú Česká republika, Rakúsko, Grécko, Fínsko, Francúzsko, Taliansko, Izrael, Japonsko a Kórea, sú zahraniční študenti definovaní na základe štátneho občianstva (Country of citizenship). V ostatných krajinách OECD sú medzinárodní študenti identifikovaní na základe krajiny pôvodu (Country of origin).

²⁵Ak odstránime nerovnosti v počte obyvateľov medzi jednotlivými krajinami, potom sa Slovensko posunie na popredné miesta rebríčka krajín OECD z pohľadu počtu osôb študujúcich v zahraničí.

podmienky pre tento predpoklad vytvára aj skutočnosť, že cieľové krajiny študentov terciárneho stupňa v prevažnej miere sú priami susedia Slovenska a vzdialenosť medzi rodiskom a pracoviskom je tak veľmi priaznivá. Navyše sú to tiež krajiny, ktoré tradične absorbujú na svojich pracovných trhoch značnú časť osôb zo Slovenska. Z tohto pohľadu rastúca preferencia zahraničia ako miesta získavania terciárneho vzdelania pre študentov zo Slovenska môže potenciálne predstavovať dôležitý sprostredkujúci faktor úniku mozgov s ďalekosiahlymi dopadmi vo všetkých sférach fungovania spoločnosti.

6.6 Medzinárodné porovnanie a priestorové rozdiely vo vzdelanostnej štruktúre

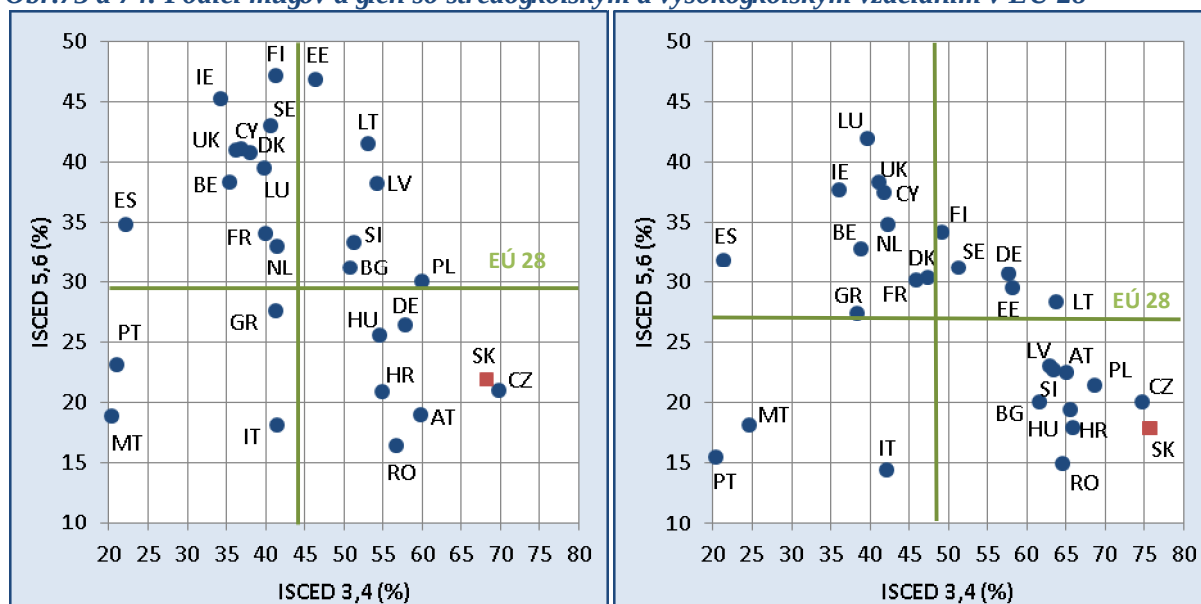
V posledných dvoch intercenзовých obdobiach sme síce svedkami nebývalého rozmachu terciárneho vzdelávania na Slovensku, jeho pomerne nepriaznivé postavenie v európskom priestore sa však zatiaľ zlepšuje len pomaly. Môže za to predovšetkým dlhodobá stagnácia vysokoškolského vzdelávania počas minulého politického režimu. Negatívne smerovanie v oblasti terciárneho vzdelávania si síce už v 60. rokoch uvedomovali viaceré autority (napr. Richta 1969, Auerhan 1965), no snahy o nastolenie diskusie a prípadné zvrátenie nepriaznivého vývoja boli v čase normalizácie zastavené (Tužek a kol., 1996). Namiesto rýchleho zvyšovania počtu vysokoškolských študentov a absolventov vysokých škôl, došlo len k miernemu nárastu, ktorý dokonca v 80. rokoch vystriedala určitá regresia. Nedostatočná podpora vysokoškolského vzdelávania viedla k zvyšovaniu neuspokojeného dopytu uchádzačov o tento druh štúdia a celkovému zaostávaniu po kvantitatívnej i kvalitatívnej stránke. O to viac negatívne vyznieva táto skutočnosť, ak sa pozrieme na štatovaciú pozíciu Slovenska po druhej svetovej vojne. V porovnaní s niektorými krajinami Európy z hľadiska hodnôt počtu študentov na 10 tisíc obyvateľov bola situácia pomerne priaznivá, keď za Slovenskom sa nachádzali v rebríku aj také krajiny ako Francúzsko, Nemecko, Rakúsko, Švédsko, Švajčiarsko alebo Nórsko. Prudký rozmach terciárneho vzdelávania v krajinách bývalého západného bloku v kombinácii so stagnáciou na Slovensku spôsobil, že už na konci 80. rokov sme patrili ku krajinám s najnižším počtom absolventov vysokých škôl na 10 tis. obyvateľov.

Aj keď jednotlivé krajiny sa od seba odlišujú nielen svojím vzdelanostným systémom, tradíciami vo vzdelávaní, históriou, je zrejmé, že v prípade postkomunistických krajín a najmä na Slovensku a v Česku nachádzame u oboch pohlaví vysoký podiel osôb s vyšším sekundárnym a postsekundárnym (stredoškolské a pomaturitné kvalifikačné vzdelanie) stupňom vzdelania. Okrem nich vyššiu váhu tohto stupňa môžeme identifikovať aj napríklad v Nemecku a Rakúsku.

Na druhej strane najmä v dôsledku spomínanej známej stagnácie terciárneho vzdelávania Slovensko výrazne zaostáva za krajinami, ako sú Fínsko, Írsko, Estónsko s viac ako 45 % zastúpením mužov s terciárnym vzdelaním a tiež Luxemburskom, Cyptom, Veľkou Britániou a Írskom s viac ako 35 % žien s najvyšším stupňom vzdelania. Horšia situácia ako na Slovensku je u oboch pohlaví len v Taliansku a Rumunsku, u mužov sa k nim pridáva ešte Malta a Rakúsko a na strane žien to bolo Portugalsko.

Slovensko tak patrí do skupiny krajín, ktoré sa vyznačujú vysokým podielom osôb s vyšším sekundárnym postsekundárnym vzdelaním, no súčasne podpriemernou váhou mužov a žien s terciárnym vzdelaním. Celkovo najhoršia vzdelanostná štruktúra voči priemeru EÚ 28 je v Taliansku, Portugalsku, na Malte a u mužov aj v Grécku, ktoré sa vyznačujú podpriemernou váhou terciárneho i vyššieho sekundárneho a postsekundárneho vzdelania.

Obr.73 a 74: Podiel mužov a žien so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním v EÚ 28

Zdroj údajov: EUROSTAT

Nielen v európskom priestore, ale aj v rámci Slovenska môžeme dlhodobo identifikovať pomerne známe rozdiely v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Podľa výsledkov posledných troch cenzov (1991, 2001 a 2011) najvyšší podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním nachádzame stabilne v mestských okresoch Bratislavy a Košíc. Ďalej v niektorých okresoch s veľkými hospodárskymi a vzdelávacími centrami (napr. Banská Bystrica, Nitra) a tiež v niektorých regiónoch v zázemí Bratislavy (napr. Pezinok, Senec) (pozri Bleha a kol. 2014).

7. Štruktúra obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity a odvetvia zamestnania (príslušnosti)

7.1 Ekonomická aktivita obyvateľstva

Dôležitým znakom ekonomickej štruktúry obyvateľstva Slovenska v podstate až do polovice 20. storočia bol pomerne vysoký podiel ekonomicky ľinných osôb (predovšetkým v mušskej zložke), značný podiel pomáhajúcich rodinných príslušníkov a nezanedbateľné zastúpenie domáceho služobníctva (pozri Srb 2002). Podľa údajov zo sčítania 1921 z neľo viac ako 3 mil. osôb bolo v povolani ľinných viac ako 35 % (1052 tis. osôb), príom ľalých takmer 8 % (227 tis.) tvorili pomáhajúci ľlenovia rodiny. Domáce služobníctvo tvorilo približne 1,4 % osôb (41,5 tis.) z celkového prítomného obyvateľstva v sčítaní Ťdu 1921. Bez povolania zostávalo neľo viac ako 56 % rodinných príslušníkov (1 681 tis. osôb). Výraznejšie zmeny v ekonomickej štruktúre populácie Slovenska neprinieslo ani druhé ľeskoslovenské sčítanie v roku 1930. V povolani ľinné osoby predstavovali približne 34 % populácie, neľo viac ako 10 % pripadalo na pomáhajúcich ľlenov rodiny a 1,4 % tvorilo služobníctvo. Rodinní príslušníci bez povolania tak tvorili stále približne 54 %. Ak budeme za ekonomicky aktívnu zložku považovaš osoby v povolani ľinné, pomáhajúcich rodinných príslušníkov a ģpecifickú podskupinu domáceho služobníctva, potom v roku 1921 pripadalo na 100 ekonomicky aktívnych osôb 127 a v roku 1930 približne 118 neaktívnych osôb. Po druhej svetovej vojne v roku 1950 sa zašáenie ekonomicky aktívnej zložky neproduktívnou ľasšou populácie dostalo už pod hranicu 100 osôb.

Ako sme uviedli vyšie, v medzivojnovom období približne 44 % (sčítanie 1921) resp. 46 % (sčítanie 1930) mušov a ģien v populácii Slovenska môžeme zaradiš do kategórie ekonomicky aktívnych. Po druhej svetovej vojne v roku 1950 sa ich podiel dokonca dostal k hranici 51 %.²⁶ Ide o veŤni zaujímavé zistenie, keď si uvedomíme, akú veŤkú ľasš z populácie Slovenska predstavovala detská zložka, nehovoriac o existencii pomerne znaľných rozdielov v ekonomickej aktivite mušov a ģien. Kým u mušov zhruba dve tretiny osôb bolo ekonomicky aktívnych, u ģien ich podiel v roku 1930 nedosiahol ani hranicu 29 %. Okrem vekovej štruktúry tak práve veŤni nízke zapojenie ģien na trhu práce predstavovalo jeden z hlavných dôvodov celkového zaostávania Slovenska v ekonomickej aktivite za

²⁶Ide o hodnotu porovnateľnú s úrovňou, ktorú Slovensko stabilne dosahuje od sčítania Ťdu 1980.

ľeskými krajinami.²⁷ Porovnanie výsledkov sľítaní 1921 a 1930 naznaľuje, ģe situácia sa v tomto smere zaľala meniŝ, no aġ v prvom povojnovom sľítaní v roku 1950 podiel ekonomicky aktívnych ģien prekroľil hranicu 40 % (viac ako 42 %). Zaujímavosľou je, ģe v tomto období uġ miera ekonomického zapojenia ģien Slovenska pomerne výrazne prevyġovala podiel ekonomicky aktívnych v ľeských krajinách (necelých 33 %). Vysvetlenie je spojené s ekonomickou ģtruktúrou Slovenska a najmä vysokým podielom súkromného hospodárenia. Kým v muġskej zloġke, ktorá zaznamenala mierny pokles²⁸, preġiel veľký poľet osľb z poľnohospodárstva do priemyslu, ģeny zväľġa stále zostávali v primárnom sektore a ich bývalý status pomáhajúceho rodinného prísluġníka sa menil na samostatne zárobkovú osobu (Vereġík 1974, 412 a 413).

Sľítanie Ůdu 1961 opustilo do znaľnej miery predchádzajúcu klasifikáciu ekonomickej aktivity obyvateľstva. Najmä vľaka zruġeniu kategórie pomáhajúcich rodinných prísluġníkov doġlo k urľítemu poklesu úrovne ekonomickej aktivity obyvateľstva Slovenska. Okrem toho Vereġík (1974) dodáva, ģe k tomu výraznou mierou prispela aj socializácia slovenskej dediny a s tým súvisiace zruġenie drobných súkromných podnikov, ģivností a pod. Nesmieme tieġ zabudnúŝ na zväľġujúci sa okruh osľb ľerpajúcich výhody sociálneho zabezpeľenia a zniġujúcu sa hranicu pre odchod pracujúcich z aktívnej ľinnosti (Fajfr a kol. 1960). V roku 1961 tak na 100 obyvateľov Slovenska pripadalo len pribľġne 42,5 ekonomicky aktívnych osľb. Masívna industrializácia a s Ťou spojený vznik nových pracovných príľegitostí vľak v ľalġom období prispeli k rastu ekonomickej aktivity. Podľa údajov zo sľítania Ůdu 1970 podiel ekonomicky aktívnych prekroľil hranicu 44 %. Najdynamickejšie sa vľak ich váha zväľġila aġ v nasledujúcom intercensovom období, keď v roku 1980 uġ na 100 obyvateľov pripadalo takmer 50 ekonomicky aktívnych. V roku 2001 prekroľila hranicu 51 % a nad Ťou sa udržala aj v poslednom sľítaní z roku 2011 (ak abstrahujeme od kategórie nezistených).²⁹

Charakteristickým znakom a jedným z najdôleġiteľġích dôvodov tak významného zväľġenia podielu ekonomicky aktívnych osľb v populácii Slovenska bol pomerne dynamický rast ekonomickej aktivity ģien. Tempo jeho rastu bolo v 60. rokoch trikrát rýchlejšie ako v ľesku. Svedľia o tom aj nasledujúce údaje. Kým v roku 1961 len pribľġne 30 zo 100 ģien bolo klasifikovaných ako ekonomicky aktívne, v roku 1991 to uġ bolo takmer 45 osľb a v sľítaní 2001 dokonca 48 %. V poslednom intercensovom období doġlo síce k miernemu poklesu, ale aj napriek tomu sa podiel ekonomicky aktívnych ģien stále pohyboval nad

²⁷ Podľa údajov zo sľítania Ůdu 1930 podiel ekonomicky aktívnych muġov z celej muġskej populácie ľeska predstavoval pribľġne 71 %, príľom ekonomicky aktívne ģeny tvorili 34 %.

²⁸ Podiel ekonomicky aktívnych muġov klesol medzi sľítaniami 1930 a 1950 z pribľġne 65 % na necelých 60 %.

²⁹ V roku 2011 na 100 osľb s trvalým pobytom na Slovensku pripadalo necelých 49 ekonomicky aktívnych muġov a ģien. V prípade, ģe od poľtu obyvateľov odľítame osoby bez udania ekonomickej aktivity, podiel sa zväľġ na takmer 52,2 %.

hranicou 45 %.³⁰ Slovensko sa tak po druhej svetovej vojne spolu s ďalšími krajinami bývalého východného bloku zaradilo medzi populácie s vysokou mierou ekonomickej participácie žien na trhu práce.³¹ Tá bola podporovaná oficiálnou politikou štátu a prezentovaná ako výsledok seberealizácie žien v zamestnaní, potrieb ekonomickej nezávislosti alebo využitia ich kvalifikácie vo výrobnom procese a umožnená vďaka podmienkam, ktoré boli socialistickou spoločnosťou vytvárané pre ženy s deťmi (FSÚ 1985, 132). Kuľera (1994) však hlavné príčiny tak vysokej miery ekonomickej participácie žien nachádza v celkovo extenzívnom využívaní disponibilných pracovných síl, neschopnosti zvyšovať efektivitu práce a predovšetkým v ekonomickej nutnosti prinášať do rodiny druhý príjem. Mzdová nivelizácia a pomalý rast miezd nútili ženy zamestnať sa, aby nedošlo k zhoršeniu sociálnej situácie ich rodín (najmä s malými deťmi). Platilo, že aj keby si muži zvýšili svoju kvalifikáciu, efektivitu práce, ani z toho by to nedokázalo nahradiť ekonomický prínos druhého príjmu, a to aj v prípade nekvalifikovanej ženy (Kuľera 1994, 64). Okrem toho dynamická industrializácia spoločne s určitým mzdovým znevýhodnením nevýrobných odvetví spôsobili masívny odlev mužskej pracovnej sily, ktorú bolo možné nahradiť len aktivizáciou ženskej zložky populácie.

Podiel ekonomicke aktívneho obyvateľstva v sebe odráža nielen samotnú mieru ekonomickej aktivity, ale aj charakter a zmeny vo vekovej štruktúre. Vyjadruje tak nielen úroveň zapojenia mužov a žien na trhu práce, ale tiež ich zaštieňovanie neproduktívnou zložkou. Keďže vývojové zmeny sú podmienené nielen posunmi v samotnej ekonomickej aktivite, ale aj zmenami vo vekovej štruktúre (a teda demografickej reprodukcii), je pre hlbšiu analýzu dôležitá práca s produktívnym vekom.³² Vývoj podielu ekonomicke aktívnych osôb z populácie vo veku 15 i 64 rokov znázorňuje obr. 76. Je zrejmé, že hlavné vývojové znaky

³⁰Uvedený pokles nebol podmienený poklesom špecifických mier ekonomickej aktivity, ale je spôsobený predovšetkým zmenami vo vekovej štruktúre populácie Slovenska, a to najmä zvyšovaním podielu seniorskej zložky.

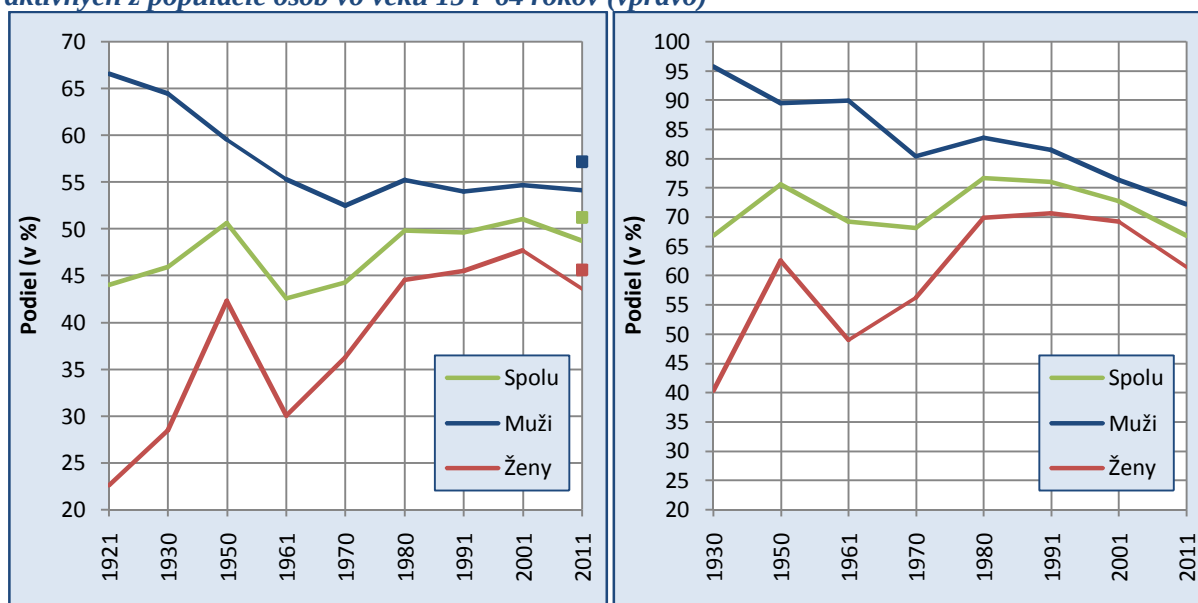
³¹Pre porovnanie podiel ekonomicke aktívnych žien z celkového podielu žien tvoril v niektorých krajinách bývalého západného bloku podľa údajov publikovaných v práci Verega (1972) 16 i 40 osôb: napr. v Holandsku 16 osôb (1960), v Taliansku 19 osôb (1970), v Nórsku 24 osôb (1969), v Rakúsku 25 osôb (1961), v Belgicku 26 osôb (1970), vo Francúzsku 29 osôb (1971), vo Švédsku 30 osôb (1965), NSR 30 osôb (1970), vo Veľkej Británii 33 osôb (1966), v Dánsku 37 osôb (1970) a vo Fínsku 39 osôb (1968). Na druhej strane v krajinách bývalého východného bloku sa ich zastúpenie pohybovalo od 30 osôb v Juhoslávii (1970), 39 osôb v Maďarsku (1970), 40 osôb v NDR (1964), 20 osôb v Poľsku (1960), 42 osôb v ZSSR (1959), 46 osôb v Bulharsku (1965) až po 48 osôb v Rumunsku (1966).

³²Produktívny vek býval aspoň v minulosti vymedzovaný zvlášť pre mužov (15 i 59 rokov) a zvlášť pre ženy (15 -54 rokov), aby zodpovedal pohlavne diferencovanej hranici odchodu do dôchodku. V súčasnosti takéto vymedzenie už nezodpovedá skutočnosti. Preto sa horná hranica posúva až do veku 64 rokov. Otáznou je aj definovanie spodnej hranice, keďže vo veku 15 i 19 rokov väčšina osôb sa ešte len pripravuje na povolanie a je mimo pracovný trh. Preto býva dolná hranica posunutá do veku 20 rokov. V našej práci sa zameriavame na dlhodobý vývoj ekonomickej aktivity, preto pracujeme so širokým vymedzením produktívneho veku na intervale 15 i 64 rokov. Ide o určitý kompromis, pretože ako je zrejmé v texte, najmä pred druhou svetovou vojnou bola veľká časť mužov a žien ekonomicke aktívna aj po dovŕšení 65. roku života, no v povojnovom období ich podiel v súvislosti s rozvojom sociálneho zabezpečenia a zmenami vo vekovej hranici odchodu do starobného dôchodku výrazne klesol. V poslednom období sme svedkami jednak legislatívneho vyrovnávania veku odchodu do dôchodku u mužov a žien a zároveň snahy zotrvať aktívne na pracovnom trhu aj po 62. roku života, čo sa odzrkadľuje na zvyšovaní mier ekonomickej aktivity aj v seniorskom veku.

zostali aj pri tomto priblížení rovnaké. V mužskej populácii v medzivojnovom období prevládala veľmi vysoká miera ekonomického zapojenia, keď ešte v roku 1930 viac ako 95 % osôb v produktívnom veku bolo ekonomicky aktívnych. V povojnovom období dochádza postupne k miernemu poklesu k hranici 90 % a po zmene klasifikácie od roku 1970 sa miera ekonomickej aktivity pohybovala pomerne stabilne na úrovni 80 i 85 %. Celospoločenské zmeny, ktoré prinieslo posledné štvrtstoročie, sa niesli v ňom poklese ekonomickej aktivity. Ako si ukážeme nižšie, hlavnou príčinou je predovšetkým významné zníženie aktívnej participácie osôb na začiatku produktívneho veku.

Podiel ekonomicky aktívnych ľudí vo veku 15 i 64 rokov bol pred druhou svetovou vojnou veľmi nízky a v sčítaní ľudu 1930 len mierne prekročoval hranicu 40 %. Na druhej strane jednoznačne dochádzalo k zvyšovaniu participácie ľudí na trhu práce. V roku 1950 už viac ako 6 z desiatich ľudí vo veku 15 i 64 rokov v sčítaní deklarovalo, že spadajú do kategórie ekonomicky aktívnych. Niekoľkokrát spomínaná zmena klasifikácie a najmä zrušenie kategórie pomáhajúcich rodinných príslušníkov, ktorá bola predovšetkým doménou ľudí, spôsobila, že v roku 1961 podiel ekonomicky aktívnych klesol opätovne pod hranicu 50 %. Snahy o maximálne využitie pracovných síl, zmeny v štruktúre národného hospodárstva, industrializácia, uvoľnenie pozícií v nevýrobných sférach, zvyšovanie vzdelanostnej úrovne ľudí, zmeny v reprodukčnom správaní, potreba druhého príjmu v rodine, sprístupňovanie zariadení zamerané na starostlivosť o malé deti a ďalšie faktory vplývali na dlhodobý rast mier ekonomickej aktivity ľudí.

Obr. 75 a 76: Podiel ekonomicky aktívnych z celej populácie Slovenska (vľavo) a podiel ekonomicky aktívnych z populácie osôb vo veku 15 i 64 rokov (vpravo)

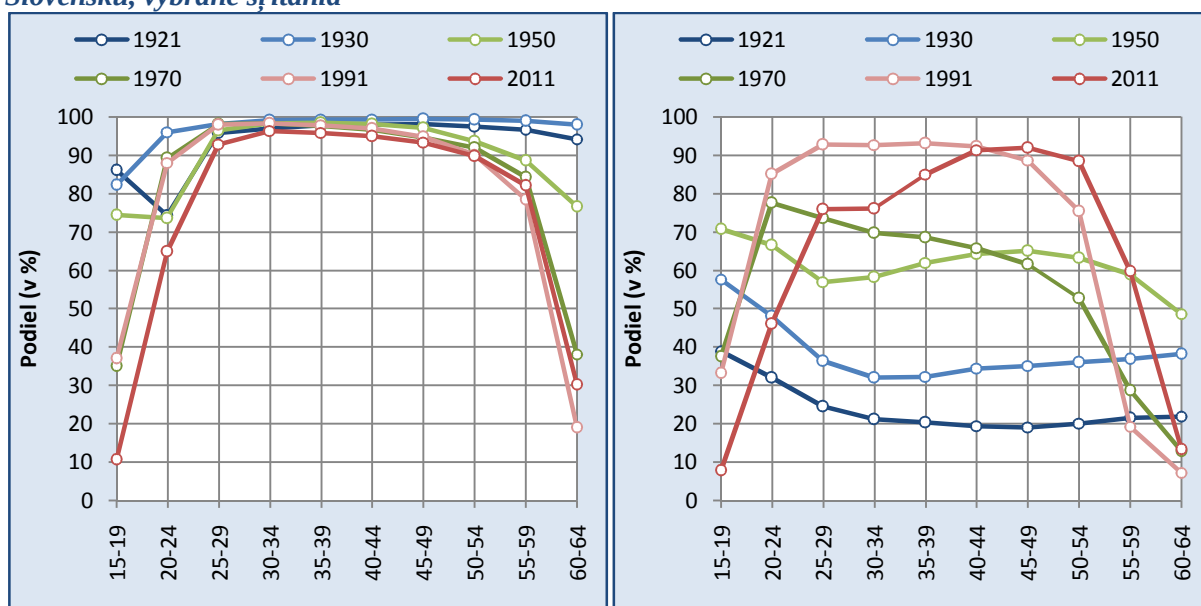
Pozn.: farebné body v roku 2011 prezentujú údaj neskreslený o osoby, ktoré v sčítaní neuviedli svoju ekonomickú aktivitu

Zdroj: Sčítanie ľudu 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991 a SODB2001, 2011

Tá na zaľiatku 80. rokov dosiahla 70 %, na ktorej sa viac menej udržala až do sľítania v roku 2001. V poslednom sľítaní obyvateľov z roku 2011 sa rovnako ako u mužov zaľínajú prejavovaš zmeny, a to najmä z pohľadu dôľky gúdia a prípravy na povolanie, a preto podiel ekonomicky aktívnych ģien v produktívnom veku mierne klesol na úroveň nieľo viac ako 61 %.

Miera ekonomickej aktivity úľko súvisí nielen s pohlavím, ale aj fázou ģivotného cyklu, v ktorom sa osoba nachádza. Zmeny v ľasovaní a nastavení hlavných prechodov v ģivotných dráhach prepojených s aktívnou participáciou osôb na trhu práce výrazne ovplyvňovali ekonomickú aktivitu v jednotlivých vekových skupinách. Okrem toho nesmieme zabudnúš ani na legislatívne opatrenia (napr. vek odchodu do starobného dôchodku), úroveň a dostupnosť sociálneho zabezpečenia, ľi možnosti zladenia práce a rodiny, charakter trhu práce, ģruktúru hospodárstva ako aj individuálne predispozície aktívne sa zapojiš do pracovného procesu. Navyģe dôležitým faktorom je aj samotná veková ģruktúra a predovšetkým vekové nerovnosti, ktoré môžu ovplyvňovaš pol etnosš jednotlivých vekových skupín typických pre niektoré kategórie ekonomickej aktivity (napr. osoby do 25 rokov v spojitosti so vzdelávaním, prípravou na povolanie, vojenskou službou a pod.) Preto je potrebné sledovaš tieģ vnútornú ģruktúru mier ekonomickej aktivity v kratģích vekových skupinách, ako je celý produktívny vek. Údaje z jednotlivých sľítaní obyvateľov od roku 1921 nám túto možnosť poskytlí. Vekovo-ģpecifické miery ekonomickej aktivity pre vybrané cenzy prezentujú zvláģš pre mužov a ģeny v 5-roľných vekových skupinách nasledujúce grafy77 a 78.

Obr.77 a 78: Vekovo-ģpecifické miery ekonomickej aktivity mužov (vľavo) a ģien (vpravo) na Slovensku, vybrané sľítania

Zdroj: Sľítanie ľidu 1921, 1930, 1950, 1970, 1991 a SODB 2011

Pomerne vysoký podiel ekonomicky aktívnych osôb v populácii Slovenska v medzivojnovom období aj napriek jeho veľmi mladej vekovej štruktúre a jednoznačne nízkym zapojením bol predovšetkým výsledkom vysokej participácie mužov na trhu práce. Platilo to nielen pre mladšie vekové skupiny, ale aj osoby vo veku nad 50 rokov. Dokonca pri analýze ekonomickej aktivity aj vo veku nad 65 rokov sme zistili, že dlho prevládali aktívne osoby. Napríklad podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930 vo veku 65 a viac rokov ešte stále takmer 90 % mužov bolo v povolani ľinných alebo patrilo do kategórie pomáhajúcich rodinných príslučníkov. Po druhej svetovej vojne s rozvojom sociálneho zabezpečenia, zmenami v dôchodkovom systéme dochádza u mužov k poklesu ekonomickej aktivity vo veku nad 50 rokov. U žien je možné naopak vidieť postupné zvyšovanie mier ekonomickej aktivity vo všetkých vekových skupinách. Okrem toho dochádzalo k zmene jej štruktúry. Kým v medzivojnových sčítaniach, a ľ iastoľne aj v cenze 1950 platilo, že najvyššiu mieru ekonomickej participácie dosahovali ženy v najmladších vekových skupinách, v Ľalších cenzoľch sa maximum postupne presunulo do veku 25 ľ 44 rokov. Kým najmladšie ženy (do 25 rokov) ešte veľmi ľasto boli v pozícii pomáhajúcich rodinných príslučníkov, s pribúdajúcimi povinnosťami vo vlastnej domácnosti a bez väčších možností byť ľinné v nejakom povolaní sa dostáva väčšina z nich do kategórie osôb bez vlastného povolania. Negatívne k tomu prispievala aj skutoľnosť, že väčšina žien na Slovensku ešte v tomto období mala beľne viac ako tri deti, a práve ľasté tehotenstvá a starostlivosť o malé deti ich tieľ vylučovali z aktívnej participácie na trhu práce. Na konci reprodukľného veku a v poreprodukľnom veku uľ môľžeme vidieť urľitý rast ekonomickej participácie. Rozhodujúcou zloľkou sa vľak aj v tomto prípade stala skupina pomáhajúcich rodinných príslučníkov. Premena charakteru hospodárstva a sociálnej skladby obyvateľstva, keď doľlo najmä k výraznému úbytku individuálne hospodáriacich roľníkov a ostatných súkromne hospodáriacich osôb (z takmer 40 % na necelých 7 % medzi sčítaniami 1950 a 1961) stála v pozadí výrazných zmien v zastúpení ekonomicky aktívnych osôb. Ako uľ bolo povedané, doľlo tieľ k zruľeniu kategórie pomáhajúci ľlenovia rodiny, ktorá vzhľadom na predmetné zmeny v sociálnej štruktúre populácie Slovenska stratila svoje opodstatnenie.³³ Keľže táto kategória sa týkala predovšetkým žien, v mužskej zloľke k výraznejším zmenám nedoľlo. Urľitým rozdielom tak v roku 1970 oproti prvému povojnovému sčítaniu bol nárast ekonomickej aktivity vo veku 20 ľ 24 rokov a naopak jej výrazné zníľenie v mladšom veku (do 20 rokov) a vo veku 60 ľ 64 rokov. U žien sa miera ekonomickej aktivity zvýľila vo veku 20 ľ 39 rokov, ale v mladšom a predovšetkým v staršom veku doľlo k poklesu oproti situácii na zaľiatku 50. rokov. V nasledujúcich dvoch desaťroľiach v ľenskej ľasti populácie pokračovalo zvyšovanie mier ekonomickej aktivity, a to vo veku 20 ľ 54 rokov. Výsledky historického procesu aktivizácie žien Slovenska na trhu práce prezentujú údaje z posledného

³³V roku 1961 mali prevahu robotníci (54 %), nasledovaní zamestnancami (23 %) a ľlenmi JRD (necelých 13 %). Na individuálne hospodáriacich roľníkov pripadalo uľ len nieľo viac ako 6 % (do roku 1980 ich podiel klesol pod 1 %) a ostatní súkromne hospodáriaci tvorili len 0,3 % (FSÚ 1985).

Ľeskoslóvenského sĽítania z roku 1991. Vo veku 25 Ľ 44 rokov bolo viac ako deväť z desiatich Ľien uĽ ekonomicky aktívnych. VzhĽadom na nastavenie hranice odchodu do starobného dôchodku miera ekonomickej participácie vĽak vo veku nad 55 rokov veĽmi prudko klesala. Vo veku 60 Ľ 64 rokov bolo aktívnych uĽ menej ako 10 % Ľien. Posledné dve interceniové obdobia priniesli v spojitosti s celospoločenskou, politickou a hospodárskou transformáciou nové vývojové dimenzie v ekonomickej Ľruktúre mužov a Ľien Slovenska. K jej hlavným momentom patrí predovĽetkým predĽgovanie Ľtúdia a prípravy na povolanie na začiatku produktívneho veku a so zmenami hranice odchodu do starobného dôchodku súvisí zvyšovanie ekonomickej participácie vo veku nad 55 rokov u oboch pohlaví. Ako je zrejmé z porovnania grafov 81 a 82, tieto posuny sa výraznejĽie dotkli Ľenskej Ľasti populácie. Sme svedkami historicky jedineĽnej prevahy Ľudentiek na terciárnom stupni vzdelávania, Ľo spolu so zmenami reprodukĽného správania a najmä procesom odkladania materských Ľartov, a tým aj ĽalĽích natalitných zámerov významnou mierou prispieva k poklesu ekonomickej aktivity vo veku do 35 rokov. Menej dynamicky prebieha tento posun v mužskej zloĽke.³⁴ Vo veku nad 55 rokov je nárast ekonomickej aktivity spájaný predovĽetkým s odkladaním veku odchodu do starobného dôchodku. Aj v tomto prípade platí, Ľe vĽĽĽie zmeny sa odohrali v Ľenskej Ľasti populácie a aj preto je miera ich ekonomickej aktivity vo veku 55 Ľ 59 rokov pribĽĽne rovnaká, akú sme mali možnosť sledovať na začiatku 50. rokov minulého storoĽia. VzhĽadom na proklamované zmeny dôchodkového systému a snahy Ľoraz vĽĽĽej Ľasti obyvateľstva zostať ekonomicky aktívny aj po dovĽeĽení 62. roku Ľivota³⁵ je možné oĽakávať, Ľe aj v ĽalĽích rokoch budeme svedkami zvyšovania aktivity mužov a Ľien v tomto veku.

7.2 Odvetvová Ľruktúra

Ľruktúra obyvateľstva podľa odvetvia, v ktorom jednotlivec alebo hlava rodiny pracuje, sa môže javiť ako pomerne vzdialená od problematiky populaĽného vývoja. Hoci ide skôr o doménu ekonomických vied, aj pre demografiu prináĽa niekoľko cenných poznatkov. Z dlhodobého hĽadiska prináĽa pre slovenskú spoločnosť kĽľĽové zobrazenie premeny agrárnej spoločnosti na modernú industriálnu a neskôr postindustriálnu, zmenu postavenia Ľien a rodiny v ekonomickom systéme a ich celkový priestorový obraz v priebehu 20.

³⁴Odhliadnuc od nižĽej participácie na vzdelávaní a najmä na terciárnom stupni je ĽalĽím dôvodom aj pretrvávajúca výrazná prevaha Ľien zostávajúcich na rodiĽovskej dovolenke. PodĽa údajov z SODB 2011 tvorili muži na rodiĽovskej dovolenke vo veku 20 Ľ 35 rokov len pribĽĽne 0,2 %, kým u Ľien podiel týchto osôb predstavoval takmer 14 % z danej vekovej skupiny.

³⁵Vek 62 rokov bol od 1. januára 2004 stanovený ako jednotná hranica odchodu do starobného dôchodku pre mužov narodených od roku 1946 a Ľeny od roku 1962 (u niektorých aj skôr podľa poĽtu detí). Tým sa vek odchodu do starobného dôchodku u mužov predĽĽil o 2 roky a u Ľien o 5 Ľ 9 rokov (hranica bola 53 Ľ 57 rokov podľa poĽtu vychovaných detí). ĽalĽe zvyšovanie veku odchodu do dôchodku je plánované od 1. januára 2017, a to v závislosti na vývoji strednej dĽĽky Ľivota pri narodení.

a ľiastoľne aj na zaľiatku 21. storolĳa. Tieto premeny v mnohom ovplyvľovali aj demografický vųvoj naľej spololnosti a posuny v reprodukľnom správaní.

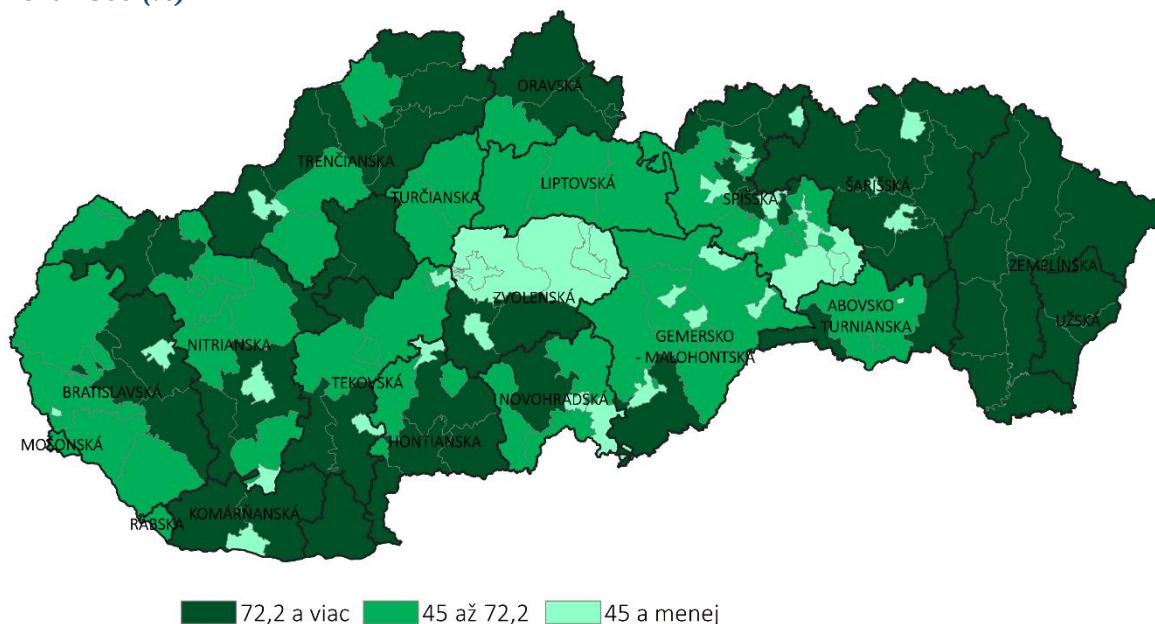
Prvá polovica 20.storolĳa predstavuje poslednú etapu vųvoja spololnosti Slovensku, ktorú z hľadiska ekonomického vųvoja a ģirľích spololensko-kultųrných súvislostí je eľte moľné vnímaľ ako agrárnu. Koniec 19. a zaľiatok 20. storolĳa je pritom moľné v uhorských dejinách priemyslu a dopravy oznaľ iľ ako urľite vųznamný a svojím spľsobom aj prelomový medzník. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa urľchľuje spriemyselľovanie krajiny, budujú sa ģeleznice, mení sa legislatíva a rozvoj priemyslu podnecoval aj systém vųhod a podpľr chrániaci uhorský trh (oznaľovaná aj ako skleníková politika) (Hallon 1995, 11). Zároveľ bola podľ Hallona (1995) industrializácia Slovenska pred rokom 1919 charakteristická tieľ nevyváľeným rozvojom jednotlivých priemyselných odvetví. Primárny sektor zaostával, navyľe bol zaľaľený viacerými feudálnymi preľtkami pri absencii rozvoja infraľruktųry (cesty, elektrifikácia a pod.) (Hallon 2009, 15). Hoci sa modernizaľný proces v uhorskom hospodárstve oneskoroval za západnými krajinami, ųzemie Slovenska nebolo z hľadiska prieniku inovácií urľite izolovaným ųzemím (Dangl a Bystrický 2014, 414).

V neskorľom období, po roku 1950, zasa dochádza v naľej spololnosti k transformácii vųznamu poľohospodárstva a v súvislosti s industrializaľnými a urbanizaľnými procesmi sa mení jeho postavenie zo základného zdroja obľivy na doplňkový. Prioritnou sa od tohto obdobia stáva práca v iných sektoroch a poľohospodárstvo prechádza do pozície vedľľieľieho, doplňkového zdroja príjmov (Slavkovský 1997, 145). Práve ģpecifická ģruktúra obyvateľstva podľ povolania a obzvláľľ vo vzľahu k poľohospodárstvu sa ukazuje ako jeden z faktorov, ktorý ųľ v medzivojnovom období vplųval na ųroveň niektorých ukazovateľov reprodukcie. Napríklad podľ výpoľtov Roupu (2012) sa v 30. rokoch 20.storolĳa ukázala pozitívna korelaľná závislosť obyvateľstva zamestnaného v poľohospodárstve vo vzľahu k ųrovni plodnosti a naopak negatívna závislosť v prípade obyvateľstva zamestnaného v sluľbách ľi priemysle (Roupa 2012, 270).

Ako bolo spomínané vyľľie, rozvoj priemyslu a ľalľích nepoľohospodárskych odvetví bol na zaľiatku 20. storolĳa dľleľitým ģrukturálnym aspektom, avľak v porovnaní so západnou Eurľpu najmä s ohľadom na vnųtorné pomery krajiny, vųrazne spomaleným. Potvrďuje to aj skutoľnosť, keľ takmer dve tretiny ekonomicky aktívneho obyvateľstva na v rokoch 1900 a 1910 pracovali v poľohospodárstve. Vųrazne agrárne zameraná bola najmä Oravská ģupa (85 % z EAO pracovalo v poľohospodárstve). Pribliľne tri ģtvrtiny obyvateľstva závislého od v poľohospodárstve nachádzame aj v ģupách Trenľín, Ģariľa Uh. Celkovo vľak podiel zamestnaných v poľohospodárstve bol v rámci Uhorska mierne podpriemerný a medzi rokmi 1900 a 1910 klesol o takmer 5 percentuálnych bodov na necelých 61 %. Podiel zamestnaných v priemysle sa zvyľoval len pomaly, keľ v roku 1900 zarábajúci v toto odvetví predstavoval len nieľo viac ako 14 % a o desaťroľie neskľr ich podiel vzrástol pribliľne len o 3 p.b. Medzi ľnajpriemyselnejľieľ ģupy patrili Zvolen (takmer 25 %), Spiľ, Liptov a Turiec (viac ako 19 %). Liptov patrľ aj vľaka rozvoju ģelezníc

v rokoch 1900 i 1910 k najviac priemyselňovaným oblastiam. V roku 1910 tu v priemysle pracovala takmer tretina ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Pomerne dynamicky narástol podiel pracujúcich v priemysle aj v ěupe Turiec (25 %) a Bratislava (22 %). Na začiatku 20. storočia podiel zamestnaných v poľnohospodárstve a priemysle predstavoval spolu takmer 80 % všetkých zamestnaných, no v roku 1910 už takmer tretina obyvateľstva sa živila prácou mimo primárny sektor.

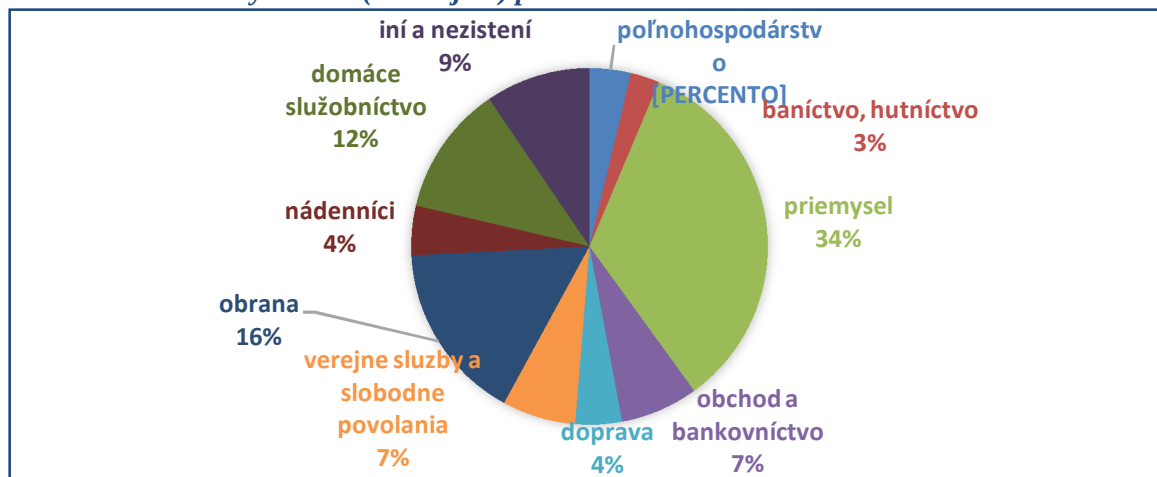
Obr. 79: Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva v poľnohospodárstve v okresoch Slovenska v roku 1900 (%)

Zdroj: Magyar statisztikai közlemények 1904

Ľpecifické postavenie na Slovensku mali aj v tomto ohľade mestá. Na jednej strane dosahovali vyĽĽ podiel ekonomicky aktívnych osôb ako vidiek, keďĽe takmer 54 % obyvateľov miest Slovenska (Bratislava, KoĽice, Banská Ľiavnica a Komárno) bolo v roku 1900 ekonomicky aktívnych a zároveň iba 4 % ich obyvateľstva sa živilo poľnohospodárstvom. V mestách bol dominantným zdrojom obĽivy priemysel (34 % v roku 1900), obrana (16 %, v Komárne napr. až 30 %), vysoký podiel tvorilo domáce ťľuĽobníctvo (12 %), zamestnanci vo verejných ťľuĽbách ako aj v bankovníctve a poisťovníctve (7 %), prípadne v doprave (4 %). Bratislava bola Ľpecifická najvyšĽĽím podielom zamestnaných v priemysle (37 % z ekonomicky aktívnych). V Banskej Ľiavnici viac ako Ľvrtina obyvateľov pracovala v baníctve. V KoĽiciach popri vysokom, viac ako tretinovom podiele zarábajúcich v priemysle, ťľalĽiu viac ako pätinu zarábajúcich zamestnávala obrana.

Obr. 80: Ekonomicky aktívni (zarábajúci) podľa odvetvia v mestách Slovenska v roku 1900

Zdroj: Sčítanie ľudu 1900

Už pri vzniku samostatného Československa sa ukázali výrazné rozdiely aj v štruktúre obyvateľstva podľa povolania medzi západnými a východnými časťami republiky. Už v roku 1900 bolo v českých krajinách spojených s obľubou v primárnom sektore len približne 36 % obyvateľov, kým na Slovensku to bolo ešte stále takmer 63 % (Čs. vlastivěda, 44). Aj v medzivojnovom vývoji sa ukazovalo, že veľkou prekážkou v hospodárskom rozvoji Slovenska bol pomalý postup transformácie odvetvovej štruktúry jeho hospodárstva. Navyše aj v samotnom poľnohospodárstve nastúpila modernizácia skôr len v produktívnych oblastiach juhozápadného a južného Slovenska, keď v 20. rokoch došlo k určitým posunom v agrotechnike poľnohospodárskej výroby (Hallon 2012, 184). Naďalej platilo, že v mestskom prostredí bola miera ekonomickej aktivity nadpriemerná. Iglo predovšetkým o mestá ako Trenčín (viac ako 57 %), Bratislava (viac ako 55 %) a Žilina (53 %). Podpriemernú ekonomickú aktivitu (do štvrtiny prítomného obyvateľstva) naopak nachádzame v okresoch severovýchodného Slovenska (najmä okresy Bardejov, Medzilaborce, Snina a Stropkov). Celkový rozptyl v hodnotách mier ekonomickej aktivity však na okresnej úrovni bol relatívne vysoký a pohyboval sa od necelých 23 % až po takmer 60 %. Z hľadiska jednotlivých odvetví dominovalo poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov, v ktorom pracovalo takmer 51 % zarábajúcich a k odvetviu prislúchalo až 60 % z celkového obyvateľstva. Ako výrazne poľnohospodársky zamerané okresy sa však neukazovali južné úrodné regióny, ale skôr periférne oblasti s dôležitým zastúpením chovu oviec a lesníctva. Viac ako 80 % zarábajúcich v primárnom sektore (skupina povolaní A) mali v roku 1921 okresy Vyšný Sabinov, Giraltovce, Veľká Slatina a Levoča. V najúrodnejších okresoch juhozápadného Slovenska podiel ekonomicky aktívnych v poľnohospodárstve (napr. Čamorín, Dunajská Streda, Nové Zámky) nepresahoval v tomto období hranicu 70 %. Veľmi nízke zastúpenie zamestnaných v poľnohospodárstve malo obyvateľstvo v mestách, pričom zhruba platila úmernosť medzi veľkosťou mesta a podielom obyvateľstva zamestnaných alebo prislúchajúcich k poľnohospodárstvu. Hodnoty najväčších miest ako Bratislava (2,4 % zamestnaných a 3 % prislúchajúcich) a Košice (2,1 % a 2,6 %) ukazujú na skutočnosť, že

zastúpenie agrárneho sektora v tomto priestore v štruktúre zamestnaných zostávalo dlhodobo najnižšie a jeho hodnoty sa výraznejšie nemenili až do dnešných dní. Najpočetnejšiu skupinu zarábajúceho obyvateľstva v rámci poľnohospodárstva tvorili robotníci a nádenníci (v roku 1921 takmer 50 %, v roku 1930 približne 44 % a v roku 1940 zhruba 32 %). Z tejto skupiny práve nádenníci tvorili najnižšiu sociálnu vrstvu, z ktorej sa v medzivojnovom období groupoval najvyšší počet nezamestnaných (Čiprocha, Tigliar 2009, 181).

Druhým najvýraznejším zastúpeným odvetvím bol priemysel. Z hľadiska jednotlivých odvetví v rámci priemyslu v roku 1921 dominovalo obyvateľstvo zamestnané v odevnom priemysle (viac ako 19 %), pričom zo všetkých zárobkovo i iných v ňom pracovali približne 4 %. Výraznejšie koncentrácie tohto odvetvia nachádzame v mestách ako sú Levice (12 % z ekonomicky aktívnych a takmer 42 % zo zamestnaných v priemysle v tomto meste), Nalaj v Spišskom Podhradí (11,5 % a 25 %) a Rožňava (10 % a 27 %). Celkovo v textilnom, odevnom a kožiarskom priemysle pracovala viac ako štvrtina zo zárobkovo i iných v roku 1921. Podľa Liptáka (2012, 200) mala textilná výroba na Slovensku významné postavenie aj vzhľadom na to, že priamo nadväzovala na poľnohospodársku výrobu, pričom obchod s textilnými výrobkami bol dôležitým prvkom kumulácie kapitálu a rozvoja diaľkovej dopravy. Druhým najvýznamnejším priemyselným odvetvím, v ktorom sa obyvateľstvo Slovenska v 20. rokoch 20. storočia zamestnávalo, bolo spracovanie kovov. V tomto odvetví sa výraznejšie etablovalo aj vidiecke obyvateľstvo, a to najmä v okresoch stredného Slovenska. Napríklad v okrese Brezno - vidiek to bolo až 32 % všetkých ekonomicky aktívnych a takmer 70 % pracujúcich v priemysle, čo podmienkovo predovšetkým významná pozícia podbrezovských železiarní. V štruktúre zamestnaných v priemysle malo dôležité postavenie aj potravinárstvo. Pracovalo v ňom viac ako 11 % zamestnaných v priemysle a približne 2,4 % všetkých ekonomicky aktívnych. Súčasne je však potrebné dodať, že ako celok patrila potravinársky priemysel v medzivojnovom období medzi odvetvia so stagnujúcimi výrobnými kapacitami. Jediným expandujúcim sektorom bolo cukrovarníctvo (Hallon 2012, 196). Podobne ako v ostatných priemyselných odvetviach, aj tu sa zamestnávalo najmä mestské obyvateľstvo (napríklad Trnava, súmestie Banská Ľupčica a Banská Belá alebo Spišská Belá).

Po prvej svetovej vojne najnižší podiel zamestnaných nachádzame v kategóriách C a D, ktoré môžeme približne označiť ako terciárny sektor. V skupine C išlo o zamestnaných v doprave a v obchodných i inostiach a v skupine D o zamestnancov štátnej a verejnej správy, školstva a vojenských zamestnancov. Obe skupiny spolu zamestnávali len niečo viac ako 16 % ekonomicky aktívnych, pričom na týchto kategóriách závisela obývanosť len približne 13 % obyvateľstva. Najmä v prípade skupiny D je evidentný vyšší podiel ekonomicky aktívnych (takmer 7 %) ako príslušajúcich k povolaniu (necelých 5 %). V tejto kategórii bolo zahrnuté obyvateľstvo, na ktorého ekonomickú aktivitu bolo naviazaných najmenej najbližších členov rodiny a domácnosti. Súvisí to najmä s tým, že sem bolo zahrnuté aj napríklad vojenské obyvateľstvo. Terciárny sektor bol predovšetkým doménou mestského

prostredia, keďže už na začiatku 20. rokov prevažovalo ekonomicky aktívne obyvateľstvo pracujúce práve v týchto kategóriách (40 %), kým vo vidieckych obciach pracovalo v tomto sektore iba niečo viac ako 10 %. Viac ako polovica ekonomicky aktívneho obyvateľstva v terciérnej sfére však pracovala len v Čiline (52 %) a v Košiciach (50 %). V oboch mestách táto prevaha pozostávala najmä z vojenského obyvateľstva a obyvateľstva zamestnaného v železnižnej doprave. Práve vďaka lokalizácii významnej železnižnej križovatky v niektorých mestách a okresoch (napr. Turčiansky Sv. Martin 20 %, Zvolen 27 % a pod.), stúpol podiel zamestnaných v kategórii C na nadpriemernú úroveň.

Podiel obyvateľstva prislúchajúceho obchodu s tovarom bol výšší v niektorých východoslovenských mestách (napr. Bardejov viac ako 18 % zo všetkého obyvateľstva, Kežmarok 12 % a Prešov takmer 12 %). Podobne aj zamestnaní v peňažníctve mali svoje pomernejšie zastúpenie zatiaľ čo v najväčších mestách, Napríklad v Bratislave predstavovali viac ako 2 % zo zamestnaných a rovnako aj z prislúchajúcich obyvateľov. V Košiciach to bolo viac ako 1 % z prítomného obyvateľstva. Ľastejšie sa s touto kategóriou tiež stretávame v odvetvovej štruktúre aj niektorých miest na juhu stredného Slovenska (Rimavská Sobota, Lučenec).

Stabilizácia hospodárskych pomerov v druhej polovici 20. rokov sa pomaly odrazila aj v ekonomickej štruktúre. Najmä v súvislosti s relatívne priaznivými ukazovateľmi demografickej dynamiky na Slovensku došlo v roku 1930 k miernemu poklesu zastúpenia ekonomicky aktívneho obyvateľstva na niečo viac ako 34 %. Medzi sčítaniami 1921 a 1930 však v absolútnom vyjadrení došlo k nárastu počtu ekonomicky aktívnych o viac ako 8 %, pričom celkový počet obyvateľov narástol o približne 10 %. Obyvateľstvo miest zostávalo jediným, ktoré malo podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva nad hranicou 50 % (najviac Trenčín s viac ako 56 %). V mnohých, najmä periférnych, regiónoch došlo kumuláciou viacerých negatívnych faktorov k poklesu podielu ekonomicky aktívnych obyvateľov. Viaceré okresy najmä na východe a severovýchode nemali vo svojej miestnej populácii ani štvrtinu osôb zárobkovo činných (napr. Medzilaborce 21 %, Stropkov a Snina 22 %).

K postupným zmenám dochádzalo aj v oblasti jednotlivých sektorov, pričom pokračoval predovšetkým postupný pokles zamestnaných aj prislúchajúcich k primárnemu sektoru. Podľa údajov zo sčítania 1930 bola na Slovensku v tomto sektore zamestnaná už menej ako polovica populácie. Podobne ako v predchádzajúcom sčítaní medzi oblasti s takmer výlučným zameraním na poľnohospodárstvo patrili najmä niektoré okresy severného (Námestovo 83 %) a severovýchodného Slovenska (Snina, Sobrance a Giraltovce s viac ako tromi štvrtinami ekonomicky aktívneho obyvateľstva v primárnom sektore).

Váha priemyselných odvetví stúpla v absolútnom i relatívnom vyjadrení. Podiel zamestnaných v priemysle medzi sčítaniami 1921 a 1930 stúpol z necelých 18 % na takmer 22 %. O takmer 8 % stúpol aj samotný počet zamestnancov v jednotlivých priemyselných odvetviach a počet osôb príslušných (závislých) od priemyslu sa zvýšil dokonca o 19 %. Medzi okresy s najvyšším zastúpením osôb pracujúcich v priemysle patrila Gelnica

(baníctvo), Brezno (spracovanie kovov) a Ružomberok (textilný a papierenský priemysel). Okrem vyššie uvedených medzi okresy s prevahou osôb zamestnaných v priemysle nad podielom osôb v primárnom sektore patrili tiež okresy Bratislava - vidiek, Banská Bystrica - vidiek, Rožňava, Banská Ľupčica a Spišská Nová Ves.

V priebehu 20. rokov rástlo aj zastúpenie terciárneho sektora. V relatívnom vyjadrení sa podiel zamestnaných v službách a vo verejnej a štátnej správe zvýšil z 16 na viac ako 21 %. Veľký nárast zamestnaných zaznamenali najmä pomocné obchodné činnosti a celkovo maloobchod, peňažníctvo, poštové služby, neželničná doprava, školstvo, ale aj vojsko. Podiel zamestnaných poklesol najmä v železnižnej doprave (o 11 %). Nadpolovičný podiel zamestnaných v službách mali iba mestá (okrem Bratislavy a Košíc aj Komárno, Lučenec, Michalovce, Nitra, Prešov, Trenčín, Zvolen a Žilina). Relatívne najnižší podiel zamestnaných v terciárnom sektore mali okresy Považská Bystrica (7 %), Stará Ľubňa (7 %) a tiež Prievidza (8 %).

Vývoj v podstate dynamicky a spoločensky nepokojnom období 30. rokov priniesol zmeny aj v štruktúre obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity a povolania. Predovšetkým sa v dôsledku celosvetovej hospodárskej krízy v prvej polovici tejto dekády výrazne zvýšil podiel nezamestnaných. Jej dopady sa nepodarilo do konca existencie Československa plne odstrániť a až vznikom vojnového Slovenskej republiky v roku 1939 sa v mnohých aspektoch podarilo eliminovať tento palčivý sociálny problém. Pomohla k tomu najmä vojnová konjunktúra, militarizácia priemyselnej výroby, výstavba dopravnej infraštruktúry, ale aj odchod niekoľko desiatok tisíc robotníkov pracujúcich predovšetkým v priemysle, stavebníctve a poľnohospodárstve do Nemecka, zabrať Rakúska alebo Protektorátu Čechy a Morava. Riešenie otázky nezamestnanosti tak v mnohom pomohlo okrem iných súvislostí akceptovaniu nových štátnych pomerov (Kamenec 2012, 221). Odľadenie južných poľnohospodárskych území po Viedenskej arbitráži nemalo podľa Hromádku (1943, 204) výrazný vplyv na hospodársku štruktúru obyvateľstva. Podiel obyvateľov prislúchajúcich k priemyslu a poľnohospodárstvu na rovnakom území po roku 1939 dokonca narástol, pričom prevaha zamestnaných v poľnohospodárstve sa stala len málo výraznou. Celkovo sa zmeny hraníc neprejavili ani v prípade podielu ekonomickeho obyvateľstva, pri ktorom evidujeme mierny nárast na takmer 35 %. Ekonomická aktivita človeka sa dostala na hranicu 16 %. V niektorých aspektoch sa pritom neodlišovala od ekonomickej aktivity celkovej populácie. Platilo, že aj ženy boli zamestnané predovšetkým v poľnohospodárstve (37 %), nižšie zastúpenie však mali v priemysle (o 10,5 p.b. menej ako celá populácia), ako aj vo verejnej službe a v slobodných povolaniach (menej o 1,6 p.b.).

Podiel obyvateľov prislúchajúcich k poľnohospodárstvu medzi rokmi 1930 a 1940 (na rovnakom území) poklesol z hodnoty takmer 57 % na necelých 50 %. Tento trend identifikujeme aj v tých okresoch, ktoré v roku 1930 patrili k regiónom s najvýraznejším zastúpením primárneho sektora (napr. Vyšný Svidník, Námestovo a pod.). Celkovo tak 7 okresov zo 60 (11 %) mal podiel prislúchajúcich k poľnohospodárstvu vyšší ako ¼ všetkého

obyvateľstva (v roku 1930 takéto zastúpenie poľnohospodárskeho obyvateľstva malo až 17 okresov zo 100).

V prípade priemyslu sme svedkami síce poklesu podielu osôb prislúchajúcich k tomuto odvetviu národného hospodárstva, no v relatívnom vyjadrení sa ich podiel zvýšil na hranicu takmer 22 %. Výrazný nárast podielu na priemysle závislého obyvateľstva nachádzame najmä v regiónoch, do ktorých boli presunuté niektoré priemyselné závody. Iglo predovšetkým o okres Považská Bystrica (nárast z niečo viac ako 9 % v roku 1930 na viac ako 35 % v roku 1940), Ľalej Ilava (z necelých 20 % na takmer 38 %).³⁶ Tradiť ne silné priemyselné zameranie si zachovali okresy Gelnica (44 %), Ružomberok (40 %), Revúca (29 %), Banská Bystrica a Brezno (okolo 36 %). Stále nízku mieru industrializácie si zachovali okresy s výrazne poľnohospodárskym charakterom (spomínané vyššie), ako aj Ľalej okresy severovýchodného Slovenska (Medzilaborce 4 %, Bardejov 8 %, Humenné takmer 10 %). Z celkového hľadiska pokračoval v priemysle proces racionalizácie a intenzifikácie, pričom rast priemyselnej produkcie (najmä v ťeleziarstve, baníctve a textilnom priemysle) bol v tomto období dynamickejší ako v Ľeských krajinách (Hallon 1995, 162).

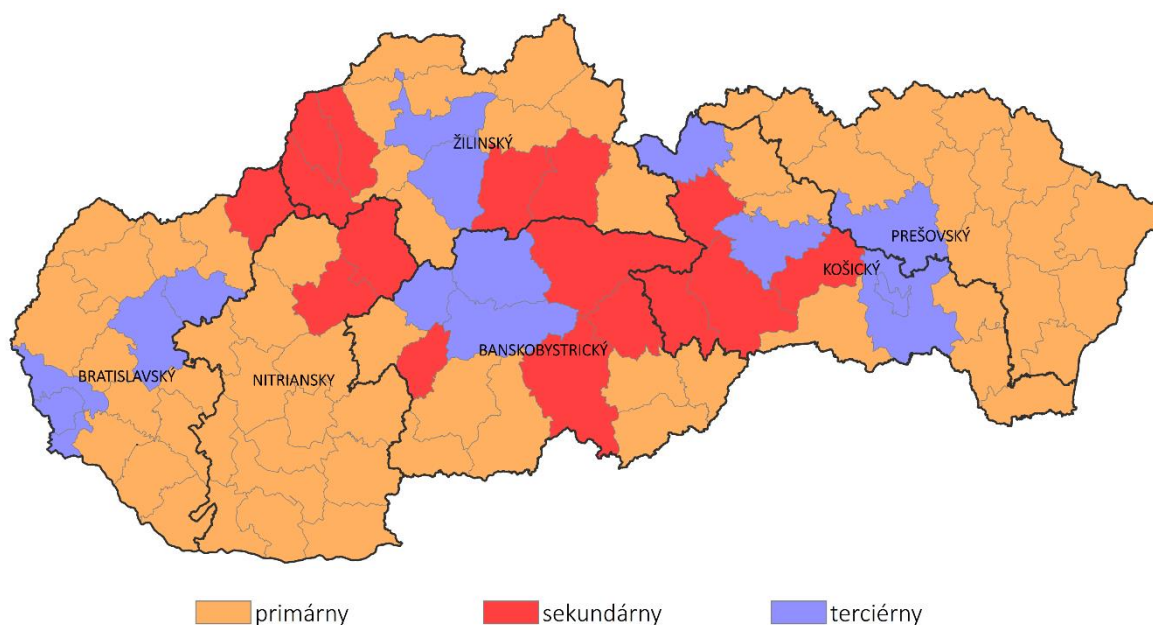
Ľpecifickou zmenou, ktorá sa objavila pri analýze ekonomickej ťruktúry po roku 1950, je presnejšie sledovanie nielen ekonomicky aktívneho obyvateľstva, ale aj zárobkovo Ľinných. Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva presiahol v roku 1950 hodnotu 50 %. Väľšia Ľasť ekonomicky aktívnych tvorila zárobkovo Ľinná skupina obyvateľstva (takmer 70 % z ekonomicky aktívnych). Zvyšnú Ľasť tvorili najmä pomáhajúci Ľlenovia domácnosti, najľastejšie v poľnohospodárskych odvetviach. Celkovo tak mzdu za svoju prácu dostávala len niečo viac ako tretina obyvateľstva Slovenska. V Ľeskej Ľasti republiky tieto hodnoty neboli výrazne vyššie (38 %), avľak ťruktúrne a kvalitatívne ukazovatele sa odľigovali. Prvým rozdielom bolo, ťe v skupine ekonomicky aktívnych bolo až 85 % zarábajúcich a len malá Ľasť mala pozíciu pomáhajúcich Ľlenov domácnosti. Výraznejšie rozdiely vľak boli evidentné v prípade kvalitatívnych aspektov ekonomickej aktivity ťien. Kým v Ľeských krajinách bolo ekonomicky aktívnych 32 % ťien (z nich až 66 % zarábalo), na Slovensku bol tento podiel síce na úrovni 42 %, avľak väľšinu z nich tvorili ťeny v pozícii pomáhajúcich Ľlenov domácnosti (62 %). V porovnaní s rokom 1940 vľak podiel zamestnaných ťien narástol o 26 p.b. Tak ako v prípade celej populácie, aj u ťien bolo v období pred nástupom industrializácie dominantnou sférou poľnohospodárstvo (38 %, v prípade ťien 35 %) nasledované terciárnym sektorom (36 %, v prípade ťien 39 %) a najmenej osôb pracovalo v priemysle (25 % a ťeny 26 %). V Ľesku bol dominantným sekundárnym sektor (44 %), nasledovaný terciárnym (38 %) a na poslednom mieste boli zarábajúci v poľnohospodárstve (15 %). Kým ukazovatele sa na úrovni celej spoločnosti v období rokov 1930 Ľ 1950 menili

³⁶ Do Dubnice nad Váhom boli na konci 30. rokov presunuté delostrelecké závody Ľkoda z Plzne a do Považskej Bystrice komplex Zbrojovky Brno na výrobu ruľných strelných zbraní, munície a valcovne farebných kovov. V roku 1938 už závody v Považskej Bystrici mali viac ako 5 700 zamestnancov (Lipták 2012, 330 Ľ 331).

relatívne dynamicky, v prípade miest skôr stagnovali, keďže podiel zamestnaných v priemysle (28 %) a v terciérnej sfére (67 %) zostal takmer na rovnakej úrovni.

Štruktúra zamestnaných na začiatku 50. rokov podľa jednotlivých sektorov ešte naposledy odrážala stav pred masívnym rozmachom socialistickej industrializácie. Hoci nízky podiel zamestnaných v priemysle nachádzame aj v okresoch na juhu západného Slovenska (napr. Hurbanovo 2 %, Čahy 3 %, Ľalovo 4 %), súvislejšie územie s nižším podielom zamestnaných v priemysle sa vyskytuje skôr vo východnej časti republiky (napr. Sobrance a Spišská Stará Ves 18 %, Veľké Kapušany 19 %, Giraltovce 22 %). Celkovo nárast zamestnaných v stavebníctve bol v povojnovom období výrazný a súvisel s vtedajšou výstavbou (Verešák 1974, 419). Kým v priemysle oproti roku 1930 narástol počet prisťahujúcich k tomuto odvetviu o 30 %, v stavebníctve to bolo až o 185 %.

Obr. 81: Dominantný sektor ekonomicky aktívneho obyvateľstva v okresoch Slovenska v roku 1950

Zdroj: Sčítání lidu a soubor domácností 1957

Priestorové rozmiestnenie ekonomicky aktívnych v priemysle sa v roku 1950 javí ako najviac koncentrované do regiónov, kde priemyselná výroba mala dlhšie tradície už z obdobia medzivojnového Československa. Ako relatívne výrazne priemyselné regióny možno v tomto období označiť okresy stredného Považia (Považská Bystrica, Púchov a Ilava s podielom ekonomicky aktívnych v priemysle nad hranicou 50 %).³⁷ Celkovo podiel zamestnaných v priemysle bol dominantnou zložkou sektorovej štruktúry v 16 vtedajších okresoch Slovenska (pozri obr. 81). V mestách Bratislava a Košice síce zamestnaní v priemysle predstavovali pomerne dôležitú zložku obyvateľstva, no dominantným sektorom s nadpolovičným podielom zamestnaných bol terciárny sektor. V hlavnom meste Slovenska

³⁷ Okres s najväčším podielom ekonomicky aktívnych v priemysle (takmer 55 %) v roku 1950 bol okres Poprad.

iglo predovšetkým o zamestnancov vo verejných službách a vo východoslovenskej metropole okrem nich významnou zložkou boli aj pracovníci v doprave.

Vzhľadom na odvetvovú štruktúru populácie Slovenska sa dá povedať, že postavenie terciárneho sektora stále dosahovalo pomerne výrazné zastúpenie na úkor priemyslu. Väčšina zamestnancov (10 %) pracovala vo verejnom sektore (štátna správa, školstvo, zdravotníctvo), v menšej miere aj v poľnohospodárstve (7 %) a doprave (7 %). K nim sú zaradení aj zamestnanci vo výrobných remeslách (6 %) a v ostatných službách (2 %). Obyvateľstvo zamestnané v terciéri sa prirodzene koncentrovalo najmä do väčších sídiel, akými boli najľastejšie krajské mestá a ich zázemia. Zamestnanci v doprave boli výraznejšie koncentrovaní najmä v priestore významných dopravných koridorov a uzlov (napr. Martin 19 %, Spišská Nová Ves 18 %, Kráľovský Chlmec 16 %, Zvolen 16 %). Obchod a poľnohospodárstvo bolo významnou formou živobytia najmä obyvateľov miest (Bratislava 17 % a Košice 16 %), avšak najvyšší podiel dosahoval okres resp. sídlo Vysoké Tatry so špecifickými funkciami (21 %). Verejné služby okrem mestského prostredia boli ľastejšie zastúpené v okresoch so sídlami poskytujúcimi rôzne špecifické služby ako napr. kúpeľníctvo (Piešťany 14 %, Kremnica 17 %).

Obdobie 50. Rokov predstavuje z hľadiska nárastu počtu prislúchajúcich osôb k priemyslu (o 68 %) jednu z najdôležitejších vývojových etáp. Tento nárast je špecifický tým, že bol intenzívnejší ako pokles obyvateľstva prislúchajúceho k poľnohospodárstvu (o 22 %). Výraznejší pokles zamestnaných v poľnohospodárstve nastal až v 60. rokoch. Ak však porovnáme ukazovatele počtu prislúchajúcich osôb podľa sektorov, tak Slovensko už v roku 1961 malo výraznejšie zastúpenie sekundárneho (37,7 %) nad primárnym (27 %) sektorom.

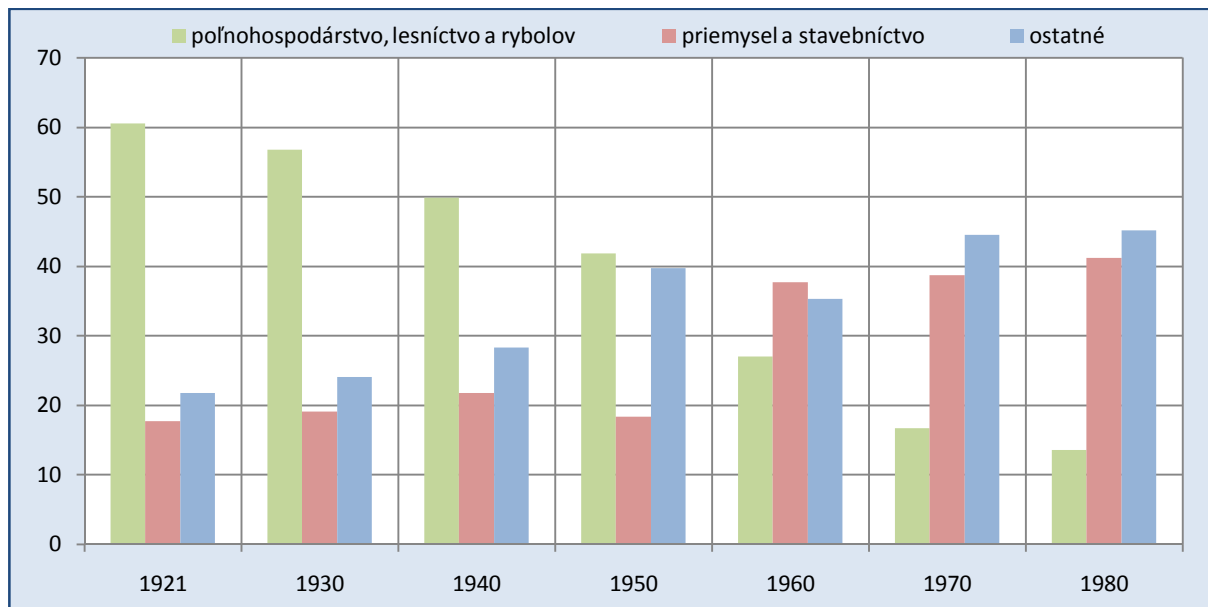
Nadpriemerné hodnoty podielu prislúchajúcich osôb k poľnohospodárstvu mala ešte približne polovica okresov Slovenska, aj keď nadpolovičnú hodnotu už nedosahoval žiaden z nich. Úroveň viac ako 40 % identifikujeme v niektorých okresoch západného (Dunajská Streda, Komárno, Levice), východného Slovenska (Humenné a Bardejov) a v okrese Dolný Kubín. Naopak veľmi nízke hodnoty mali silno industrializujúce a urbanizujúce sa regióny ako Bratislava, Žilina, Prievidza, Košice, Považská Bystrica, Martin a pod. Okres Považská Bystrica patril k regiónom s najvyšším zastúpením obyvateľstva prislúchajúceho k sekundárnemu sektoru (57 %). Podobne vysoké hodnoty nachádzame aj v okrese Prievidza (56 %), Ladca (50 %). Podiel prislúchajúcich osôb k stavebníctvu bol nadpriemerný skôr v regiónoch so silnou poľnohospodárskou výrobou (napr. Prešov, Galanta, Humenné, Bardejov), prípadne v prímestských regiónoch (Košice). V tomto období sa posilňovalo aj postavenie terciárneho sektora, ktorý však v žiadnom okrese s výnimkou Bratislavy a Košíc nedosahoval vyššie zastúpenie ako v prípade poľnohospodárstva.

Podľa údajov z roku 1970 je zrejmé, že za posledných desať rokov poklesol počet osôb prislúchajúcich k poľnohospodárstvu na Slovensku o tretinu a v porovnaní s rokom 1950 dokonca o polovicu. Na druhej strane počet osôb prislúchajúcich k priemyslu vzrástol o 20 % a v období rokov 1950 i 1970 o viac ako 100 %. Stavebníctvo už po poľiatom ohivení

v 50. rokoch zaznamenalo mierny ústup zo svojich pozícií (o 2 %). Celkovo môžeme však povedať, že sa hlavné zmeny začínajú postupne presúvať do terciérneho sektoru, ktorý sa v 60. rokoch ukázal ako najviac prírastkový (33 %). Rástli predovšetkým nevýrobné odvetvia (najmä štátna a verejná správa, služby a pod.). Vo všetkých krajoch Slovenska bol už podiel prislúchajúcich k priemyslu vyšší ako podiel prislúchajúcich k poľnohospodárstvu. Najvýraznejšia divergencia bola vzhľadom na celkový vývoj a lokalizáciu priemyselných závodov v Stredoslovenskom kraji (15 % prislúchajúcich k poľnohospodárstvu a takmer 35 % k priemyslu, resp. 44 % k sekundárnemu sektoru). Východoslovenský kraj mal relatívne najvyššie zastúpenie prislúchajúcich k stavebníctvu (viac ako 13 %).

V poslednom sčítaní obyvateľstva v socialistickom zriadení v roku 1980 sa výraznejšie premeny v ekonomickej štruktúre obyvateľstva už nepreukázali. Potvrdilo sa výrazné zameranie na priemysel. Prelom 70. a 80. rokov 20. storočia je označovaný ako tretia etapa rozvoja, pri ktorej sa prejavila snaha o intenzifikáciu s rozdielnym regionálnym dopadom (Korec 2005, 42). Relatívne stabilizovaný charakter slovenského hospodárstva v 70. rokoch potvrdzujú aj údaje o raste prislúchajúceho obyvateľstva podľa jednotlivých odvetví. Pokračoval trend poklesu prislúchajúcich osôb k poľnohospodárstvu (-16 %), mierny rast obyvateľstva pracujúceho v priemysle (14 %) a menej výrazný prírastok prislúchajúcich k terciérnemu sektoru (10 %).

Obr. 82: Vývoj podielu obyvateľstva prislúchajúcich k odvetviam hospodárstva v rokoch 1921-1980

Zdroj údajov: Sčítanie ľudu 1921-1980

Popri poklese podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva pokračoval takmer rovnako intenzívny rast podielu zamestnaných v sekundárnom aj terciérnom sektore. Podiel ekonomicky aktívnych v priemysle a stavebníctve dosiahol takmer polovicu všetkých zamestnaných obyvateľov a ďalších 37 % pracovalo v terciérnom sektore.

K poľnohospodársky zameraným regiónom s podielom ekonomicky aktívnych okolo jednej tretine tvorili už len okresy Veľký Krtíš a Rimavská Sobota. Okres Považská Bystrica, Prievidza a Ladca naďalej predstavovali priestory s najvyšším podielom ekonomicky aktívneho obyvateľstva (60 i 64 %) v sekundárnom sektore. Iba mestá Bratislava a Košice mali z hľadiska podielu ekonomicky aktívnych v terciérnom sektore viac ako 50 % podiel (Bratislava 63 % a Košice 50,5 %). Práve v 80. rokoch sa ukázalo, že vo väčšine regiónov stredného Považia a hornej Nitry postupovala industrializácia intenzívnejšie ako urbanizácia. Podobný vývoj, avšak vzhľadom na vyššiu koncentráciu terciérnych aktivít, vykazovali mestské regióny Bratislavy a Košíc. V južných okresoch (Dunajská Streda, Komárno a Trebišov) naopak intenzita urbanizácie procesov predstihla industrializačný proces (Mládek 1990, 74 i 75).

Transformačný proces po roku 1989 výraznou mierou zasiahol do charakteru ekonomickej štruktúry obyvateľstva Slovenska. Tie sa ešte pri sčítaní obyvateľstva v roku 1991 nestihli výraznejšie prejavíť a tak údaje z tohto cenzu môžeme považovať za odraz skutočností na konci existencie socialistickej spoločnosti. V období rokov 1980 i 1991 tak štruktúra zamestnanosti vykazuje postupný, aj keď pomalý presun zamestnaných do terciérneho sektora. Mierne sa znížil podiel zamestnaných v priemysle, v ktorom pracovala približne tretina všetkých zamestnaných. V sekundárnom sektore to bolo nieľo viac ako 42 % pri pozvoľnom poklese zamestnaných v poľnohospodárstve. Prvýkrát tak údaje zachytávajú slovenskú spoločnosť, v ktorej sekundárny sektor prestáva byť dominantnou kategóriou ekonomickej aktivity obyvateľstva. Z priestorového hľadiska nedošlo zatiaľ k výraznejším zmenám.

V súvislosti s nárastom podielu produktívnej zložky v období rokov 1991 i 2001 dochádza aj k zvyšovaniu počtu a podielu ekonomicky aktívnych osôb (nárast o 9 % a zvýšenie podielu na 51 %). Po dlhom období socialistickeho experimentu sa špecifickou kategóriou ekonomicky aktívnych stáva skupina nezamestnaných, ktorú v šesťdesiatych rokoch deklarovala viac ako pätina obyvateľov. Najvyšší podiel ekonomicky aktívnych vykazovali okresy s prevažne sídliskovou zástavbou (Bratislava V a Košice III viac ako 60 %). Dynamicky sa začala meniť štruktúra zamestnaných podľa odvetvia. Napríklad počet zamestnaných v poľnohospodárstve pod vplyvom transformačných premien poklesol o 62 % a ich podiel dosiahol hodnotu 5,4 % z ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Dôležitým zdrojom obživy zostal primárny sektor stále v okrese Krupina (18 %), Veľký Krtíš (15 %) a Sobrance (14 %). Naopak najnižšie zastúpenie identifikujeme (menej ako 1 %) v mestských okresoch Bratislavy a Košíc.

Dôležitými zmenami prechádza aj sekundárny sektor. V 90. rokoch došlo k poklesu počtu zamestnaných o takmer tretinu, pričom primárne išlo o regresiu v priemysle, keďže počet pracujúcich v stavebníctve mal mierne rastúcu tendenciu. Celkovo zostala na začiatku nového milénia zamestnaných v sekundárnom sektore takmer tretina obyvateľstva, z čoho 20 % zo všetkých ekonomicky aktívnych boli zamestnaní v priemysle. V regionálnom

pohľade sekundárny sektor zamestnával viac ako polovicu ekonomicky aktívnych len v okresoch Bytča a Námestovo.

Vzhľadom na predchádzajúce zmeny je zrejmé, že podiel terciárneho sektora a zamestnanosť v ňom mali rastúci trend. Potvrdzujú to aj zistenia Rusnáka a Bystrickej (2010, 174-5), podľa ktorých je evidentná zmena štruktúry sektorového zamestnania smerom k terciéru, pričom v sekundárnom sektore bol na začiatku nového tisícročia aj evidentný najväčší pohyb pracovnej sily. Počet zamestnaných v terciéri sa z pôvodných 34 % zvýšil už nad 44 %. Väčšina týchto zamestnancov pracuje vo veľkoobchode a maloobchode a vo verejnej správe. Terciérny sektor bol na začiatku 21. storočia dominantný najmä pre obyvateľstvo veľkých miest. Napríklad vo veľkých okresoch Bratislavy bolo v tomto sektore zamestnaných viac ako 60 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva.

Údaje zisťované v roku 2011 následne potvrdili pomaly rastúcu dominanciu zamestnaných v terciérnom sektore (55 % z ekonomicky aktívnych). V mestských okresoch Bratislavy však v tomto sektore pracovali ¾ všetkých ekonomicky aktívnych, pričom podiel zamestnaných v priemysle a stavebníctve osciloval okolo podielu 20 %. Ešte v 4 okresoch Slovenska bol podiel zamestnaných v sekundárnom sektore vyšší ako podiel zamestnaných v terciéri (Púchov, Myjava, Bánovce nad Bebravou a Námestovo), pričom Námestovo a Púchov mali podiel zamestnaných takmer na úrovni 47 %.

Záver

Vývoj obyvateľstva na našom území, premeny jeho štruktúr a procesov sú len malou sú časťou veľkej mozaiky spoločenských, politických a ekonomických premien, ktoré sa udiali v priestore strednej Európy. Až dejiny posúdia, ako výrazne tieto zmeny ovplyvnili náš priestor, formovanie elít a obrazu modernej stredoeurópskej spoločnosti. Niektoré dôsledky poznáme v dobrom aj zlom už dnes, iné nás dobehnú v bližšej či vzdialenejšej budúcnosti a ich dopady dnes odhadujeme s veľkou alebo menšou opatrnosťou.

A tak ako celospoločenský vývoj, aj populárne aspekty tohto vývoja sú značne komplikované. Neexistuje jediná demografická štruktúra ani demografický proces, ktorý by mal v 20. storočí tak jednoznačný a najmä predvídateľný priebeh. Niektoré východiskové predpoklady si naša populácia niesla z minulých období, iné dostávali zásahy zvonka. Najmä tie náhle a neraz aj tragické zanechali v demografických dejinách iasto hlboké brázdy diskontinuity a ovplyvnili jej nasledujúci vývoj. V konečnom dôsledku má však akákoľvek udalosť nejaký význam, či už skrytý alebo zjavný.

Z hľadiska osídlenia je 20. storočie asi najdynamickejším obdobím premien sídelnej štruktúry. V tomto období začína výrazná premena krajiny a populácie pod vplyvom rastu miest všetkými smermi, intenzívny pohyb obyvateľstva v priestore mesta a prímestskom priestore a nárast vplyvu mesta ako spoločenského, ekonomického a kultúrneho fenoménu. Priestory veľkých miest sa stali aj na Slovensku synonymom dynamiky, inovácií, ale aj anonymity a v určitom časovom období aj zvýšenej koncentrácie spoločensko-patologických javov. Dôsledkom presunov obyvateľstva najmä po roku 1950 je fakt, že veľká časť obyvateľstva Slovenska dnes žije v mestách a zároveň v regiónoch so zníženou dopravnou dostupnosťou, iasto vo vyšších nadmorských výškach a vo vnútorných či prihraničných perifériách sme dlhé desaťročia svedkami úbytku obyvateľstva, fyzickým zmenšovaním sídiel či transformáciou ich funkcie.

Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku nebýva označená ako najviac determinujúca v demografickom systéme náhodou. Tu sa ukazuje, ako výrazne zasiahli do jej vývoja najmä dve svetové vojny či zmeny v politickom systéme. Slovenská spoločnosť sa transformovala za storočie z pomerne mladého typu populácie, kde detské obyvateľstvo tvorilo viac ako 1/3 obyvateľstva, do stavu, kedy takmer 1/3 obyvateľstva tvoria jedinci starší ako 50 rokov a priemerný vek populácie sa blíži k 40. Regionálne rozdiely sú tiež pomerne zaujímavé a ukázalo sa, že regióny, ktoré si zachovali rurálny charakter, a ktoré výraznejšie obišla socialistická industrializácia, sekularizácia či rozsiahlejšie presuny obyvateľov, sú v súčasnosti relatívne mladšími regiónmi. Situáciu v nerovnomernom rozmiestnení vekových

skupín na Slovensku najmä od polovice 20. storočia spestruje nárast koncentrácie sociálne vylúčených obyvateľov, ktorými sú často Rómovia.

Nielen v súvislosti s premenou vekovej štruktúry, ale aj so zmenou vyplývajúcou z rozpadu tradičných komunít, migrácie, uvoľneniu a premene väzieb s náboženským cítením a premien percepcie rozličných etáp života jednotlivca sa mení aj štruktúra obyvateľov podľa rodinného stavu. Medzi obyvateľstvom vo veku nad 20 rokov sme svedkami poklesu podielu ženatých a vydatých a veľkou pluralizáciou foriem rodinného života (napríklad nárast kohabitácií a faktických manželstiev). Od druhej polovice 20. storočia v populácii narastá aj podiel rozvedených a na druhej strane pozvoľna aj podiel ovdovených.

Výraznými pozitívnymi zmenami prešla naša spoločnosť v oblasti vzdelanostnej štruktúry. Táto premena patrí medzi štruktúrami obyvateľstva k najvýraznejším a vyznačuje sa mimoriadnou dynamikou. Kým ešte v prvých rokoch 20. storočia bolo na našom území niekde regiónov, kde podiel gramotných nepresahoval 20 %, systematickou podporou vzdelanosti, rozvojom školstva, kultúry a osvetu, ako aj zmenou prístupu k vzdelávaniu ako k výraznej spoločenskej hodnote sa z určitého uhla pohľadu naša spoločnosť zaradila medzi ostatné krajiny našej civilizácie. V súčasnosti už takmer 30 % mužov a viac ako 40 % žien narodených po roku 1985 dosiahne vysokoškolské vzdelanie. Spoločenskou výzvou na lepšie postavenie domáceho vzdelávacieho systému je konkurencia škôl v blízkom a vzdialenejšom zahraničí, ktorá svojou atraktivitou a kvalitou v dlhšom horizonte prispeje k úniku mozgov zo Slovenska.

V pomerne tesnom vzťahu so vzdelaním je aj štruktúra obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity a odvetvia, v ktorom sú zamestnaní. Okrem vzdelania sa na premene pomerov vo formách obživy obyvateľstva podpísali výrazne externé spoločensko-politické faktory. Prvá polovica 20. storočia len vo veľmi skromných regionálnych náznakoch ukázala, že nie je len iba agrárnou spoločnosťou a spoločnosťou, v ktorej takmer celá ekonomická aktivita stojí na mužskej časti populácie (v období 1. LSR menej ako 1/3 žien pracovala). Za prelomové obdobie možno označiť začiatok druhej polovice 20. storočia, kedy sa dokončila transformácia spoločnosti z agrárnej na industriálnu a neskôr na spoločnosť s dominantným zastúpením nemanuálnych duševných foriem zamestnania. Aj raste významu a náležej diferenciácii terciérneho sektora, stále zostáva zopár regiónov Slovenska aj v etape rozsiahlych transformačných premien pomerne silnými priemyselnými centrami.

Z demografického hľadiska je potrebné spomenúť aj transformáciu dvoch kultúrnych štruktúr obyvateľstva. Z hľadiska národnostných pomerov sme v dynamickom 20. storočí svedkami nielen premien v početnosti a distribúcií, ale aj v spôsoboch zisťovania. Transformácii vedeckých pohľadov na spoločenské javy sa nevyhla ani etnicita. Jej postavenie je preto do veľkej miery ovplyvnené ochotou deklarácie, mierou povedomia, zdvojenou identitou, asimilačnými tendenciami, a už v dôsledku mobility a heterogamných sobášov. Dôležitým prvkom boli aj celospoločenské javy, rozhodnutia svetových veľmocí

a podobne. Jedna vlastnosť však zostáva počas celého storočia rovnaká: Slovensko si zachovalo multietnickú tvár s viac alebo menej intenzívnymi okamihmi premien.

V prípade konfesionalnej štruktúry obyvateľov Slovenska je zrejme tiež výrazná dynamika, ktorá je napríklad v porovnaní s etnickými pomermi nemenej intenzívna. Základné rysy náboženského obrazu zostali v 20. storočí nezmenené, niektoré faktory, ktoré priniesol spoločenský vývoj, obdobie socializmu, šírenie nových svetonázorov a rozpad tradičných komunít, erodoval východiskové pozície najväčších konfesionalných skupín. Heterogenizácia náboženskej scény na Slovensku, hoci aj legislatívne obmedzená, je novým prvkom v tejto štruktúre, ktorého vývoj dokážeme v súčasnosti určiť len v náznakoch. Dôležitým znakom aj v kontexte celoeurópskych trendov je pozvoľný odklon od deklarovania vzťahu k tradičným náboženským zoskupeniam a nárast bezkonfesijnosti a presunu náboženskej identity do najsúkromnejších sfér života jedinca.

Zoznam použitej literatúry

- AUERHAN, J. 1965. *Technika, kvalifikace, vzdělání*. Nakladatelství politické literatury. Praha, 1965.
- BAĽOVÁ, V. 1996. *Etnická identita a historické zmeny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- BANÍK, A. A. 2000. *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin: Matica slovenská.
- BENČA, M. A KOL. 2015. *Národnostný atlas Slovenska*. Bratislava: Dajama.
- BEZÁK, A. 2008. Interregionálne migrácie na Slovensku v rokoch 2004 i 2006. *Geographia Cassoviensis* II, 1, 7-12.
- BEZÁK, A. 1990. Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. *Geografický časopis* 42, 1, 57-72.
- BLEHA, B., VAČO, B., BAĽÍK, V. (eds.). 2014. *Demografický atlas Slovenskej republiky*. Bratislava: GeoGrafika, Prírodovedecká fakulta UK a Infostat, Výskumné demografické centrum.
- BOHÁČ, A. 1936. Obyvateľstvo v Československej republike. In *Československá vlastivěda, Národopis I*. Praha: Sfinx.
- BOTÍK, J. 2007. *Etnická história Slovenska*. Bratislava: LúL.
- CZIBULKA, Z. 1999. Az állampolgárság, a nemzetiség, az anyanyelv és a vallás összeírásának népszámlálási lehetőségei és problémái. Kepecs, J. (zost.) *Népszámlálás az ezredfordulón*, 2, Budapest: Központi statisztikai hivatal, s. 27-51.
- DANGL, V., BYSTRICKÝ V. 2014. *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov od najstarších čias po súčasnosť*. Dejiny v dátumoch, dátumy v dejinách. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- DANILÁK, M. 2008. Vplyv gréckokatolíckej cirkvi na formovanie národného vedomia Rusínov (Ukrajincov) v Uhorsku v 19. storočí a na začiatku 20. storočia. In Ľvorc, P., Harbušová, Ľ., Schwarz, K. (eds.) *Cirkvi a národy strednej Európy (1800-1950)*. Prešov: Universum, s. 134-148.
- DULEBA, A. 2005. Minulé i súčasné otázky rusínskej identity. In Marušák, J.; Ferencová, M. (eds.) *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 107-118.
- DĽAMBAZOVIČ, 2007. *Chudoba na Slovensku. Diskurz, rozsah a profil chudoby*. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.

- FAJFR, F., JUREĽEK, Z., ULLMAN, O. 1960. *Sľítání lidu, domĽ a bytĽ. Podklady pro zkoumání Ľivotní úrovnĽ Dobyvatelstva*. Praha: Státní úřad statistický v Praze.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ŮŘ AD. 1985. *Historická statistická roľenka ĽSSR*. Praha, Bratislava: Nakladatelství technické literatury SNTL a Alfa Ľ vydavateľstvo technickej literatúry.
- FEGLOVÁ, V., JAKUBÍKOVÁ, K. 2000. Rodinné obyľaje. In *Slovensko Ľ európske kontexty Ůdovej kultúry*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, s. 215-236.
- FIALOVÁ, L. 1991. Obyvatelstvo podle vľku a rodinného stavu v Ľeskoslovensku po roce 1945. *Demografie*, 33, 2, s. 114-120.
- FORET, M. 1988. Stav a vývoj religiozity ĽSSR ve svľtle vícenásobných výzkumĽ. *Ateizmus*, 16, 190-197.
- GABDZILOVÁ, S. 2011. Sľítanie obyvateľstva na Slovensku v roku 1950, maľarská menľina a historické súvislosti. *Historický ľasopis*, 59,2, 263-284.
- GAJDOĽ, P. 2013. Mestá Ľ vidiek Ľ regióny. In Krivý, V. (ed.). *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 128-180.
- GAJDOĽ, P., PAĽIAK, J. 1995. *Vývoj sociáľno Ľ ekologickej situácie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.
- GYURGYÍK, L. 2008. Zmeny v demografickej, sídelnej a sociáľnej Ľruktúre Maľarov na Slovensku. In Fazekas, J. Hunľík, P. (eds.) *Maľari na Slovensku (1989-2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*. Ľamorín: Fórum Inľitút pre výskum menľín, s.155-198.
- HALLON, ō. 2012. Technická modernizácia na Slovensku 1918-1938. In Bystrický, V.; Kováľ, D.; PeĽek, J. a kol. *KŮľové problémy moderných slovenských dejín 1848-1992*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, s. 183-208.
- HALLON, ō. 1995. *Industrializácia Slovenska 1918-1938 (Rozvoj alebo úpadok?)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.
- HANZLÍK, J. 1967. Vývoj obyvateľstva na Slovensku v období 1869-1961. *Geografický ľasopis*, 9, 1, 3 Ľ 30.
- HÄUFLER, V. 1976. *Národnostní pomĽy Ľeské socialistické republiky*. Praha: Academia.
- HETÉNYI, M. 2007. Postavenie maľarskej menľiny na Slovensku v rokoch 1939 Ľ 1940. In Pekár, M., Pavloviľ, R. (zost.) *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. PreĽov: PreĽovská Univerzita, s. 127-142.
- HORVÁTHOVÁ, M. 2002. *Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osľdlenia, remesiel a odievania*. Komárno, Dunajská Streda: Fórum inľitút pre výskum menľín, Liliu Aurum.
- HROMÁDKA, J. 1943. *Vľeobecný zemepis Slovenska*. Bratislava: Slovenská akademie vied a umení.

- KÁĽEROVÁ, M., MLÁDEK, J. 2012. Population ageing as generation substitutions: economic and social Aspects. *Ekonomický časopis* 60, 3, 259-276.
- KÁĽEROVÁ, M., ONDAĽKOVÁ, J., MLÁDEK, J. 2012. A comparison of population ageing in the Czech Republic and the Slovak Republic based on generation support and exchange. *Moravian Geographical Reports*, 20, 4, 26-38.
- KALÍREK, Ľ., OSAĽAN, R. 2015. Náboženské menšiny na Slovensku v rokoch 1938 Ľ 1945. *PopulaĽné štúdie Slovenska*, 5, 115-140.
- KALINOVÁ 1998. *Sociální vývoj Ľeskoslovenska 1969 Ľ 1989*. Ústav pro soudobé dĽjiny AV ĽR, Praha.
- KAMENEC, I. 2012. Obyvateľstvo, štát a režim na Slovensku v Ľase druhej svetovej vojny 1939-1945. In Bystrický, V.; KováĽ, D.; PeĽek, J. a kol. *Kľľové problémy moderných slovenských dejín 1848-1992*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 209-230.
- KAMENEC, I. 1992. Problém Ľidovskej národnosti v moderných slovenských dejinách. In. Plichtová, J. (ed.). *Minority v politike. Kultúrne a jazykové práva*. Bratislava: Ľesko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, s. 222-225.
- KOL. AUTOROV. 1937. *Ľeskoslovenská vlastivĽda*, Šada II, národopis. Praha: Sfinx, 1937.
- KONEĽNÝ, S. 2010. Vývoj a niektoré problémy pravoslávnej cirkvi na Slovensku v 20. storoĽí. In MaĽala, P., Marek, P., HanuĽ J. (eds.) *Cirkve 19. a 20. stoloĽie slovenské a Ľeské historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 559-572.
- KÓNYA, P. A KOL. 2013. *Dejiny Uhorska (1000-1918)*. PreĽov: Vydavateľstvo PreĽovskej univerzity v PreĽove.
- KOREC, P. 2005. *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004*. Bratislava: Geo-grafika.
- KOREC, P., HORĽÁK, M., SMATANOVÁ, E., KLING, J. 1998. Vývoj poĽtu obyvateľstva Slovenska a jeho priestorová diferenciácia. In Mládek, J. (ed.). *Demogeografia Slovenska. Vývoj obyvateľstva, jeho dynamika, vidiecke obyvateľstvo*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 5-68.
- KOVACSICS, J. 1963. *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Budapest: Közgazdasági és jogi könyvkiadó.
- KOVÁĽ, D. 2009. Metamorfózy kolektívnych národných identít v 20. storoĽí. In Kiliánová, G., Kowalská, E., KrekoviĽová, E (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 276-284.
- KOVAĽEVIĽOVÁ, S. A KOL. 1990. *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a Slovenská kartografia.
- KUĽERA, M. 1994. *Populace Ľeské republiky 1918-1991*. Praha: Ľeská demografická společnost. Sociologický ústav Akademie vĽĽ ĽR.
- LALĽIAK, J. 1997. *Slovensko a kultúra*. Bratislava: Q111.

- LÁRIČOVÁ, P. 2000. *Židovská komunita v Bratislave v roku 1940: historická demografia na základe sčítania Židov*. Bratislava: Nadácia M. Čimeľku, Ústav etnológie SAV, Židovská náboženská obec.
- LIPTÁK, Ľ. 2012. *Medzi Berlínom a Bagdadom (vybrané štúdie z hospodárskych dejín)*. Bratislava: Kaligram.
- LONDÁKOVÁ 2004. Pochybné rovnostárstvo. Čeny za socializmu. *História revue*, 1.9-10, s. 33 i 36.
- MAJO, J., KUSEDOVÁ, D. 2015. *Náboženský atlas Slovenska*. Bratislava: Dajama.
- MAJO, J. 2014. Niekoľko poznámok k fenoménu etnicity v súčasnej slovenskej humánnej geografii. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58, 2, 149-172.
- MAJO, J. 2011. Shrinking minority? Slovak Lutherans fighting with secularism. *Journal for the study of Religions and Ideologies*, 10, 30, 39-55.
- MANNOVÁ, E., 2009. Nemci na Slovensku v Ďkrátkom 20. storočí. In Kiliánová, G., Kowalská, E., Krekovičová, E (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 392-416.
- MAČKOVÁ, M. 1999. Demografické stárnutie ve vyspělých zemích světa ve druhé polovině 20. století. In: *Populační vývoj České republiky 1998*. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, s. 81 i 89.
- MATLOVIL, R. 2005. *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied.
- MAZÚR, E. 1974. Národnostné zloženie. In kol. autorov: *Slovensko, ťud, I. Jasň* Bratislava: Obzor, s. 440-462.
- MLÁDEK, J. 1990. *Teritoriálne priemyselné útvary Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- MLÁDEK, J. A KOL. 2006. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- PAVLÍK, Z., ĞUBRTOVÁ, A., RYCHTAŘ ÍKOVÁ, J. 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia.
- PEĞEK, J., BARNOVSKÝ, M. 1997. *Ğátna moc a cirkvi na Slovensku 1948-1953*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RICHTA R. (a kol.).1969. *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vĚlektotechnické revoluce*. Svoboda, Praha.
- ROUPA, M. 2012. Demographic behaviour and the modernization process: A cross-sectional study of fertility determinants in Slovakia 1930. *Sociológia*, 44, 3, 255-290.
- RUSNÁK, J., BYSTRICKÁ, S. 2010. Osobitosti vývoja sektorovej Ğruktúry na Slovensku po roku 1989. *Geografický Jasopis*, 62, 2, 165-178.
- SALNER, P. 2009. Transformácia židovskej identity na Slovensku. In Kiliánová, G., Kowalská, E., Krekovičová, E (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie*

- a transformácie kolektívnych identít. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 163-175.
- SIGMUNDOVÁ, M. 1983. K otázke tradície systému jedného dieťaťa v rodine. *Slovenský národopis*, 31,3-4, 561-567.
- SIWEK, T. 1996. *Ľesko i polská etnická hranice*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- SLAVKOVSKÝ, P. 1997. *Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v ľase*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SRB, V. 1983. Zmŕhy v národnosti obyvateľstva ĽSSR v letech 1950-1980. *Ľeský lid*, 70, 1, 66-75.
- SRB, V. 2002. *Obyvateľstvo Slovenska 1918-1938*. Bratislava: Infostat, Výskumné demografické centrum.
- STODOLA, E. 1912. *Ľatistika Slovenska*. Martin: vlastným nákladom.
- SVETOŇ, J. 1958. *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.
- ĽPROCHA, B., TIĽLIAR, P. 2009. *Ľruktúry obyvateľstva v rokoch 1919-1940*. Bratislava: Infostat, Výskumné demografické centrum.
- Ľtatistická príručka Slovenska 1947*. Bratislava: Ľtátny plánovací a Ľtatistický úrad, 1947.
- ĽTEFÁNEK, A. 1944. *Základy sociografie Slovenska*. Slovenská vlastiveda III. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- ĽUTAJ, Ľ. 2012. *Maľarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram.
- ĽVECOVÁ, S. 1997. Premeny v Ľvite ľlena rodiny. In Botíková, M., Ľvecová, S., Jakubíková, K. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 61-93.
- ĽVECOVÁ, S. 1997. Rodinné formy na Slovensku. In Botíková, M., Ľvecová, S., Jakubíková, K. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 9-31.
- ĽVECOVÁ, S. 1986. Slovenská a ľeská rodina. *Ľeský lid*, 73,4, s. 203-205.
- ĽVORC, P. 2005. Voľby 1920, sľ ítanie obyvateľstva 1921 a krajinská hranica. In Ľvorc, P., Harbuľová, Ľ., Schwarz, K. (eds.). *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848-1938*. Prešov: Universum, s. 185-197.
- TANCER, J. 2009. Hornouhorskí Nemci v 18. storočí. In Kiliánová, G., Kowalská, E., Krekoviľová, E (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Kongruencie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 352-371.
- TAJTÁK, L. 1980. Vývin, pohyb a Ľrukturálne zmeny obyvateľstva na Slovensku v predvojnovom období (1900-1914). *Historický ľasopis*, 28, 4, 497-530.
- TIĽLIAR, P. 2011. Náľrt ekonomickej aktivity obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období na základe výsledkov sľ ítaní Ľdu. In Fukasová, D., Fialová, I. (eds.) *Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918 i 1939)*. Bratislava: Slovenský národný archív v Bratislave, s. 33 i 60.

TIGLIAR, P. 2014. On employment of women in Slovakia in the inter-war period. In Tigliar, P., Lépl, S. (eds.) *Studies in the Population of Slovakia II*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce Zarząd Główny, s. 63 i 96.

TÍČIK, M. 2011. *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Zápasy o ideový charakter štátu a spoločnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

TUĽEK, J. a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha, SLON.

VEREČÍK, J. 1974a. Skladba obyvateľstva podľa pohlavia a veku. In kol. autorov: *Slovensko, ťud, I. časť* Bratislava: Obzor, s. 372-403.

VEREČÍK, J. 1974b. Ekonomická aktivita obyvateľstva a príslušnosť k hospodárskym odvetviam. In kol. autorov: *Slovensko, ťud, I. časť* Bratislava: Obzor, s. 412-426.

Zdroje štatistických údajov

HISTORICKÝ lexikón obcí Slovenskej republiky 1970-2001. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2003.

KOL. AUTOROV. 1983. *Sčítanie ťdu, domov a bytov 1980. Slovenská socialistická republika*. Bratislava: Slovenský štatistický úrad.

KOL. AUTOROV. 1975. *Rozvoj spoločnosti v Slovenskej socialistickej republike z výsledkov sčítaniu ťdu, domov a bytov 1970*. Bratislava: Slovenský štatistický úrad.

KOL. AUTOROV. 1965. *Stredoslovenský kraj v ťislach, ekonomický rozvoj. Výsledky sčítania ťdu, domov a bytov, perspektíva vývoja do roku 1980*. Bratislava: ĽEVT.

KOL. AUTOROV. 1964. *Východoslovenský kraj v ťislach, ekonomický rozvoj. Výsledky sčítania ťdu, domov a bytov, perspektíva vývoja do roku 1980*. Bratislava: ĽEVT.

KOL. AUTOROV. 1964. *Západoslovenský kraj v ťislach, ekonomický rozvoj. Výsledky sčítania ťdu, domov a bytov, perspektíva vývoja do roku 1980*. Bratislava: ĽEVT.

MAGYAR statisztikai évkönyv, új folyam IX 1901. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1902.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. 1920. *A Magyar szent korona országainak 1910.évi népszámlálása, VI. rész i végeredmények összefoglalása*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. 1909. *A Magyar korona országainak 1900.évi népszámlálása, X. rész i végeredmények összefoglalása*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. 1904. *A Magyar korona országainak 1900.évi népszámlálása, II. rész i a népesség foglalkozása községekint*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. 1902. *A Magyar korona országainak 1900.évi népszámlálása, I. rész i a népesség általános leírása községenként*. Budapest: A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.

MAJO, J. 2012. *Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880-1910. Ľukrtúra obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženského vyznania*. Bratislava: Ľtatistický úrad SR.

SLĽÍTÁNÍ lidu a soupis domů a bytů v republice Ľeskoslovenské ke dni 1. března 1950. Díl I. Nejlepší výsledky slĽítání lidu a soupisu domů a bytů za kraje, okresy a města. Ľeskoslovenská statistika, řada A, svazek 3. Praha: Státní úřad statistický, 1957.

SLĽÍTÁNÍ lidu v republice Ľeskoslovenské ze dne 1. prosince 1930, díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. Ľeskoslovenská statistika, sv. 98, řada 6. Praha: Státní úřad statistický, 1934.

SLĽÍTÁNÍ lidu v republice Ľeskoslovenské ze dne 1. prosince 1930, díl II. Povolání obyvatelstva, část 1., druhy, skupiny a třídy hlavního povolání, poměr k povolání a sociální příslušnost, třídy vedlejšího povolání. Ľeskoslovenská statistika, sv. 104, řada 6. Praha: Státní úřad statistický, 1934.

SLĽÍTÁNÍ lidu v republice Ľeskoslovenské ze dne 15. února 1921. Ľeskoslovenská statistika, sv.9, řada VI. Praha: Státní úřad statistický, 1924.

SLĽÍTANIE Ždu na Slovensku zo dňa 15.12.1940. Bratislava: Ľátny plánovací a Ľtatistický úrad, 1946 (rukopis).

SLĽÍTANIE Ždu na Slovensku zo dňa 15.12.1940. Příslušnosť přítomného obyvateľstva k povolaniu podľa okresov, obcí a tried povolania. Bratislava: Plánovací a Ľtatistický úrad, 1948.

SLĽÍTÁNÍ lidu 1950, obecné třídní. Přítomné obyvatelstvo podle pohlaví, věku a národnosti. Bratislava: Ľtatistický úrad SR, 1957 (nepublikovaný rukopis).

SLĽÍTÁNÍ lidu 1950, obecné třídní. Přítomné obyvatelstvo podle poměru k povolání a úseku objektivního povolání, podle náboženského vyznání a přistěhování do obce. Bratislava: Ľtatistický úrad SR, 1957 (nepublikovaný rukopis).

SLĽÍTANIE obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava: Ľtatistický úrad SR, 2002.

SLĽÍTANIE obyvateľov, domov a bytov 2011. Bratislava: Ľtatistický úrad SR, 2011.

SRB, V. 1967. *Demografická příručka*. Praha: Svoboda.

Ľtatistický lexikón obcí v krajine Slovenskej. Praha: Ľátny úrad Ľtatistický, 1936.

TIGLIAR, P. 2011. *Národnostný kataster Slovenska v roku 1940*. Bratislava: Slovenský národný archív.

POĽET obyvateľ v obcích (přepočtený na definitivní výsledky SLDB 2011) - k 1.1.2011. Praha: Ľeský statistický úřad.

K dispozici na: <https://www.czso.cz/documents/10180/20556271/13011103.xls/d3520b7b-6351-458a-848e-938bac1c5d1a?version=1.0> <citované 1.6. 2015>

PřEDBNÉ výsledky. Sítání lidu dom a byt k 3. březnu 1991 v České a Slovenské Federativní republice. Praha: Federální statistický úřad, 1991.

PřEDBNÉ výsledky. Sítání lidu dom a byt k 1. prosinci 1970 v LSSR, 1. díl. Praha: Federální statistický úřad, 1971.

RETROSPEKTIVNÍ lexikon obcí LSSR 1850-1970 I/1 a I/2. Praha: Federální statistický úřad, 197.

Názov: Storovanie populácie a vývoja Slovenska II.: populácia a štruktúra

© Mgr. Juraj Majo, PhD. - © RNDr. Branislav Čiprocha, PhD.

Vydal:

INFOSTAT a Výskumné demografické centrum

Ležkova 16

817 95 Bratislava

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta,

Katedra humánnej geografie a demografie

Ilkovičova 6, Mlynská dolina

842 15 Bratislava

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Čancova 56

811 05 Bratislava

1. vydanie, 2016

Rozsah: 126 s., 8,3 AH

Náklad: 150 ks

ISBN 978-80-89398-31-7

EAN 9788089398317

